

የኢትዮጵያ የመከራ ሥርዓትና
የኤርትራ ጥያቄ

ሦስተኛ መጽሐፍ

ከጽሕተር ላቀሰ ጌ. ድሌቦ
ረዳት የታሪክ ፕሮፌሰርና

በኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ጥናት ኢንስቲትዩት

To Dr. W. Lapsley with my best wishes
28/10/93

አዲስ አበባ
1985

የኢትዮጵያ ሕዝቦችና አገሮች ካርታ በምኒሊክ ምዕክልና ዘመን /1865-1900/

የሽፋኑ ዝርዝር ታሪክ

1. ንጉሠ 1899
2. ሴኔገላ 1899
3. ጋምባላ 1897

4. ማሪያ /ኢብሩ-1889
5. ንጉሠ 1875-1889
6. አላላ 1889-1890
7. ሀዲያ 1875-1889
8. ገምባታ 1889-1890
9. የም 1894
10. ባላ (ጋሮ) 1890-1894
11. ክሩ 1879-1897
12. ሴኔ 1887
13. ንጉሠ 1897
14. ንጉሠ 1897
15. ገላ 1897
16. ገላ 1897
17. ገላ 1890-1894
18. ገላ 1890-1894
19. ገላ 1890-1894
20. ገላ 1890-1894
21. ገላ 1894
22. ገላ 1894
23. ገላ 1894
24. ገላ 1890
25. ገላ 1898
26. ገላ 1894-1895
27. ገላ 1897
28. ገላ 1897
29. ገላ 1890-1891

የሴኔገላ
አገሮች
1875-1898

የሕዝብና የዘመን
መግለጫ

የሴኔገላ 1897-1900

ሲዳማ 1875-1898

ሲዳማ 1867-1887

ሲዳማ 1890-1897

አፋር-ሳህ 1896

አማራ-አገው 1865-1889

ትግራይ 1889-1899

ሐረር አማራጭ 1887

የአርባ ገላ 1889

ሲዳማ 1890-1897

አፋር-ሳህ 1896

አማራ-አገው 1865-1889

46. ሸዋ 1865
47. ገላ 1889
48. ለኩገገገር 1889

ትግራይ 1889-1899

ሐረር አማራጭ 1887

ሲዳማ 1867-1887

30. ሸዋ 1867-1876
31. ተላማ 1870-1875
32. ሸዋ 1879-1875
33. ሸዋ 1882-1886
34. ገላ 1879-1887
35. ገላ 1879-1887
36. ሸዋ 1879-1887
37. ገላ 1879-1887
38. ገላ 1882
39. ገላ 1882-1886
40. ገላ 1889-1897
41. ገላ 1890-1891
42. ገላ 1899-1900

የደራሲው ፖርትሬት
ሠዓሊ፣ አርባትስት አለ ፈለገ-ሰላም ኅፋይ (1972)

የደራሲው መብት በሕግ የተጠበቀ ነው

ማውጫ

መቀድምና መግቢያ

የኢትዮጵያ አብዮትና የብሔረሰቦች ችግር..... 1

1. የኢትዮጵያ የአብዮት ዘመን 1
2. የተማሪዎችና የነፃነት ግምባሮች እንቅስቃሴ 2
3. የተማሪዎች እንቅስቃሴና የብሔረሰቦች ጥያቄ 3
4. የተማሪ ግንባራት የፖለቲካ ቀውስ 4

የርዕዮተዓለም ትግል 4

የተማሪዎች “መደባዊ” ትንተና 7

1. “የላብአደሩ ወገን” 7

2. “የቡርካ ወገን” 7

3. “የቡርካና የፋሽስት ቅንጅት” 8

5. የኢትዮጵያ አብዮት፣ ምሁርና ወታደር 11

የተማሪ እንቅስቃሴ ውድቀት 11

የምሁርና የወታደር ሽብር 14

6. የኢትዮጵያ የመከራ ሥርዓትና ብሔረሰቦች 15

የመከራው ታሪካዊ መነሻ 15

የመሪነትና የሥርዓት ግንኙነት 21

7. የኢትዮጵያ የሕዝቦች ብዛትና አንድነት 23

8. የኤርትራ ጥያቄ 30

ክፍል አንድ

የኢትዮጵያ የመከራ ሥርዓት መነሻ 32

1. የማዕከላዊ መንግሥት ግምባታ 32

2. የውጭ ኃይሎች ግፊት 36

የጠረፍ ከበባና ሠፈራ ታክቲክ 36

የፋሽስቶች ወረራ 40

የእንግሊዝ ወታደራዊ ግዛት 42

3. የኤርትራ ልዩ የፖለቲካ ችግር 52

ክፍል ሁለት

የኤርትራ አካባቢያዊ ታሪክ.....	55
1. የቤጃ ፍለሳና ሠፈራ.....	55
2. የ350 የአጼ ኢዛና የኖባ ጦርነት ታሪክ.....	58
3. የሥዊድን ባሕር ግዛት ዕድገትና ውድቀት.....	62
4. የባሕረነጋሽ ግዛት ዕድገትና ውድቀት 1450 - 1557.....	67
የባሕረነጋሽ ግዛት ምሥረታ.....	67
የፖርቱጋል፣ የአዳልና የቱርክ ግጭት በባሕረነጋሽ ግዛት.....	68
5. የቱርኮች ወረራና የባሕረነጋሽ ግዛት ፍጻሜ.....	72
6. የቀይ ባሕርና የዓባይ ሸለቆ ጂኦፖለቲካ.....	83
7. የኤርትራ ማኅበረሰቦችና ጉረቤቶች.....	72
የኢምፔሪያሊዝም ሽንፈት በኤርትራ.....	85
የኤርትራ ማህበረሰቦች ጥንቅርና ሥርጭት.....	86
የቱርኮች ሚና በኤርትራ.....	88
የፋንጂ ተፅዕኖ በኤርትራ.....	89
የጉንደር መንግሥት የተፅዕኖ ክልል በዓባይ ሸለቆ.....	93
የጉንደር መንግሥት ግዛት በኤርትራ 1558 - 1740.....	97
የትግራይ ግዛት በኤርትራ 1740 - 1889.....	103
በዘመነ መሳፍንት.....	103
በአጼው መንግሥት ምዕክልና ዘመን.....	109

ክፍል ሦስት

የታሪክ ግድፈት.....	111
1. የታሪክ ግንዛቤ.....	111
2. የታሪክ ትምህርትና ሙያ.....	113
3. የኤርትራ ታሪክ የፖለቲካ ትርጉም.....	116
መግቢያ.....	116
3-1. የኤርትራ ታሪክ በኢሕአዴግ ግንዛቤ.....	117
3-2. የኤርትራ ታሪክ በጀበሃ ግንዛቤ.....	121
4. የኢትዮ ኤርትራ ታሪክ ይዘትና ሂደት.....	123

የሥርዓተ ማኅበር ጥያቄ.....	123
የመንግሥት ሥልጣን በኢትዮጵያ.....	126
የሕዝቦች ብዛትና እንድንት.....	128
በሀውረታዊ ኅብረተሰብና መንግሥት.....	130
የኢትዮጵያና የኤርትራ ግንኙነት ሁኔታ.....	133

ክፍል አራት

የኤርትራ የፖለቲካ ድርጅቶች ታሪካዊ መነሻና ተግባር.....	136
1. የኮሎኒያሊዝም ትምህርትና ተግባር በኤርትራ.....	136
2. የመንግሥትና የሃይማኖት ግንኙነት በኢትዮጵያ.....	142
3. የሃይማኖትና የፕላኒፌሪዝም ግጭት በኤርትራ.....	150
4. የደበሃና የሻዕቢያ ጦርነት.....	153
መደምደሚያ.....	161

ፎቶግራፍ

1. ደራሲው.....	III
2. የወላይታው ካዎ ጦና ጋጋ (1861 - 1901).....	16
3. በ1894 ጦርነት የወላይታ ምርኮኞች ሥዕል በጦሩ ሚዳ በፈረንሳይ አርቲስት ዓይንና እጅ.....	17
በታህሣሥ 1894 በአጼ ምኒልክ፣ በራስ ሚካኤል፣ በራስ አሉላ፣ በራስ ወልደጊዮርጊስ፣ በሱልጣን አባጅፋርና በፈታውራሪ ገበየሁ ጥምር አዝማችነት በወላይታ ላይ ለሁ ለት ሳምንታት በተካሄደው ዘመቻ ካዎ ጦና እስኪማረኩ ድረስ 118,987 የወላይታ ሕዝብ እንደተገደለ እንዲሁም 1800 ሕዝብ ከ36,000 ከብቶች ጋር በምርኮ እንደተወሰደ ዘማቹ ጸሐፊ ትእዛዝ ገብረሥላሴ መዝግበዋል.....	17
4. በ1897 በከፋ ጦርነት ፍጻሜ በራስ ወልደጊዮርጊስ በምርኮ የተወሰደው ጥንታዊ የከፋ የወርቅ ዘውድ.....	18
5. ከ1879 እስከ 1897 ድረስ ከ18 ዓመታት ውጊያ በኋላ በ1897 በጦር ሚዳ የተማረኩ የከፋው ታቶ ጋኪ ሼሮች (1850 - 1912) ከባርያቸው አራሩ ጋር በሰንሰለት ታስረውና በታላቅ ሠራዊት ታጅበው በራስ ወልደጊዮርጊስ ወደ ምኒልክ በምርኮ ሲወሰዱ.....	

በጦርነቱ ሂደትና በኋላ እስከ ፋሽስቶች ወረራ ድረስ በስድስት አሥርታት የከፋ ሕዝብ በሞት፣ በምርኮ፣ በስደት፣ በበሽታ፣ በችጋርና ወደ ባርነት ተሸጦ ከ1,500,000 ወደ 200,000 እንደ ወረደ ተገምቷል።	19
6. የከፋው መለኮታዊ አዲስ ነኝ ባይ ታቶ ጋኪ ሼሮች ለህያ ሁለት ዓመታት በምኒልካዊ ግዞት ከባርያቸው ጋር በሰንሰለት ታስረው የኖሩበትን ሁኔታ የሚያሳይ ፎቶግራፍ።	20
7. በሰሜን ኢትዮጵያ የዘመነ መሳፍንት (1769 - 1855) መሥራች ታላቁ የትግራይ ጦር አበጋዝ ራስ ሚካኤል ሥሁል (1740 - 1780 የሥልጣን ዘመን)።	105
8. የኢትዮጵያ የዘውዳዊ ሥርዓት ምዕክልና ጀግሪ አዲስ ቴዎድሮስ (1811 - 1860)	110
9. በ2ኛው ምዕተ ዓመት በአዲስ ወደብ ከወደቡ ዙፋን ፊት ለግሪክ አማልክት መታሰቢያ በቆመ የድል ሐውልት ላይ በአንድ አክሱማዊ ንጉሥ በግሪክ ቋንቋ የተጻፈውና የግብፁ ጸሐፊ ኮስማስ በ525 ቅጂውን ወስዶ ለታሪክና ለትውልድ ያቆየው ታላቁ የአዲስ ሰነድ።	135
10. የሐረሩ ኤሚር አብዱላሂ (1835 - 1910ዎቹ) በጨለንቆ ጦርነት ዋዜማ	145
11. በጥር 1887 የሸዋው ንጉሥ ምኒልክ ታሪካዊ የጨለንቆ ጦርነትና የሐረር ኤሚሪያት ፍጻሜ ማስታወቂያ ደብዳቤ ለፈረንሳይ ወዳጆቻቸው ለሙሴ ቦረሊ በእንጦጦ	146
12. የኢትዮጵያ የመጀመሪያውም የመጨረሻውም “ሰለሞናዊ” “ሱልጣን” ኢያሱ በሥልጣን ጠላቶቹ እንደተከሰሰውም በሐረር ከተማ ከሐረሪ ባለሟሉ ጋር የእስላም ጥምጥም አስር የተነሳው ፎቶግራፍ።	149
13. ራስ አሉላ አባነጋ (1833-1891)	162

ሠንጠረዥ

1. የኢትዮጵያ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች ገበታ	24
2. የኦሮሞ የዘር ሐረግ በ16ኛው ምዕተ ዓመት	26
3. በ1984 የሕዝብ ቆጠራ ውጤት ከ20,000 በላይ የሰው ባዛት ያላቸው 54 የኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ዝርዝር	27
4. በ1915 - 1937 የጂቡቲ አዲስ አበባ የምድር ሀዲድ በአንድ	

ኪሎ ሜትር ትርፍ በፍራንክ	39
5. በ1941 - 1945 የኢትዮጵያ በእንግሊዞች የተገነቡ የፖለቲካና የኢኮኖሚ መዋቅሮች	48
6. በ1093 - 1250 ከነበሩ የመቃብር ሐውልቶች ጥናት የታወቁ የዳህላክ ሥዩመ ባሕሮች	65
7. በ1855 - 1868 በቴዎድሮስ ዘመን የኤርትራ ግብር ዓይነትና መጠን	109
8. በ1 - 6ኛ ምዕተ ዓመት በአፍሪካ ቀንድ፣ በዓባይ ሸለቆና በአረቢያ የአክሱማውያን ግዛቶች	132
9. በ1912 - 1935 የኤርትራ ኮሎኒያዊ ጦርና የአምራች የሰው ኃይል ሚዛን ከመቶ	139
10. በ1905 - 1939 በኤርትራ የብሔረሰብና የሃይማኖት ሥርዓት	140
11. በ1952 የኤርትራ ማኅበረሰቦችና ሃይማኖቶች ጥንቅር	141
12. በ1957 - 1969 የኤርትራና የኢትዮጵያ የኢንዱስትሪ ካፒታል ዕድገት በሚሊዮን ብር	154
13. በ1969 በኢትዮጵያ ወደ ዩኒቨርሲቲ ከገቡት ተማሪዎች የኤርትራ ድርሻ በቁጥርና ከመቶ	154

ካርታ

የኢትዮጵያ የሕዝቦችና የአገሮች ካርታ በምኒልክ ምዕክልና ዘመን 1865 - 1900 በመጽሐፉ የመጀመሪያ ገፅ

የገርጌ ማስታወሻና የመረጃ ምንጭ 164

FOOTNOTES AND BIBLIOGRAPHY

የገርጌ ማስታወሻ	164
የታሪክ መረጃ ምንጮች	172

መቅደምና መግቢያ
የኢትዮጵያ አብዮትና የብሔረሰቦች ችግር

1. የኢትዮጵያ የአብዮት ዘመን

ከታኅሣሥ 1960 የቤተ መንግሥት ኩዴታ እስከ ዛሬ ድረስ ለአራት አሥርታት በኢትዮጵያ በህውርታዊ የብዙ ሕዝቦች፣ ቋንቋዎች፣ ባህሎችና ሃይማኖቶች ኅብረተሰብ ታላቅ የፖለቲካ አብዮት በመካሄድ ላይ ይገኛል። የአብዮቱን ማኅበራዊ መነሻ ተዋንያን ይዘት ሂደትና አቅጣጫ በሥፍራና በጊዜ ለይቶ ለማወቅና ለማሳወቅ ቁልፉ የአገሪቱ ረጅምና ውስብስብ ታሪክ ነው።

በዚህ ረገድና ተግባር ካሁን በፊት እስከ ዛሬ ድረስ በተገኙና በታወቁ የሰነድ፣ የትውፊትና የሊንጉዊስቲክስ መረጃዎች መሠረት፤

1. ኢትዮጵያ የታሪክ መነሻ
2. የኢትዮጵያ ረጅም የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ አንደኛ መጽሐፍ፤
3. የኢትዮጵያ የገባር ሥርዓትና ጅምር ካፒታሊዝም ሁለተኛ

መጽሐፍ፤

በተሰኙ ተከታታይ ጥናቶች የኢትዮጵያን አጠቃላይ የታሪክ ዕድገት ሂደትና ይዘት ብሎም የሕዝቦች ብዛትና አንድነት በሚመለከት ከጥንት እስከ ታላቁ የየካቲት 1974 ሕዝባዊ አብዮት ድረስ ከሙያ አኳያ የራሴን የግል ግንዛቤ፣ ግኝትና አስተያየት ሁኔታዎች በፈቀዱት መጠን መንገድና መድረክ ለታሪክ አንባቢያንና ተማሪዎች ለመግለጽ ሞክራለሁ።

ይህ ያሁኑ የኢትዮጵያ የመከራ ሥርዓትና የኤርትራ ጥያቄ ሦስተኛ መጽሐፍ በሚል ርዕስ ያቀረብኩት ቀጣዩ ታሪክ ደግሞ የአብዮቱ የመግቢያ ጥናት ሲሆን የትኩረት መስኮቹ በተለይ በአብዮቱ ሂደትና ይዘት ማዕከላዊ ጉዳዮች ሆነው የተከሰቱ የኢትዮጵያ ተዛማጅ የመሬት የመንግሥት ሥልጣን የብሔረሰብና የታሪክ ጥያቄዎች ናቸው።

* ግላሰቢያ፤ በጥናቱ ሂደትና ይዘት በሌላ መንገድ ካልተብራራ በስተቀር በዚህ መጽሐፍ የጊዜው ስለት እንደ አውሮፓውያን ለቀጣጠር ነው። የገብፁ ከገተ ቤተ ክርስቲያን ብሎም የኢትዮጵያ የጊዜው ስለት ስለሌላ አውሮፓውያን ከመስከረም እስከ ጥር በገ፣ ከጥር እስከ መስከረም በ8 ዓመታት ወደኋላ ስለሆነ እንደሌላው የተጠቀሰውን ለህዝ በመቀነስ ወይም በመደመር ማገናዘብ ይቻላል።

2. የተማሪዎችና የነፃነት ግምባሮች እንቅስቃሴ

ከታኅሣሥ 1960 የቤተ መንግሥት ኩዴታ በኋላ በኢትዮጵያ ዘውዳዊ የመከራ ሥርዓትና ጉልተኛ የገዢው መደብ ላይ በአንድ በኩል እስላሙ የኤርትራ ነፃነት ግምባር (ጀበሃ) የትጥቅ አመፅ ጀመረ። በሌላ በኩል ደግሞ የኢትዮጵያ ተማሪዎች አገርና ዓለም አቀፍ አብዮታዊ እንቅስቃሴ (ኢተአአ) በአገር ቤት፣ በአፍሪካ፣ በአሜሪካና በአውሮፓ ማለትም፡

1. የአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ተማሪዎች ማኅበር (አአዩተማ)፤
2. የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማኅበር በሰሜን አሜሪካ (ኢተማሰአ)፤
3. የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማኅበር በአውሮፓ (ኢተማአ)፤
4. የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማኅበር በአልጄሪያ (የአልጄሪያ ቡድን)፤
5. የኢትዮጵያ ተማሪዎች ዓለም አቀፍ ማኅበር (ኢተአአማ) በአመፅ ተነሱ።

የእስላሙ ጀበሃ አመፅ ዓላማና ተግባር ኤርትራን ከኢትዮጵያ “ኩሉኒያዊ ግዛት” ነፃ አወጣለሁ የሚል ሲሆን፣ የኢተአአ ዓላማና ተግባር ደግሞ በዘመኑ ዓለም አቀፍ ማርክሳዊ - ሌኒኒያዊ የመደብ፣ የብሔረሰብ፣ የአብዮት፣ የፓርቲና የመንግሥት ግንዛቤና ትምህርት መሠረት፣ መላ የኢትዮጵያን ጭቁን ሕዝብ ከኢምፔሪያሊዝም፣ ከፊውዳሊዝምና ከቢሮክራሲያዊ ካፒታሊዝም መደባዊና ብሔራዊ ጭቆና በወዛደራዊ ትግል ነፃ ማውጣት የሚል እቋም ነበር። በሚቀጥሉት አሥርታት ጀበሃ የብዙ ነፃነት ግምባሮች አባትና አስተማሪ ይሆናል።

3. የተማሪዎች እንቅስቃሴና የብሔረሰቦች ጥያቄ

ነገር ግን በታላቁ የየካቲት 1974 ሕዝባዊ አብዮት ዋዜማ በአገር ቤት፣ በአልጄሪያ በአውሮፓና በአሜሪካ የእንቅስቃሴው ቅርንጫፍ ማኅበራትና የፖለቲካ ልሳናት ታገል፣ ፉሌንጅ፣ ታጠቅና ትግላችን በብሔረሰብና በፖለቲካ ድርጅት ጥያቄዎች በሁለት ተፃራሪ የፖለቲካ አንጃዎች ተከሉ።

አንደኛው አንጃ የብሔረሰቦችን የራስን ዕድል በራስ የመወሰን

መብትን አለገደብ እስከ መገንጠል እደግፋለሁ ሲል፣ ሁለተኛው አንጃ ግን የብሔረሰቦችን የነፃነት መብት በወዛደሩ መደብ አመራር ብቻ እደግፋለሁ በማለት የመብት ወሰንና ገደብ አደረገ።² በሚቀጥሉት ዓመታት እነዚህ ሁለት ተቃራኒ የብሔረሰብ የፖለቲካ መብት አቋሞች የፖለቲካ ሽብርና የእርስ በርስ ጦርነት ጨምሮ የኢትዮጵያ አብዮትን ይዘት ሂደትና አቅጣጫ የሚወስኑ ከባድ ጥያቄዎች ሆነው ተገኙ።

በዚህ ሁኔታና ሂደት ኢተማሰአ በነሐሴ 1969 በፊላደልፊያ ከተማ ባካሄደው 17ኛ ጉባኤ የጀበሃን ከኢትዮጵያ የመገንጠል ዓላማና ተግባር መርምሮ የግምባሩ አመራር የኤርትራን ሠርቶ አደር መደብ የማይወከል ብሎም በኢምፔሪያሊዝምና በፊውዳሊዝም የጋራ ጠላቶቻቸው ላይ የኢትዮጵያ ብሔረሰቦችንና ሠርቶ አደር ሕዝብን መደባዊ የትግል አንድነት የሚፃረርና የሚያቋዝም አድሃሪ ድርጅት ነው በማለት በይፋ አወገዘ።³

በሌላ በኩል በወትቱ በአገር ቤት በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ተማሪዎች ማኅበር (አአዩተማ) አመራርና አባላት ዘንድ በኤርትራ የጀበሃ የትጥቅ አመፅ ጠንካራ ድጋፍ እንደነበረው ታውቋል። በመሆኑም በጀበሃ ላይ በፊላደልፊያ ጉባኤ በኢተማሰአ የተላለፈውን ውሳኔ አአዩተማ “የብሔር ትምክህተኝነት” መግለጫ ነው በማለት በጥብቅ አወገዘ።

በተጨማሪም አአዩተማ “የብሔረሰቦች ጥያቄ በኢትዮጵያ” በሚል ርዕስ በህዳር 1969 በራሱ የፖለቲካ ልሳን ታገል ቅ.5 ቁጥር 2 ባወጣው ጽሑፍ “የእርሞ፣ የትግራይ፣ የአማራ፣ የጉራጊ፣ የሲዳሞ፣ የወላሞ፣ የአደሬ፣ የሶማሌ፣ ኔሽኖች” ጨምሮ አብዛኛው የኢትዮጵያ ማኅበረሰቦች በዕድገት ደረጃቸው ብሔር ስለሆኑ ከጨቋኙ የኢትዮጵያ መንግሥት ራሳቸውን ነፃ የማውጣት መብት የተጠበቀ ነው በማለት አወጀ።⁴

በመንግሥቱ የአዲስ ዘመን ጋዜጣ ቃል ይህ የአአዩተማ የብሔረሰብ ፖሊሲ እዋጅ በትግሥት የማይታለፍ “ሕገ ወጥ”⁵ ተግባር ነበር። በዛሬይቱ ኢትዮጵያ ጋዜጣ ክስ ደግሞ “ሕገ መንግሥቱን የሚሳደብ የሚፃረር የሚተናኮል የሚቃረን የመንግሥቱ ጠላት ነው። አሳቡና ዝንባሌው አደገኛ ነው።”⁶

መንግሥት እንደዚህ በማስሚዳያ ዘመቻ የሕብረተሰቡን የቁጣና የጥላቻ ስሜት ከአስቀስቀሰ በኋላ በአአዩተማ አመራርና አባላት ላይ በታኅሣሥ 1969 ብርቱ የትጥቅ እርምጃ መሰደ። ማኅበሩንም ዩኒቨርሲቲው

ንም ላልተወሰነ ጊዜ ዘጋ። የታገል ልሳንም ታገደ።

በመሆኑም ከዩኒቨርሲቲው ተማሪዎች አንዳንዶቹ ከጀበሃ ጋር ለመሆን ወደ ኤርትራ በረሃ ገቡ። ብዙዎቹ ደግሞ በልዩ ልዩ መንገዶችና ምክንያቶች ከአገር ቤት ተሰደው በአሜሪካ፣ በአውሮፓ፣ በሰሜን አፍሪካና በመካከለኛው ምሥራት የኢትዮጵያ ተማሪዎችን ዓለም አቀፍ አብዮታዊ እንቅስቃሴ ከራሳቸው ፖሊሲ አኳያ በአንድ ግምባር ሥር እንደ አንድ የፖለቲካ ፓርቲ ለማደራጀትና ለመምራት በግልፅና በስውር ብርቱ ዘመቻ በማካሄድ በሚቀጥሉት ጥቂት ዓመታት (1970-1973) ውስጥ በሁለት ተፃራሪ የፖለቲካ እንጃዎች ከፈሉት።

በዚህ ረገድ ከኢትዮጵያ የነሐሴ 1969 ፈላጊነት ውሳኔ ጥቂት ሳምንታት በፊት ሰባት የአለቦተማ አባላት በአቶ ብርሃነ መስቀል ረዳ በማገበሩ ታዋቂ የፖለቲካና የድርጅት ሰው መሪነት ከባህርዳር ከተማ አንድ የኢትዮጵያ አየር መንገድ አይሮፕላን ጠልፈው ወደ ካርቱም ሱዳን እንደገቡ ይታወቃል። በየካቲት 1970 የብርሃነ መስቀል ረዳ ቡድን ከሱዳን በስደት ወደ አልጄሪያ በመሄድ ራሱን የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማገበር በአልጄሪያ (የአልጄሪያ ቡድን) ብሎ በመሰየም እስከ 1973 ድረስ የአብዮቱን የብሔረሰብና የፖለቲካ ድርጅት ጥያቄ በሚመለከት በአለቦተማ ጠንካራ ማርክሳዊ - ሌኒኖዊ የመደብ፣ የአብዮት፣ የመንግሥት የፓርቲና የሶሻሊዝም ትምህርት መሠረት የእንቅስቃሴውን የአገር ቤት፣ የአውሮፓና የአሜሪካ ቅርንጫፍ ማገበራትን በድርጅታዊ አሠራር በግልፅና በስውር የሚያስተባብርና የሚመራ አንድ ጋይለኛ የፖለቲካ የድርጅትና የርዕዮተ ዓለም መምሪያ ሆነ።

4. የተማሪ ማገበራት የፖለቲካ ቀውስ

የርዕዮተዓለም ትግል

በ1972 በፓሪስ አንቀጂ “ሕዝባዊ ዲሞክራሲና የድርጅት ጥያቄ በኢትዮጵያ” በሚል የትምህርት ርዕስ ለተካሄደው 12ኛ ኢትዮጵያ ጉባኤ ከአልጄሪያው ቡድን ቀርቦ “የማገበራት ችግር” በሚል ርዕስ በኢትዮጵያ ልሳን ትግላችን ቁጥር 3 ላይ በሁለት ተከታታይ እትሞች (በጥር - የካቲት 1965፣ በመጋቢት 1965) የወጣው ጽሑፍ በብሔረሰብና በፖለቲካ ድርጅት

ጥያቄ በኢትዮጵያ ተማሪ ማገበራት ውስጥ የተከሰተውን የፖለቲካና የርዕዮተ ዓለም ቀውስ ጥልቀትና ስፋት የሚገልፅ መሠረታዊ ሰነድ ስለሆነ እንደሚከተለው በከፊል ምንባብ ቀርቧል። በሰነዱ አባባል፣ “የተለያዩ መደቦችን የሚወክሉ የፖለቲካ ፓርቲዎች” በህብረት ግንባር” ውስጥ ሊሰለፉ የሚችሉት የአንድነታቸው መሠረት ዲሞክራሲ ሲኖር ብቻ እንደሆነ ሁሉ፣ የተማሪ ማገበሪያችን ድርጅታዊ አንድነት ሊፈጠርና ሊቆይ የሚችለው ጥብቅና ሰፊ ዲሞክራሲያዊ ግንኙነት ሲኖር ብቻ ነው።

“ይህም ማለት የማገበሪያችን ድርጅታዊ አቋም አባሎችን ሁሉ በውሳኔና በአመራር ተካፋይ እንዲሆኑ ሊያደርግ የሚችል እንጂ አንድ የተወሰነ ትንሽ ቡድን ወይም የአንድ ሁለት አገር ቅርንጫፍ ማገበሪያ ብቻ ከዓመት እስከ ዓመት አመራሩን ካላንድ ተቆጣጣሪ በሞኖፖል እኝኝ ብለው አንቀው እንዳይዙት የሚያስችል መሆን የለበትም።

“ሁለተኛ መሪዎች ግልፅ በሆነ የዲሞክራሲያዊ ሥነ ሥርዓት ቀጥታና ምሥጢራዊ ድምፅ አሰጣጥ የሚመረጡ መሆን አለባቸው። ሦስተኛ በማገበሩ ውስጥ ማንኛውም አባል ማንኛውም ቡድን ሀሳባቸውን ለመግለፅ ሙሉ ነፃነት እንዲኖራቸው ያስፈልጋል። የዲሞክራሲ መብት የተነፈገ ግለሰብ ወይም ቡድን ከማገበሩ ለመውጣትና ሌላም ማገበር ለማቋቋም መብት እንዳለው ሁሉ፣ የሌሎችን ዲሞክራሲያዊ መብት የነፈገ ወይም የማገበሩን ዲሞክራሲያዊ መሠረት ሊያናጋ የሚሠራ አባልም ሊባረር ይገባዋል።

“አባሎች የአመራሩን ውሳኔና ተግባር ለመቃወምና ተቃውሞአቸውንም በሕጋዊና በዲሞክራሲያዊ መንገድ ለመግለጽ መሪዎቻችንም ምንጊዜም በዲሞክራሲያዊ መንገድ ለመለወጥ ሙሉ መብት እንዲኖራቸው ያስፈልጋል። የዲሞክራቲክ ሴንትራሊዝም የአሠራር ሥርዓት የብዙ መደቦችን ርዕዮተ ዓለም በያዘ ማገበር ውስጥ ወይም ብዙ መደቦችን ባጠቃለለ የነብረት ግንባር ውስጥ ሊሠራበት አይችልም። ዲሞክራቲክ ሴንትራሊዝም በሠራተኛው መደብ የፖለቲካ ፓርቲ ብቻ ነው ሊሠራ የሚችለው።

“ስለዚህ የተማሪው ማገበርም ከፍተኛ የፖለቲካ ተግባር ያለውና የአንድ የሠራተኛ ፖለቲካ ፓርቲ ቅርንጫፍ ነው ካልተባለ በስተቀር የድርጅታዊ አንድነቱ መሠረታዊ ዲሞክራሲ ብቻ ነው ሊሆን የሚችለው። ብዙ ተማሪዎችን ከማገበሪያ እንዲሸጡ ካደረጋቸው ምክንያቶች አንዱ

ማግበሮቻችን ሙሉ በሙሉ ዲሞክራሲያዊ አለመሆናቸው መሆኑን መገንዘብ አያስችግርም።

“በተማሪዎች ማግበር ውስጥ የርዕዮተዓለም ትግል አይቆምም። ሊደበቅም አይችልም። ተራማጅና ራሾላሽናዊ ተማሪዎች በርዕዮተዓለም የሚያደርጉትን ትግል ከተው ወይም ከቀነሱ እንደተማሪነታቸው ለራሾላሽ ወይም ለጎብረተሰቡ የፖለቲካ ዕድገት ሊያደርጉት ከሚገባው አስተዋጽኦ ዋናውን ተግባር ጣሉ ማለት ነው። የመደብ ትግልም በተማሪው መሃል የሚገለጸው በዚሁ በርዕዮተዓለም ትግል አማካይነት ስለሆነ ጎብረተሰቡን በጠቅላላው የብዙ መደቦችን አቋም የሚመለከት ትልቅ የፖለቲካ ጉዳይ ወይም የመንግሥቱን አቋም የሚያናጋ የፖለቲካ ሁኔታ ሲፈጠር በተማሪዎች መሃልም የርዕዮተዓለም ትግሉ የተፋፋመና መራራ መሆኑ የግድ ነው።

“ማንኛውም መደብ ማንኛውም ፖለቲካ ነክ ቡድን፣ በተነሳው ታላቅ ጉዳይ ላይ ግልፅ አቋም መውሰድ ይኖርበታል። አቋሙን ሳይወስድ ዝም እንዲል ወይም ደባብሰና ሽፋፍና እንዲያልፍ ተቃዋሚዎቹ አይፈቅዱለትም። ግልፅ አቋም እንዲወስድ ይጠይቃሉ። ባለፉት ሁለት ዓመታት በኢትዮጵያ ተማሪዎች ማግበራት ከፍተኛ የርዕዮተዓለም ትግል ተደርጓል። አሁንም እንደቀጠለ ነው። ከትግሉ ጋር ተያይዞ በተማሪዎች መካከል መከፋፈል ተፈጥሮአል። በተለይም በአሜሪካው ማግበር ድርጅታዊ መከፋፈልን አስከትሏል።

“የርዕዮተዓለሙ ትግል በይፋ የተካሄደው በአንድ ጉዳይ ላይ ነው። ይኸውም የብሔረሰቦች ጉዳይ ነው። መከፋፈሉም የመጣው በዚህ ጉዳይ ላይ የተነሳውን ቅራኔና የአቋም ልዩነት ተከትሎ ነው። በኢትዮጵያ ተማሪዎች ታሪክ ውስጥ በጣም ከፍተኛ መራራ የሆነው የርዕዮተዓለም ትግል በብሔሮች ጉዳይ ላይ መሆኑና መከፋፈሉም በዚሁ ጉዳይ ላይ መሆኑ የአጋጣሚ ጉዳይ ወይም ሁለት ሦስት ተንኮለኞች የፈጠሩት አይደለም።

“በአሁኑ ጊዜ የኢትዮጵያን የፖለቲካ ሥርዓትና ኢኮኖሚ ካናጉት ጉዳዮች ዋናው ይኸው የብሔሮች ጉዳይ ነው። የገዥው መደብ በስንት ሺህ የሚቆጠር ሠራዊት ያሰለፈው፣ ባጀቱ ከዓመት ዓመት የሚናጋበት ፈላጭ ቆራጭ ነጋሲ ከአገር አገር ነጋ ጠባ የሚንጠለጠለው፣ ጠላቶቹ ከሚላቸው ጉረቤት አገሮች መሪዎች ጋር ለመስማማት ግዛቱን ቆርጦ የሚሰጠው፣ መላ የውጭ ጉዳይ ፖሊሲውን የመሠረተው የተጨቆኑ ብሔሮችን ትግል

ለመደምሰስ በሚያደርገው ጥረት ነው። በሌላ የፖለቲካ እንቅስቃሴ ወይም በሌላ የፖለቲካ ፕሮብሌም ምክንያት አይደለም። በኢትዮጵያ አሁን ያለው ከፍተኛ የፖለቲካ ፕሮብሌም የተጨቆኑ ብሔሮች ትግል ነው።

“ስለሆነም ማንኛውም ይኸንን እንቅስቃሴ የሚደግፍ ተግባር በሕዝቡ ከተሰማ፣ አዲስ ዓይነት ዲሞክራሲያዊ መንግሥት ይቋቋም በሚል እርእስት የተጻፈ ከሺህ የ“የታጠቅ” ጽሑፍ የበለጠ የፖለቲካ ውጤት ያስከትላል። የገዥው መደብም በዚህ አቅጣጫ የሚወስደውን እርምጃና አቋም ከሌላው ጉዳይ የበለጠ ይፈራዋል። ስለዚህ ማንኛውም መደብ ወይም ፖለቲካ ነክ ቡድንና ግለሰብ በዚህ ጉዳይ ላይ የሚወስደውን አቋም በሰፊው አውጥቶ አውርዶ ካሰበ በኋላ የመደብ ጥቅሙን የሚጠብቅለትን አቋም ይወስዳል። በኢትዮጵያ ተማሪዎች የተደረገው ርዕዮተዓለማዊ ትግልም ይኸንን ቁልጭ አድርጎ አሳይቷል። የተወሰዱት አቋሞች የተለያዩ መደቦችን ጥቅምና ርዕዮተዓለም ያመለክታሉ። በዚህ ጉዳይ ላይ ውጭ አገር ያሉት የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማግበራት አባሎች በሦስት ዋና ዋና ክፍሎች ተከፍለዋል።

የተማሪዎች “መደባዊ” ትንተና

1. “የላብ አደሩ ወገን”

“የተጨቆኑ ብሔሮችን ትግል በኢትዮጵያ ፈውዳሊዝም ላይ የሚደረገው ጠቅላላ ዲሞክራሲያዊ ትግል ከፍል አድርጎ በመቁጠር የተጨቆኑ ብሔሮችን ሙሉ መብትና ትግል አለአንድ ማወላወል የሚደግፍና በልዩ ልዩ ሰበብና ዘዴ ይህንን መብት በመቃወም የፈውዳል ገዥው መደብን ጥቅም የሚጠብቁትን ፀረ ዲሞክራሲያዊ ወገኖችና የንፁህ ቡርሻ ፋሽስቶች ዝንባሌ ያላቸውን ወገኖች የሚያጋልጥ ነው። ይህ ወገን የላብ አደሩን ወገን ይወክላል።

2. “የቡርሻ ወገን”

“እነዚህ የተጨቆኑ ብሔሮችን መብት በግፁላውና በግግሽ ልብ የሚደግፉ ናቸው። ከፍተኛ የፈውዳል ርዕዮተዓለም ተፅዕኖ ስላለባቸው በብሔር የበላይነት ስሜት ያላቸውን (ዩኒኒስቶችን) ግልፅ በግልፅ ወጥተው በመቃወም ፈንታ ባልሆነ ቦታ “የተማሪ እንድነት” የሚል መሪ አሳብ በግምጣት የፈውዳል ጥቅም ጠባቂ የሚሆኑትን ዩኒኒስቶችና የንፁህ

ቡርሂ ፋሽስት ዝንባሌ ያላቸውን ወገኖች እንዳይደክሙ ከለላና መከታ የሚሰጡ ወገኖች ናቸው።

“ በተጨማሪም ተግሪ የተከፋፈለበት ጉዳይ ይኸው ሲሆን ክፍሉ በሌላ ጉዳይ ላይ እንደሆነ በማስመሰል የጉዳዩን አውራጎች ዝቅ ለማድረግ ትግሉን በሌላ አቅጣጫ ለመምራት የሚጥሩ የላብ አደሩ ወገን በሾጢኒስቶች ላይ ላደረገው ርዕዮተ ዓለማዊ ትግል የቀረቡትን ጽሑፎች የጻፉትን ጓዶች የትግል ዘዴ አያውቁም በሚል ሰበብና በሌላ ጥቃቅን ምክንያት በሾጢኒስቶች እንገት ላይ የተጋደመውን ሰይፍ ለማደል ይጥራል።

“ይህ ወገን በሌላም ጉዳይ (በተለይ ገና በይፋ ባልወጣው የድርጅት ጉዳይ ላይም) እንደሚያሳየው፤ በሕዝቡና በሠርቶ አደሩ ወገን ሙሉ እምነት የሌለውና የሚመጣውንም ሕዝባዊ ሬቮሉሽን ሙሉ በሙሉ አቅፎ ያልተቀበለ፤ የፊውዳሊዝምን ኃይል የሚያጋንን ስለሆነ ብዙ ያወላውላል። ሆኖም ይህ ወገን ወላዋይ በመሆኑ የረጋ መልክ የለውም። በውስጡም ወደ ላብ አደሩ ወገን በጣም የሚቀርቡ ጓዶች አሉበት።

3. የቡርሂና የፋሽስት ቅንጅት

“ሦስተኛው ወገን የሁለት ክፍሎች ኅብረት ነው። አንዱ ወገን ጨርሶ የፊውዳሊ ገዥ መደብ ወገን የሆነና በዚሁ በብሔሮች ጉዳይ ላይ ከገዥው መደብ ጋር አንድ ዓይነት አቋም ያለው ሲሆን ሌላው ወገን ግን የፋሽስት ዝንባሌ ያለው የንዑስ ቡርሂ ክፍል መደብ ወገን ነው። የፊውዳሊ ወገን የሆነው ክፍል አብዛኛው በይፋ አቋሙን የማይገልጽ ባደባባይ ወጥቶ መከራከር የሚፈራ ሲሆን፤ ጥቂቱ ግን የፋሽስት ንዑስ ቡርሂውን ወገን እየገፋፋ ቃሉን እየደገመና እያስተጋባ በሱ ከለላ የሚኖር ወገን ነው።

“ሁለቱም ክፍሎች በብሔሮች ጉዳይ ላይ አንድ ዓይነት አቋም አላቸው። የብሔሮችን የመገንጠል መብት ይቃወማሉ። የንዑስ ቡርሂ ፋሽስት ወገን የሆኑት ጥቂቶች ሲሆኑ አብዛኞቹም የሚገኙት በሰሜን አሜሪካ ነው። ይህ ወገን በሌላ የሦስተኛው ዓለም አገሮች እንደተፈጸመው ሠርቶ አደሩ ፊውዳሊዝምና ኢምፔሪያሊዝምን ሊደመስስ ሲነሳ የሠራተኛው መደብ ፓርቲ በሌለበት ወይም ባልጠነከረበት ቦታ የሕዝቡን እንቅስቃሴ አመራር በልዩ ልዩ ዘዴ በመውሰድ “በአንድነትና” በህብረት ስም የሚዋጋውን ሠርቶ አደሩንና ፓርቲውን ዲሞክራሲያዊ መብት ነፍጉ

የሚጨፈጭፈውንና የሚጨቁነውን ፋሽስታዊ የንዑስ ቡርሂ መደብ ይወክላል።

“ካፒታሊዝም ባልጠነከረበት አገር በፊውዳሊዝምና በኢምፔሪያሊዝም ላይ ሕዝባዊ መርነት ሲደረግ ወይም የቀጥታ ቅኝ አገዛዝ ተሸር አዲስ ዓይነት ቅኝ አገዛዝ በተተከለበት ቦታ የሬቮሉሽናዊ ድርጅትን ወይም የመንግሥትን አመራር የሚይዙት የንዑስ ቡርሂ መደብና የቡርሂ ክፍሎች ደካማና ካለዘመናቸው አመራር የወሰዱ ስለሆኑ በፖለቲካ የበሰለው ሥልጣን መውሰድ ጊዜው የሆነውን የላብ አደሩን ወገን በጣም ስለሚፈሩት ትንሽ ዲሞክራሲ እንኳን ሊሰጡት አይችሉም። ከናካቴው የፋሽስት ጭቆና ያወርዱበታል።

“በተግሪ ግንባራችን ብቅ ብቅ ማለት የጀመረው የንዑስ ቡርሂ ፋሽስት ዝንባሌ ያለው ወገንም እንዲሁ “በአንድነት” ስም ፀረ ዲሞክራሲያዊ የሆኑ አቋሞችን ይወስዳል። ፀረ ዲሞክራሲያዊ ተግባሮችን ይፈጽማል። በተግሪዎች ግንባራት ውስጥ እስከ ዛሬ ያሳየውን ፀባይ እንመርምር።

“ሀ/ እንደ ወጣቱ ሙሶሊኒ የሠራቱኛውን መደብ ርዕዮተዓለም እቀበላለሁ ይላል። “ግርክሲዝም ሌኒኒዝም ማኦሴቲንግ ሀሳብ” ነው ሃይማኖቱ እያለ በየአደባባዩ፤ በየስብሰባው ወዘተ ይለፍፋል፤ በየወረቀቱ ይሜጭራል።

“ለ/ በዚሁ መከረኛ “ግርክሲዝም - ሌኒኒዝም ማኦሴቲንግ ሀሳብ” አመሃኝቶ የብዙ መደቦች ርዕዮተዓለምና የፖለቲካ ዝንባሌ ያላቸውን ተግሪዎች የሦስት አራት ሰዎችን ጥራዝ ነጠቅ አስተሳሰብ፤ ፀረሬቮሉሽናዊና ፀረዲሞክራሲያዊ ተግባር አለአንድ ጥያቄ ተቀበሉ ይላል። “ዲሞክራቲክ ሴንትራሊዝምን ጣላችሁ” በማለት ከግንባሩ አስወጥቻለሁ ይላል።

“ሐ/ አሜሪካ ዩኒቨርሲቲዎች ውስጥ ቁጭ ብሎ ብሔራዊ ጭቆናን በመቃወም በየተራራውና በየሽንተረሩ፤ በቆላውና በደጋው ደግቻውን የሚያፈሉትን የኤርትራንና የባሌን የአሩሲን፤ የሐረርን የአጋዴንን ሕዝቦች በ “ፕሮሊታሪያትን ሊንተርናሽናሊዝም” ስም የፖለቲካ ድርጅት ወራ እንኳን ሰዎቶ ከማያውቀው የኢትዮጵያ የሠራተኛ መደብ ጋር አንድ ፓርቲ “ካልፈጠራችሁ ደግችሁን በማፍሰስ የምትታገሉለትን መብት ሙሉ በሙሉ አላውቅላችሁም” ይላል።

5. የኢትዮጵያ አብዮት፣ ምሁርና ወታደር

የተማሪ እንቅስቃሴ ውድቀት

ከላይ በምንባቡ እንደተገለጸው በየካቲት 1974 ሕዝባዊ አብዮት ዋዜማ የኢትዮጵያ ተማሪዎች ዓለም አቀፍ እንቅስቃሴ በብሔረሰቦችና በፖለቲካ ድርጅት ጥያቄዎች ላይ በሁለት ተፃራሪ የፖለቲካ አንጻሮች ተከፈለ።

በዚህ ረገድና ተግባር፣ በነሐሴ 1970 በአሜሪካ በዋሽንግተን ዲሲ ከተማ ከተካሄደው ከኢተማሰአ 18ኛው ጉባኤ እስከ በሚያዝያ 1973 በምዕራብ ጀርመኒ የበርሊን ከተማ የተካሄደው የኢተአአማ የመጀመሪያም የመጨረሻም ጉባኤ ድረስ በአልጀሪያ ቡድን አስተባባሪነት የአካዩተማ ስደተኞች በራሳቸው ልዩ ምሥጢራዊ መንገድና አሠራር (በዘመኑ በአካዩ ተማ ውስጥ “የአዞ አሠራር” በኋላ በደርግ ዘመን መንግሥት ደግሞ “ድርጅታዊ ዲሞክራሲ” ተብሎ በሚታወቀው ልዩ የሥራ ዘዴ) በውጭ አገር የኢተማሰአና የኢተማአ ቅርንጫፍ ግንባራትን አመራር ያዙ።

በዝርዝር ሲቀመጥ፣ የኢተማሰአ 19ኛው ጉባኤ በነሐሴ 1971 በሎሳንጂላስ ከተማ እስኪደረግ ድረስ የአካዩተማ ስደተኞች በልዩ ልዩ የአሜሪካ ከተሞች በሚገኙ የኢተማሰአ ቅርንጫፍ ቀበሌ ግንባራት እየተንቀሳቀሱ በሚመጣው ጉባኤ የምርጫ ድጋፍ ለማግኘት የተሳካ ቅስቀሳና ዝግጅት አደረጉ።

በተጨማሪም በዚህ የቅስቀሳና ዝግጅት ወቅት በብሔረሰቦች ጥያቄ ከአልጀሪያ ቡድን “The National Question in Ethiopia” በሚል ርዕስ ከጥላሁን ታከለ በሚል የብዕር ስም በብርሃነ መስቀል ረዳና በኢያሱ ዓለማየሁ ተዘጋጅቶ የተላከውን አንድ ልዩ ጽሑፍ በኒዩርክ ቀበሌ ቅርንጫፍ ግንባር መጽሔት፣ The New York Chapter News - Letter, ቅፅ 1 ቁጥር 3፣ በመጋቢት 1971 በድብቅ አሳትመው በብሔረሰቦች ጥያቄ የራሳቸውን የአካዩተማ አጭም በኢተማሰአ ስም በዓለም ላይ በይፋ አሰራጩ።¹⁰

በነሐሴ 1971 በሎሳንጂላስ ከተማ በተካሄደው በኢተማሰአ 19ኛው ጉባኤ የተገኙ የአካዩተማ ስደተኞች በድርጅታዊ አሠራር የግንባራና የምርጫ ሕግና ሥነ ሥርዓት በመለወጥ በጉባኤው ፍጻሜ የግንባራና

“እንደ እውነቱ ይህ ወገን የሚያልመው ሦስት ሠራተኞችና አምስት ገበሬዎች ሳያደራጅ የኤርትራና የአርሞ ሕዝቦች “ና ምራን” እንዲሉት ነው። ይህ ፀረዲሞክራሲያዊ የሆነው የንዑስ ቡርሂው ጮሌነት ነው።

“መ/ አብዛኛው ተማሪ የፀረዲሞክራሲ “አንድነት” ጥሪውን አንቀበልም በማለት፣ የኛ አንድነት አስተሳሰብ የሕዝቦቻችን አንድነት በእኩልነት በመተማመን በእውነተኛነት በወንድማማችነት የተመሠረተ የጋራ ጠላትን በመዋጋት በሚፈስ ደም የሚገነባ ዘላቂ የላብ አደር ወንድማማችነት ነው” ሲለው “የፕሮጊታሪያን ጥቅም ሸጣችሁ” በማለት ዲሞክራሲያዊ ግንባራን እፍርሶ ገንዘቡን ሰርቆ በእብሪት የብዙኃን አባሎች ስም ይጠቁማል።

“ሠ/ በዲሞክራሲያዊ መንገድ ታገል፣ አብዛኛው ተማሪ አስተሳሰብ ህን እንዲቀበል በዲሞክራሲያዊ ግንባር ውስጥ ግባ ሲባል መሪነቱን ካላስረከባችሁኝ ይላል። በዲሞክራሲያዊ መንገድ በሚደረግ ትግል ፈጽሞ ሀሳብ የለውም።

“የመደብ ትግል እየከረረ የፈውዳል መደብና የጥገኛ ቡርሂው እየተዳከመ ሲሄድ፣ ኃይለኛ የሰራተኛ መደብ ድርጅት ከሌላ የኢትዮጵያ ንዑስ ቡርሂ መደብ የሕዝቡን ትግል ለመምራትና የመንግሥት ሥልጣን ለመጨበጥ ያለው ምኞት እንደገና አመራር ለመያዝ ያለው ዕድል እየጉላ ሲሄድም የፋሽስት ዝንባሌው እየጠነከረ ሲሄድ ይችላል። ከሕዝቡ ትንሽ ተቃውሞ ትንሽ የተለየ ሀሳብ ሲያጋጥመው “በአንድነት” (“ብሔራዊ አንድነት” ... ወዘተ) ስም ሕዝባዊ ተቃዋሚዎችን ይረሽናል።

“አሁን በተማሪ ግንባር ውስጥ ያሉትም የንዑስ ቡርሂ ፋሽስት ወገን ትናንት” አንድ ብሔር እንድንፈጥር የትግል አንድነት “ሲሉ ቆይተው” ወደፊት አንድ የኢትዮጵያ ብሔር መፍጠር “የሚለው ሀሳባቸው ትርጉም ቢያጣ” የሠራተኛው መደብ አንድነት “በሚል ስም የግንባር ገንዘብ ይሰርቃሉ፣ የግል ደብዳቤ ይሰርቃሉ፣ ጠላቶቻችን በሚሏቸው ሰዎች ላይ የፈጠራ ወረ ያስወራሉ። “የምሥጢር ድርጅት” አላቸው በማለት ለኃይለ ሥላሴ በመጽሔት ያስጠነቅቃሉ። ባጭሩ እነርሱም እንደ አቅማቸው “ይረሽናሉ”። ወይንም ለማስረሽን አሳልፈው ይሰጣሉ።

“እንግዲያውስ የተማሪዎች ግንባርቻችን የተከፋፈሉት በብሔረሰቦች ጉዳይ ነው። የተከፋፈሉትም በተጠቀሰው መንገድ ነው።” 8

አመራር በ “ኩዴታ” ያዙ።¹¹ የቀድሞውን አመራር ከሥልጣን አወረዱ። ራሳቸውን “አዲሱ ኢትዮጵያ” ብለው ሰየሙ። በብሔረሰቦች ጥያቄ የቀድሞ ኢትዮጵያን የ1969 ፈላጊነት ጉባኤ ውሳኔ ውድቅ አድርገው በምትኩ የራሳቸውን የአክሱዋን አድም “በአዲሱ ኢትዮጵያ” ስም አወጁ።¹² ከሁለት ወራት በኋላ በኒዮርክ ከተማ እስከዛሬ ድረስ በትክክል ባልታወቀ ሁኔታና መንገድ ከመኖሪያ ቤቱ ሞቶ የተገኘው አቶ መስፍን ሀብቱ “የአዲሱ ኢትዮጵያ” ፕሬዚዳንት ሆኖ ተመረጠ።¹³

በዚህ ሁኔታና አመራር በኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ጥያቄ በሉሳንጀለስ ጉባኤ ኢትዮጵያ “አዲሱ” እና “አሮጌው” ተብሎ በሁለት አንጻሮች ተከፈለ። የኢትዮጵያ መከፈል በኢትዮጵያ ተማሪዎች እንቅስቃሴ አንጻራዊ መከፈል የመጀመሪያው መንገድና ምዕራፍ ሆነ። ከሉሳንጀለስ “ኩዴታ” በኋላ በኢትዮጵያ አብዮት ሂደትና ታሪክ የብሔረሰብ ጥያቄ የመጀመሪያ ደረጃ የመደብና የአብዮት ጥያቄ የሁለተኛ ደረጃ ጉዳይ ሆነ።

ኢትዮጵያ እንደ አክሱዋም በብሔረሰቦች ጥያቄ የኢትዮጵያን የፈላጊነት ውሳኔ መቃወም ይታወቃል። በመሆኑ የቀድሞ አክሱዋ አባላት በሉሳንጀለስ ጉባኤ የኢትዮጵያን አመራር “በኩዴታ” መያዛቸውን በደስታ ተቀበለ።¹⁴

ነገር ግን ከሉሳንጀለስ ጉዳይ በኋላ ብዙ ሳይቆይ የአልጄሪያ ቡድንና “አዲሱ” የኢትዮጵያ አመራር ግምባር ፈጥረው ኢትዮጵያን ጨምረው ለመያዝ ሌላ ዘመቻ ጀመሩ። በዚህ አኳያ በ1972 በፓሪስ ከተማ በተካሄደው በኢትዮጵያ 12ኛው ጉባኤ ከዚህ በላይ በምንባብ በቀረበው ጽሑፍ የአልጄሪያ ቡድን በኢትዮጵያ አመራር ላይ ብርቱ የፖለቲካና የርዕዮተዓለም ነቀፋ ሰነዘረ።¹⁵

በሌላ በኩል በኢትዮጵያ 12ኛው ጉባኤ የማኅበሩ ተወካዮች በበኩላቸው የኢትዮጵያ ተማሪዎች ዓለም አቀፍ ማኅበር (ኢትአኦማ) ደንብና አመራር የሚሻሻልበትን ረቂቅ ሕግ በራሳቸው “የአዞ” ስልትና አመራር አዘጋጅተው አቀረቡ። በአሳቡ ላይ “አዲሱ” ኢትዮጵያም ተሰማሙበት።¹⁶ በመሆኑም የመጀመሪያው የመጨረሻም ጉባኤ በሚያዝያ 1973 በምዕራብ ጀርመኑ የበርሊን ከተማ እንዲደረግ ተወሰነ።

በበርሊን ጉባኤ ለኢትአኦማ ምሥረታ የአባል ማኅበራት የውክልናና የምርጫ ሥነ ሥርዓት ተነስቶ ከፍተኛ ችግር እስከተለ። በዚህ ነገር እስከ

ታኅሣሥ 1969 ድረስ የተማሪዎች እንቅስቃሴው ሦስት መወረታዊ አባል ማኅበራት አክሱዋ፣ ኢትዮጵያና ኢትአኦማ እንደነበሩ ይታወቃል።

በ1973 በበርሊን ጉባኤ በኢትአኦማ አባል ማኅበራት የምርጫ ሥነ ሥርዓት ጥያቄ ላይ የሰድስት ቀናት ጭቅጭቅ ከተካሄደ በኋላ ሦስት አዳዲስ ማኅበራት ማለትም ሰባት አባላት የነበሩት የአልጄሪያ ቡድን፣ በ30 የሚቆጠሩ አባላት የነበሩት የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማኅበር በሌባንን (ኢትዮጵያ) እና በአሜሪካ “በአዲሱ” ኢትዮጵያ ሥር ገና በመደራጀት ሂደት ላይ የነበረው የኢትዮጵያ ሴቶች ዓለም አቀፍ ጥናት ክብብ (ኢሴዓአጥክ) የማኅበሩ አዲስ ቅርንጫፍ አካላት እንዲሆኑ ተወሰነ።¹⁷

በሌላ በኩል በወቅቱ በአገር ውስጥ በነበረው የፖለቲካ ችግር ምክንያት በበርሊን ጉባኤ የአክሱዋ ተወካዮች አልተገኙም። እንዲሁም ከሰሜን አሜሪካ “አሮጌው ኢትዮጵያ” የኢትዮጵያ “የአዲሱ ኢትዮጵያ” የፖሊሲ መስመሮችን በመቃወም በበርሊን የኢትዮጵያ ተማሪዎች እንቅስቃሴ ፍጻሜው ጉባኤ አልተሳተፈም። በተጨማሪም፣ በጉባኤው የአልጄሪያ ቡድን፣ የኢትዮጵያና የኢሴዓአጥክ ተወካዮችም ቢሆኑ የተደራጁ ማኅበራት ተወካዮች አልነበሩም።

በ1973 የበርሊን ጉባኤ በወቅቱ የብሔረሰቦችን ጥያቄ በሚመለከት ተመሳሳይ አመለካከትና ግንዛቤ የነበራቸው ሁለቱም የኢትዮጵያና “የአዲሱ ኢትዮጵያ” የአመራር ክፍሎች ኢትአኦማን በአዲስ ቅርፅ በማደራጀት በየበኩላቸው የኢትዮጵያ ተማሪዎችን ዓለም አቀፍ እንቅስቃሴ አመራር ለመያዝ ሥውር ዓላማ ነበራቸው።

በመጨረሻ በበርሊን የኢትአኦማ ምሥረታ ጉባኤ ከተገኙት አምስት መሥራች ማኅበራትና ቡድኖች በምርጫው ሂደትና ውጤት የጋራ አዳም የነበራቸው የአዲሱ ኢትዮጵያ፣ የአልጄሪያ ቡድንና የኢሴዓአጥክ ተወካዮች የኢትዮጵያና የኢትዮጵያ ተወካዮችን ሦስት ለሁለት በሆነ የድምፅ ሚዛን¹⁸ በማሸነፍ ራሳቸውን የኢትዮጵያ ተማሪዎች ዓለም አቀፍ ፈዴሬሽን (ኢትአኦፌ) ብለው ሰየሙ።¹⁹

በሌላ በኩል በምርጫ ተሸናፊ የሆኑት የኢትዮጵያና የኢትዮጵያ ተወካዮች ግን የጉባኤውን ውጤት ውድቅ አድርገውትና የፈዴሬሽኑ አንጻር ደመኛ ጠላት ሆነው ሄዱ። ሁለቱም ወገኖች በሚቀጥለው ጊዜ በአዲስ አበባ ከተማ ቀበሌዎችና መንገዶች በሽብር ፍልሚያ ይገጥማሉ።

እርስ በርሳቸው የሚወነጀጅሉ የኢትዮጵያ ተግራሚዎች ግንባራት መሪዎችና አባላት በአንድ በኩል በብሔረሰብና በፖለቲካ ድርጅት ጉዳዮች በአውሮፓና በአሜሪካ ከተሞችና ዩኒቨርሲቲዎች በጉባኤ ተቀምጠው በይፋ እየተሟገቱ፤ በሌላ በኩል ደግሞ ከ1968 እስከ 1972 ድረስ ከጉባኤ በስተጀርባው ራሳቸውን በሕቡዕ የመላ ኢትዮጵያ ሶሻሊስት ንቅናቄ (መኢሶን) እና የኢትዮጵያ ሕዝቦች አብዮታዊ ፓርቲ (ኢሕአፓ) ብለው በሚጠሩት ሁለት ተፃራሪ የፖለቲካ ድርጅቶች አደራጅተው ነበር።²⁰

የምሁርና የወታደር ሽብር

የኢትዮጵያ ተግራሚዎች እንቅስቃሴ በ1969 በአገር ቤት በ1971 በአሜሪካ በ1973 በአውሮፓ እንደረፈረሰ ከዚህ በላይ ባሞሩ ተገልጿል። ከዚያ በኋላ በተግራሚዎች እንቅስቃሴ ዘመን የተከሰቱ የመኢሶንና የኢሕአፓ ምሁራዊ የፖለቲካ ድርጅቶች በብሔረሰብና በፖለቲካ ድርጅት ጉዳዮች ላይ ገና እርስ በርሳቸው በሕቡዕ እየተወነጀጁ ሳለ ታላቁ የየካቲት 1974 የኢትዮጵያ ሕዝባዊ አብዮት በአስጨናቂው የዘውድ ሥርዓትና በጉልበት የገዢው መደብ ላይ በአገር አቀፍ ደረጃ እንደ አሳተ ጉሞራ ፈነዳ። አደገው ዘውዳዊ ሥርዓትና ጉልበት የገዢው መደብ በአብዮቱ ድንጋጤ ብቻ አንድ ጥይት ሳይተኮስ ለአንዴና ለመጨረሻ ሲፈርስ በኢትዮጵያ ሕዝብ ላይ ታላቁ የ1977 የምሁሩና የወታደሩ ሽብር ተከሰተ።

በየካቲት 1974 በአብዮቱ ድንጋጤ ብቻ በጠቅላይ ሚኒስትር የሚመራው የጉልበት መንግሥት ከፈረሰ በኋላ እስከ መስከረም ድረስ ለግግሽ ዓመት በመራት ላይ ወድቆ የነበረውን የመንግሥት ሥልጣን ይዞ አገሩን የሚመራና ሕዝቡን ከሽግግር ወቅት መከራና ሞት የሚያድን አሳብና ኃይል በኢትዮጵያ ምድር ጠፋ። ይህ አሳዛኝ ታሪካዊ ሁኔታና ሂደት በመጨረሻ በሻለቃ መንግሥቱ ኃይለ ማርያም መሪነት ራሱን “ደርግ” ብሎ የሚጠራውን የኢትዮጵያ ወታደራዊ መንግሥት አስከተለ።

በኢትዮጵያ ተግራሚዎች እንቅስቃሴ ፍጻሜ በሕቡዕ ከተከሰቱ ሁለት ምሁራዊ የፖለቲካ ድርጅቶች በአቶ ኃይሌ ፊዳ የሚመራው መኢሶን ምሁራን በ1971 የሎሳንጀለስ ጉባኤ ከኢተማሰአ አመራር በአለቆተማ ስደተኞች ከተባረረው ከዶክተር ሰናይ ልኬ ጋር የወታደራዊ መንግሥት የቅርብ አማካሪዎችና አስተማሪዎች በመሆን በሎሳንጀለስና በበርሊን

የተግራ ግንባራት ጉባኤዎች ያዋረዳቸውን ኢሕአፓ አሁን ከመንግሥት ሥልጣን አካባቢ ለማግለልና ለማጥቃት ኢምሁራዊና ኢዲዎክራሲያዊ የሆነ የበቀል አጽም ወሰዱ። ይሁን እንጂ በአቶ ብርሃነ መስቀል ረዳና በዶክተር ተስፋዬ ደበሳይ የሚመራው ኢሕአፓ በበኩሉ በደርግ፣ በመኢሶንና በዶክተር ሰናይ ልኬ ኅብረት ላይ ቀድሞ የከተማ ሽብርና ግዴያ ጀመረ።

በዚህ በ1976—1977 በኢትዮጵያ ታላቁ የመከራና የሞት ዓመት በመኢሶን በኢሕአፓና በደርግ ኃይሎችና ደጋፊዎች መካከል በተካሄደው አገር አቀፍ የሥልጣንና የእርስ በርስ ጦርነት በኢትዮጵያ የከተማና የገጠር አካባቢዎች የብሔረሰብ፣ የቋንቋ፣ የጾታ፣ የዕድሜና የሙያ ምርጫና ልዩነት ሳይደረግ በአህጉ መገመት የማይቻል ሕዝብ ተገደለ፣ ታሰረ፣ ተዘረፋ፣ በስደት ከአገር ወጣ። የመኢሶንና የኢሕአፓ መሪዎችና ምሁራን ጨምሮ ቤሽበሩ የአገሪቱ አንድ የተግራ ትውልድ ሲቀሰፍ የወታደሩ የመከራ ሥርዓት እስከ 1991 ቀጠለ። በመጨረሻ በ1991 የደርግ ገዢና መንግሥትና ጦር ራሱ በአካባቢ አመፅያን ሲደመስስ ፕሬዚዳንት መንግሥቱ ኃይለ ማርያም ራሳቸው አንድ አውሮፕላን ጠልፈው ከአገር ተሰደዱ። በኢትዮጵያ ሌላ የሥልጣን ችግር ዘመን ተጀመረ።

6. የኢትዮጵያ የመከራ ሥርዓትና ብሔረሰቦች የመከራው ታሪካዊ መነሻ

ከታሪክ እንደሚታወቀው፣ አንድ ጨቋኝ አጼያዊ የብዙ ሕዝቦች፣ ብሔረሰቦች፣ ቋንቋዎች፣ ባህሎች፣ ሃይማኖቶች ግዛትና ሥርዓት በውስጣዊ ሆነ በውጫዊ ምክንያቶች ሲፈርስ፣ እንደ ታሪካዊ ዕድገቱና የአካባቢው ሁኔታ፣ በምትኩ የሚፈጠረው አዲስ ግንባራዊ ሥርዓት (1) በየአካባቢው ብዙ ትናንሽ ነፃ መንግሥታት መፈጠር ወይም (2) በአዲስ የኢኮኖሚና የፖለቲካ መሠረቶች የተዋሀደ አንድ ጠንካራ በሀውርታዊ ኅብረተሰብና መንግሥት መገንባት ይሆናል። ሦስተኛው አማራጭ የለም። ወደ ጥንቱ የመከራ ሥርዓት መመለስ አይቻልም። ይህ በሥፍራና በጊዜ የማይሻር ግንባራዊ የዕድገት ሂደት ነው።

በመሆኑም በድሀረ አብዮትና ጦርነት በኢትዮጵያ ምን ዓይነት የፖለቲካ ሥርዓትና ኅብረተሰብ ሊከሰት ይችላል የሚለው ወቅታዊ ጥያቄ

ነው። ይህ መሠረታዊ ጉዳይ የሚወስነው ለኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ጥያቄ በሚሰጠው መፍትሔና ሕዝቡ በቀጥታ የመንግሥት ሥልጣን ብቸኛው ምንጭና ባለቤት ሲሆን በሚችልበት ባዲስ ዲሞክራሲያዊ የፖለቲካ ሥርዓት ነው። ከዚህ ምንም ሌላ ትርጉም ሌላ ቋንቋ የለም። ሌላ መንገድና ምርጫ የለም። በአብዮቱ ዘመን በኢትዮጵያ የብሔረሰብ ጥያቄ ሲባል አጭርና ግልጽ ነገር ነው። የሕዝቡ የመሬት፣ የቋንቋ፣ የባህል፣ የሃይማኖት የመንግሥት ሥልጣን ጥያቄ ማለት ነው። በዚህ ረገድ ይህ ደራሲ ከህያ ዓመታት በፊት በአሜሪካ አገር በህዋርድ ዩኒቨርሲቲ ለፕሌች ዲግሪ ብቃትና ምርቃት ከ1865 እስከ 1916 ድረስ ባለው የኢትዮጵያ ታሪክ ላይ ካካሄደው ጥናት ጋር ባዘጋጀውና ለመጀመሪያ ጊዜ በዚህ መጽሐፍ ሽፋንና እንዲሁም “የኢትዮጵያ ሕዝቦችና አገሮች ካርታ በምኒልክ ምዕክልና ዘመን 1865—1900” በሚል ርዕስ በቀረበው ሰነድ በሥፍራና በጊዜ ዝርዝር በጉልህ እንደሚታየው፣ የኢትዮጵያ ሕዝቦች በአጠቃላይ የደቡብ ብሔረሰቦች በተለይ በምኒልክ የገባር ፖሊሲና ሥርዓት መሠረት በመንግሥት ስም በሰፋሪ ጦር የተያዙት በ19ኛ ምዕተ ዓመት ሁለተኛ አጋማሽ ነው።

2. የወላይታው ካም ጦር ጋጋ (1861—1901)

3. በ1894 ጦርነት የወላይታ ምርኮኞች ሥዕል በጦሩ ሚዳ በፈረንሳይ አርቲስት ዓይንና እጅ፤

በታህሣሥ 1894 በአጼ ምኒልክ፣ በራስ ሚካኤል፣ በራስ አሉላ፣ በራስ ወልደጊዮርጊስ፣ በሱልጣን አባጅፋርና በፊታውራሪ ገበየሁ ጥምር አዝማችነት በወላይታ ላይ ለሁለት ሳምንታት በተካሄደው ዘመቻ ካዎ ጦር እስኪማረኩ ድረስ 118,987 የወላይታ ሕዝብ እጃደተገደለ እንዲሁም 1800 ሕዝብ ከ36,000 ከብቶች ጋር በምርኮ እንደተወሰደ ጸሐፊ ትእዛዝ ገብረሥላሴ መዝግቦታል።

ነው። ይህ መሠረታዊ ጉዳይ የሚወስነው ለኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ጥያቄ በሚሰጠው መፍትሔና ሕዝቡ በቀጥታ የመንግሥት ሥልጣን ብቸኛው ምንጭና ባለቤት ሊሆን በሚችልበት ባዲስ ዲሞክራሲያዊ የፖለቲካ ሥርዓት ነው። ከዚህ ምንም ሌላ ትርጉም ሌላ ቋንቋ የለም። ሌላ መንገድና ምርጫ የለም። በአብዮቱ ዘመን በኢትዮጵያ የብሔረሰብ ጥያቄ ሲባል አጭርና ግልጽ ነገር ነው። የሕዝቡ የመሬት፣ የቋንቋ፣ የባህል፣ የሃይማኖት የመንግሥት ሥልጣን ጥያቄ ማለት ነው። በዚህ ረገድ ይህ ደራሲ ከህያ ዓመታት በፊት በአሜሪካ አገር በሀዋርድ ዩኒቨርሲቲ ለፕሌች ዲግሪ ብቃትና ምርቃት ከ1865 እስከ 1916 ድረስ ባለው የኢትዮጵያ ታሪክ ላይ ካካሄደው ጥናት ጋር ባዘጋጀውና ለመጀመሪያ ጊዜ በዚህ መጽሐፍ ሽፋንና እንዲሁም “የኢትዮጵያ ሕዝቦችና አገሮች ካርታ በምኒልክ ምዕክልና ዘመን 1865—1900” በሚል ርዕስ በቀረበው ሰነድ በሥፍራና በጊዜ ዝርዝር በጉልህ እንደሚታየው፣ የኢትዮጵያ ሕዝቦች በአጠቃላይ የደቡብ ብሔረሰቦች በተለይ በምኒልክ የገባር ፖሊሲና ሥርዓት መሠረት በመንግሥት ስም በሰፋሪ ጦር የተያዙት በ19ኛ ምዕተ ዓመት ሁለተኛ አጋማሽ ነው።

2. የወላይታው ካም ጦና ጋጋ (1861—1901)

3. በ1894 ጦርነት የወላይታ ምርኮኞች ሥዕል በጦሩ ሜዳ በፈረንሳይ አርቲስት ዓይንና እጅ፤

በታህሣሥ 1894 በአጼ ምኒልክ፣ በራስ ሚካኤል፣ በራስ አሉላ፣ በራስ ወልደጊዮርጊስ፣ በሱልጣን አባጅፋርና በፊታውራሪ ገበየሁ ጥምር አዝማችነት በወላይታ ላይ ለሁለት ሳምንታት በተካሄደው ዘመቻ ካዎ ጦና እስኪማረኩ ድረስ 118,987 የወላይታ ሕዝብ እጃደተገደለ እንዲሁም 1800 ሕዝብ ከ36,000 ከብቶች ጋር በምርኮ እንደተወሰደ ጸሐፊ ትእዛዝ ገብረሥላሴ መዝግቦዋል።

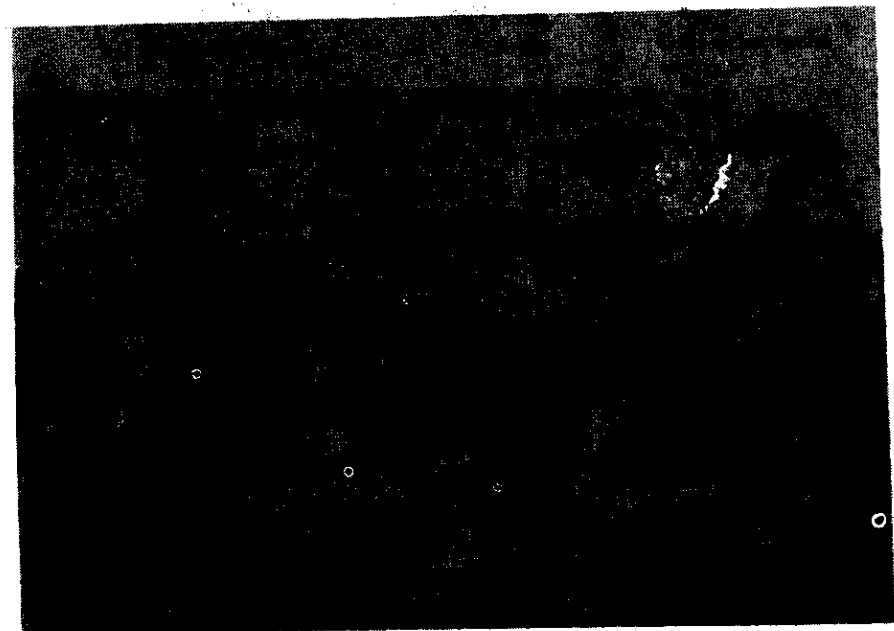
4. በ1897 በከፋ ጦርነት ፍጻሜ በራስ ወልደጊዮርጊስ በምርኮ የተወሰደው ጥንታዊ የከፋ የወርቅ ዘውድ

5. ከ1879 እስከ 1897 ድረስ ከ18 ዓመታት ውጊያ በኋላ በ1897 በጦር ሜዳ የተማረኩ የከፋው ታቶ ጋኪ ሼሮች (1850 - 1912) ከባርያቸው አራሩ ጋር በሰንሸለት ታስረውና በታላቅ ሠራዊት ታጅበው በራስ ወልደጊዮርጊስ ወደ ምኒልክ በምርኮ ሲወሰዱ። በጦርነቱ ሂደትና በኋላ እስከ ፋሽስቶች ወረራ ድረስ በስድስት አሥርታት የከፋ ሕዝብ በሞት፣ በምርኮ፣ በስደት፣ በሽታ፣ በችጋርና ወደ ባርነት ተሸጦ ከ1,500,000 ወደ 200,000 እንደ ወረደ ተገምቷል።

4. በ1897 በከፋ ጦርነት ፍጻሜ በራስ ወልደጊዮርጊስ በምርኮ የተወሰደው ጥንታዊ የከፋ የወርቅ ዘውድ

5. ከ1879 እስከ 1897 ድረስ ከ18 ዓመታት ውጊያ በኋላ በ1897 በጦር ሚዳ የተማረኩ የከፋው ታዋ ጋኪ ሺሮሾ (1850 - 1912) ከባርያቸው አራሩ ጋር በሰንሰለት ታስረውና በታላት ወራዊት ታጅበው በራስ ወልደጊዮርጊስ ወደ ምኒልክ በምርኮ ሲወሰዱ። በጦርነቱ ሂደትና በኋላ እስከ ፋሽስቶች ወረራ ድረስ በስድስት አሥርታት የከፋ ሕዝብ በሞት፣ በምርኮ፣ በስደት፣ በሽታ፣ በችጋርና ወደ ባርነት ተሸጦ ከ1,500,000 ወደ 200,000 እንደ ወረደ ተገምቷል።

6. የከፋው መለኮታዊ እጼ ነኝ ባይ ታቶ ጋኪ ሼሮች ለሀያ ሁለት ዓመታት በምኒልካዊ ግዞት ከባርያቸው ጋር በሰንሰለት ታስረው የኖሩበትን ሁኔታ የሚያሳይ ፎቶግራፍ።

የመሬትና የሥርዓት ግንኙነት

በዚህ በምኒልካዊ ያገር ግምባታ ፖሊሲና ተግባር መሠረት በየክልሉ የኢትዮጵያ ጥንታዊ የአካባቢ መንግሥታትና የጎዥ መደቦች በኃይል እርምጃ ሲደመሰሱ ሕዝቡና መሬቱ በሰፋሪ ጦር አማካይነት በገባር ሕግና ሥርዓት ተያዘ። በመጨረሻ በ1936—1941 በፋሽስቶች ወረራ ዘመን ምኒልካዊ የገባርና የባርያ ሥርዓቶች ተደመሰሱ። ይሁን እንጂ በድህረ ጦርነት የአጼ ኃይለ ሥላሴ መንግሥት በኢትዮጵያ በሀውርታዊ የብዙ ብሔረሰቦች፣ ቋንቋዎች፣ ባህሎችና ሃይማኖቶች ኅብረተሰብና መንግሥት የጎዥ መደቡን ቋንቋ፣ ባህልና ሃይማኖት ብቻ ለይቶ በትምህርት በጽሑፍ በሥራ ለማሳደግና የአገሪቱን የተቀሩ ቋንቋዎችን ባህሎችን ሃይማኖቶችንና ታሪክን ለማጥፋት፤

1. በነሐሴ 1944 በነጋሪት ጋዜጣ ድንጋጌ ቁጥር 3፤

2. በ1955 ሕገ መንግሥት አንቀጽ 125፣ 126 እንዲሁም፤

3. በሰኔ 1972 በነጋሪት ጋዜጣ ትእዛዝ ቁጥር 79

ዘረኛ የሆነ የፖሊሲና የሥርዓት ሕግ በማውጣት እስከ አብዮቱ ድረስ ተግባራዊ አደረገ። ሕዝቡ ከመሬቱ ተነቅሎ ጢሰኛና ስደተኛ እንዲሆን ተደረገ።

ባጭሩ በተጠቀሰው የችግር፣ የችጋር፣ የሥቃይ፣ የስደትና የመከራ ዘመን ያጼ ኃይለ ሥላሴ መንግሥት ብዙ ሚሊዮን ሄክታር የእርሻ መሬት ከሕዝቡ ዘርፎ ለባለሥልጣኖችና ከበርቱዎች በርስትነት በመስጠት በየ ቡብ ኢትዮጵያ የምኒልክን የገባር ሥርዓትና ዘመን ወደ አዲሱ የጢሰኛ ሥርዓትና ኅብረተሰብ ለወጠው። በአገሪቱ መሬትን የብሔረሰብ፣ የቋንቋ የባህል፣ የሃይማኖት፣ የሥርዓት፣ የታሪክ የፖለቲካ መከራ መነሻና ምልክት እደረገው። የጦርነትና የአብዮት ጥያቄ አደረገው። መሬት ለኅብረተሰብ የማህበራዊ ዕድገትና ልማት መሠረትና መሣሪያ መሆኑ ቀረ። መሬት መከራ ሆነ። መከራ የኢትዮጵያ ባህልና ሥርዓት ሆነ። መንግሥትና ባለሥልጣን በሕዝብና በአገር ስም የሕዝብና የአገር ቀማኛ ሆነ። ለምዝብና የኢትዮጵያ ሕዝብ መንግሥትና መከራ አንድም ሁለትም ሆኑ። የገንዘብ ሚኒስቴር፣ የአገር ግዛት ሚኒስቴር፣ የፍርድ ሚኒስቴር፣ ፖሊሲ፣ ጻኛ፣ ገዥ ወዘተ የሚሉ ስሞች ለሕዝቡ የመከራ የፍርሃት የቅጣት የዘረፋ ስሞች ምልክቶች ሆኑ። መንግሥትና ሕዝብ አብረውም ተለያይተውም መኖሩ

6. የከፋው መለኮታዊ እጼ ነኝ ባይ ታቶ ጋኪ ሼሮች ለህያ ሁለት ዓመታት በምኒልካዊ ግዞት ከባርያቸው ጋር በሰንሰለት ታስረው የኖሩበትን ሁኔታ የሚያሳይ ፎቶግራፍ።

የመሬትና የሥርዓት ግንኙነት

በዚህ በምኒልካዊ ያገር ግምባታ ፖሊሲና ተግባር መሠረት በየክልሉ የኢትዮጵያ ጥንታዊ የእካባቢ መንግሥታትና የገዢ መደቦች በኃይል እርምጃ ሲደመሰሱ ሕዝቡና መሬቱ በሰፋሪ ጦር አግዛዶነት በገባር ሕግና ሥርዓት ተያዘ። በመጨረሻ በ1936—1941 በፋሽስቶች ወረራ ዘመን ምኒልካዊ የገባርና የባርያ ሥርዓቶች ተደመሰሱ። ይሁን እንጂ በድሀረ ጦርነት የአጼ ኃይለ ሥላሴ መንግሥት በኢትዮጵያ በህውረታዊ የብዙ ብሔረሰቦች፣ ቋንቋዎች፣ ባህሎችና ሃይማኖቶች ኅብረተሰብና መንግሥት የገዢ መደቡን ቋንቋ፣ ባህልና ሃይማኖት ብቻ ለይቶ በትምህርት በጽሑፍና በሥራ ለማሳደግና የአገሪቱን የተቀሩ ቋንቋዎችን ባህሎችን ሃይማኖቶችንና ታሪክን ለማጥፋት፤

1. በነሐሴ 1944 በነጋሪት ጋዜጣ ድንጋጌ ቁጥር 3፤

2. በ1955 ሕገ መንግሥት አንቀጽ 125፣ 126 እንዲሁም፤

3. በሰኔ 1972 በነጋሪት ጋዜጣ ትእዛዝ ቁጥር 79

ዘረኛ የሆነ የፖሊሲና የሥርዓት ሕግ በማውጣት እስከ አብዮቱ ድረስ ተግባራዊ አደረገ። ሕዝቡ ከመሬቱ ተነቅሎ ጢሰኛና ሰደተኛ እንዲሆን ተደረገ።

ባጭሩ በተጠቀሰው የችግር፣ የችጋር፣ የሥቃይ፣ የሰደትና የመከራ ዘመን ያጼ ኃይለ ሥላሴ መንግሥት ብዙ ሚሊዮን ሄክታር የእርሻ መሬት ከሕዝቡ ዘርፎ ለባለሥልጣናችና ከበርቱዎች በርስትነት በመስጠት በደቡብ ኢትዮጵያ የምኒልካን የገባር ሥርዓትና ዘመን ወደ አዲሱ የጢሰኛ ሥርዓትና ኅብረተሰብ ለወጠው። በአገሪቱ መሬትን የብሔረሰብ፣ የቋንቋ፣ የባህል፣ የሃይማኖት፣ የሥርዓት፣ የታሪክ የፖለቲካ መከራ መነሻና ምልክት አደረገው። የጦርነትና የአብዮት ጥያቄ አደረገው። መሬት ለኅብረተሰቡ የማህበራዊ ዕድገትና ልማት መሠረትና መሣሪያ መሆኑ ቀረ። መሬት መከራ ሆነ። መከራ የኢትዮጵያ ባህልና ሥርዓት ሆነ። መንግሥትና ባለሥልጣን በሕዝብና በአገር ስም የሕዝብና የአገር ቀማኛ ሆነ። ለምዝብና የኢትዮጵያ ሕዝብ መንግሥትና መከራ አንድም ሁለትም ሆኑ። የገንዘብ ሚኒስቴር፣ የአገር ግዛት ሚኒስቴር፣ የፍርድ ሚኒስቴር፣ ፖሊሲ ጻፊ፣ ገዢ ወዘተ የሚሉ ስሞች ለሕዝቡ የመከራ የፍርሃት የቅጣት የዘረፉ ስሞችና ምልክቶች ሆኑ። መንግሥትና ሕዝብ አብረውም ተለያይተውም መኖር

የማይችሉ ተቃራኒ ኃይሎች ሆኑ። የኢትዮጵያ መከራና ሸክም በሕዝቡ ላይ የተቀመጠ መንግሥት ማለትም የፖለቲካ ሥርዓት ሆነ።

በመሆኑም በዚህ የጭቆና ሥርዓትና ዘመን ላይ የኢትዮጵያ ሕዝብ በአካባቢ፣ በብሔረሰብ፣ በቋንቋ በሃይማኖት፣ በጾታ፣ በሙያና በዕድሜ ሳይከፈል ባካሄደው ትግል በየካቲት 1974 ሕዝባዊ አብዮት ጨቋኙን ዘውዳዊ ሥርዓት ከጉልተኛ የገዥው መደብ ጋር ለአንዴና ለመጨረሻ ደመሰሰ። በምኒልክ ዘመን የተያዘበትንም መሬት መልሶ ጮደ። የአጼ ኃይለ ሥላሴንም የቋንቋ የሃይማኖትና የባህል ዘረኛ ሕግና ሥርዓት ከዘውዱ ጋር በአንድ ላይ ቀበረ። እንዲሁም የአብዮቱን ዕድገትና ሂደት ሊያደንቅ የተነሳውን ወታደራዊ የመከራ መንግሥትና ሥርዓት የኢትዮጵያ ተራግጅ ኃይሎችና ሕዝብ በሌላ መራራ ትግል በ1991 ደመሰሱት።

እንደዚህ በአብዮቱ አሥርታት ማለትም ከ1960 የቤተ መንግሥት ኩዴታ እስከ ዛሬ ድረስ የኢትዮጵያ ብሔረሰቦች በአስተማሪዎች፣ በተማሪዎችና በሌላም ተራግጅ ኃይሎች አስተባባሪነት በአካባቢ፣ በቋንቋ፣ በባህልና በሃይማኖት ልዩነት ሳይከፈሉና ሳይወሰኑ በዘውዳዊና ወታደራዊ የመከራ ሥርዓት ላይ ባካሄዱት ረጅምና መራራ ትግል በአንድ በኩል የጭቆናውን ሥርዓት በኅብረት ደምስሰዋል። በሌላ በኩል በጋራ ትግልና ድል የጋራ አይደንቲቷቸውን የጋራ ማንነታቸውን ናሽናሊዝም ገንብተዋል። በመገንባትም ላይ ናቸው።

ይህ ከጋራ መከራ በጋራ ትግሥት፣ ትግልና ድል ከጋራ መሬትና ታሪክ የተፈጠረው በተማሪዎች ትምህርትና በአብዮቱ ሂደት በመከራ ተጠናክሮ የተገነባው ኢትዮጵያዊነት አሁን በኢኮኖሚ፣ በቋንቋ፣ በባህል፣ በፖለቲካ በትምህርት መሣሪያና መሠረት የበለጠ እንዲያድግና እንዲዳብር የአገሪቱ ብሔረሰቦች በሙሉ በየክልላቸው በዲሞክራሲያዊ ሥርዓትና አሠራር የራስን ዕድልና ዕድገት በራስ የመወሰን መሠረታዊ የፖለቲካ መብታቸውን ተግባራዊ እንዲያደርጉ ያስፈልጋል።

በዚህ የራስ የአገርና የኅብረተሰብ ግምባታ ትግል የሕዝቡ ቋንቋና ታሪክ ወሳኝ መሣሪያዎች ናቸው። ቋንቋ የሰው የህልውና የማንነት መግለጫ የሕይወትና የተግባር ብቸኛው መሣሪያ ነው። ሰው ራሱን አካባቢውን ማንነቱን ባህሉን ታሪኩን የሚያውቅበት መንገድና መሣሪያ ቋንቋው ብቻ ነው።

7. የኢትዮጵያ የሕዝቦች ብዛትና አንድነት

በኢትዮጵያ በሀውርታዊ አገር ኅብረተሰብና መንግሥት የብሔረሰቦች አንድነትና እኩልነት ሲባል የብሔረሰቦች ዲሞክራሲያዊ የቋንቋ፣ የባህል፣ የታሪክ፣ የሃይማኖት፣ የዕድል የመብትና ግዴታ አንድነትና እኩልነት ከማለት ሌላ ትርጉም የለውም። ማህበራዊ ሰላምና ዕድገት የሚያስገኝ አንድነትና እኩልነት ከማለት ሌላ ትርጉምና ትምህርት የለውም።

በዚህ ረገድና ተግባር በአፍሪካ ቀንድ የኢትዮጵያ በሀውርታዊ አገር ኅብረተሰብና መንግሥት በአራቱ ኩሻዊ፣ አሞአዊ፣ ሴማዊና ናይሎቲካዊ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች መስተጋብርና መወራረስ፣ በኢትዮጵያ የፖለቲካ ሥርዓት፣ በኢትዮጵያ ጥንታዊ፣ መለኮታዊና አሃዳዊ የጽዳይዝም፣ የክርስትና የእስልምና ሃይማኖቶች በሕዝቦች የፍለሳና የሰፈራ እንቅስቃሴ ለዘመናት የተገነባ አንድ ታላቅ ማኅበራዊ አካል ድርጅት ሥርዓት ነው።

የታሪክ መረጃ፣ ጥናትና ትምህርት እንደሚያስተምረን፣ ከዚህ በታች በወንጠረዥ የሠፈሩ የኢትዮጵያ ኩሻዊ አሞአዊ፣ ሴማዊና ናይሎቲካዊ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች ሁሉም ከጥንት ጀምረው የአፍሪካ ቀንድ ነባርና ባለቤት ጥንታዊ ሕዝቦች ናቸው። በፍለሳ፣ በጦርነት፣ በጋብቻ፣ በንግድ፣ በሃይማኖት፣ በፖለቲካ ሥርዓት እርስ በርሳቸው በሥፍራ፣ በጊዜ፣ በቋንቋ፣ በባህልና በታሪክ ለረጅም ዘመን የተወራረሱ ተዛማጅ ሕዝቦች ናቸው። በመካከላቸው ከውጭ የመጣ ባዕድ የለም። የጋራ ችግራቸው የፖለቲካ ሥርዓት ብቻ ነው። ይህ የፖለቲካ ሥርዓት ችግር በፍጹም መጥፋት አለበት። ባጭሩ ሕዝቡ በዲሞክራሲያዊ ሥርዓት የመንግሥት ሥልጣን ምንጭና ባለቤት መሆን አለበት።

በዚህ አካባቢያዊ ማኅበራዊና ታሪካዊ የሕዝቦች መስተጋብርና መወራረስ ሁኔታና ሂደት የአንድ ቋንቋ ቤተሰብና ማኅበረሰቦች የሌላ ቋንቋ ቤተሰብና ማኅበረሰቦች አባል፣ እካል፣ ወራሽ፣ ተወላጅና ባለቤት ሆነው አድገዋል።

ይህ የእርስ በርስ መስተጋብርና መወራረስ ሁኔታና ሂደት የኢትዮጵያ ሕዝብና ታሪክ አንድ መሠረታዊ ባህርይ በመሆኑ በአዲስ ዲሞክራሲያዊ የፖለቲካ ሥርዓት የበለጠ ተጠናክሮ ማደግና መቀጠል ይኖርበታል።

በዚህ የኢትዮጵያ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች መስተጋብርና

የኢትዮጵያ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች ገበታ

ከሻዊ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች	አዋላዊ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች	ልማዊ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች	ናይሎቲካዊ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች
ጸሃ። ጸላን። አገው። ከገምር። አዊያ። ኩዋፋዎ። ወይሙ። ረሳሻ። ሱግሌ። ረንገል። ጋቶ። አርባ። ግጥጥ። ጻይሳ። ኮንሳ። አርዋ። ዋሬዚ። ገዋሳ። ዐማይ። ደሳነች (ገላጪ)። አፋር ሳህ። ሲላማ። ከዋባታ። ሀዲያ። ጥምባር። አላሳ። ቀጪና። ግረቆ። ጌሊ። ቡርጂ። ትግራይዊ	አፋ። ሐሙር። ዘረፋ። ቦና። ግሌ። ዘይሌ። ቡሳ። አይሳ። ሥርዛ። ጉፋ። ጋዋ። ግሌ። ወላይታ። ሲግ። ናላ። ሜራ። ኮንታ። ኩሉ (ዳወር)። ዐባ። የዋ። ሲዚ። ዓበኪት። ሻኩ። ግላ። ኩፋ። ጀክቻ (ዋያ)። አገረሉ። ጀናቫ። ኮፋ። ዘርጉሳ። ጋንጂላ ታላማ። ጊድቻ	ግዕዝ። ትግራ። ትግራ። አማራ። አርጉባ። ጋፋት። ሐረሬና። የጉፋ፤ ማኅበረሰቦች ምዕር። ሙስታገ። ሰልጤ። አነዋር። ሃህ። ጌቶ። አዋ። አገላጋሪ። ወልታ። ሌንጋ። አዘርነት። ባርባ። ዝዋይሳሊ	ግጽግር። ሙርሌ። ሙርሌ። ከዋንጉ። ዩሳ። ትሻና። ሱፊ። ዓሌ። ቡፋን። ባር። አፋጥ። ያገጋታዎ (ሐሚ)። ባርታ። ኮማ። ጃብሉ። ናፊ። ጉሙዝ። ኩናማ። ሩሳጂ።
ድምር፡ 32	33	8	19

መወራረስ ሁኔታና ሂደት ለምሳሌ በሰሜን ኢትዮጵያ የጥንቱ ኩሻዊ የቤጃ፣ የአገው የረሳሻ፣ ሕዝቦች፣ እንዲሁም ናይሎቲካዊ የጉሙዝ፣ የኩናማና የናሬ ሕዝቦች ዛሬ በአካባቢው የሴማዊ ቋንቋ ቤተሰብና ማኅበረሰቦች አባሎች፣ አካሎች፣ ወራሾች፣ ተወላጆችና ባለቤቶች ማለትም ትግርኛና አማርኛ ተናጋሪ “ሴማውያን” ሆነው ይገኛሉ። መሬቱም ሕዝቡም ቋንቋውም ባህሉም ተወራርሷል። እንዲሁ ሆኗል። ሁለቱ በአንድ ተዋህደዋል።

በአካባቢው ይህ የኩሻዊ ናይሎቲካዊና ሴማዊ ሕዝቦችና ቋንቋዎች የመስተጋብርና የመወራረስ ሂደት አቅማጫና ውጤት የተወሰነው፣ በዚህ ጥናት በሚቀጥሉት ክፍሎችና ምዕራፎች አግባብ ባላቸው ሥፍራዎችና ጊዜያት ሁሉ እንደሚታየው፣ በረጅም የታሪክ ዘመን በኢትዮጵያ የመንግሥትና የሃይማኖት ሥርዓቶችና ተግባራት አማካይነት ነው። በሕዝቦቹ የፍለሳና የሰፈራ እንቅስቃሴ ነው።

አንድ ሌላ ምሳሌ ለመስጠት፣ በ16ኛው ምዕተ ዓመት በ1520ዎቹ ገደማ ዛሬ የኢትዮጵያ በቁጥርና በሥፍራ ትልቁ የሆነው ኩሻዊ የኦሮሞ ሕዝብ በደቡብ ምሥራቅ በገምት-በዓባያ ሐይቅና በገናሌ ወንዝ መካከል በሚገኘው ክልል “ገዳ” ተብሎ በሚታወቅ በራሱ ልዩ ማኅበራዊ ሥርዓት እየተመራ በእንስሳት እርባታ የሚኖር አንድ አናሳ ሕዝብ እንደነበር ዛሬ

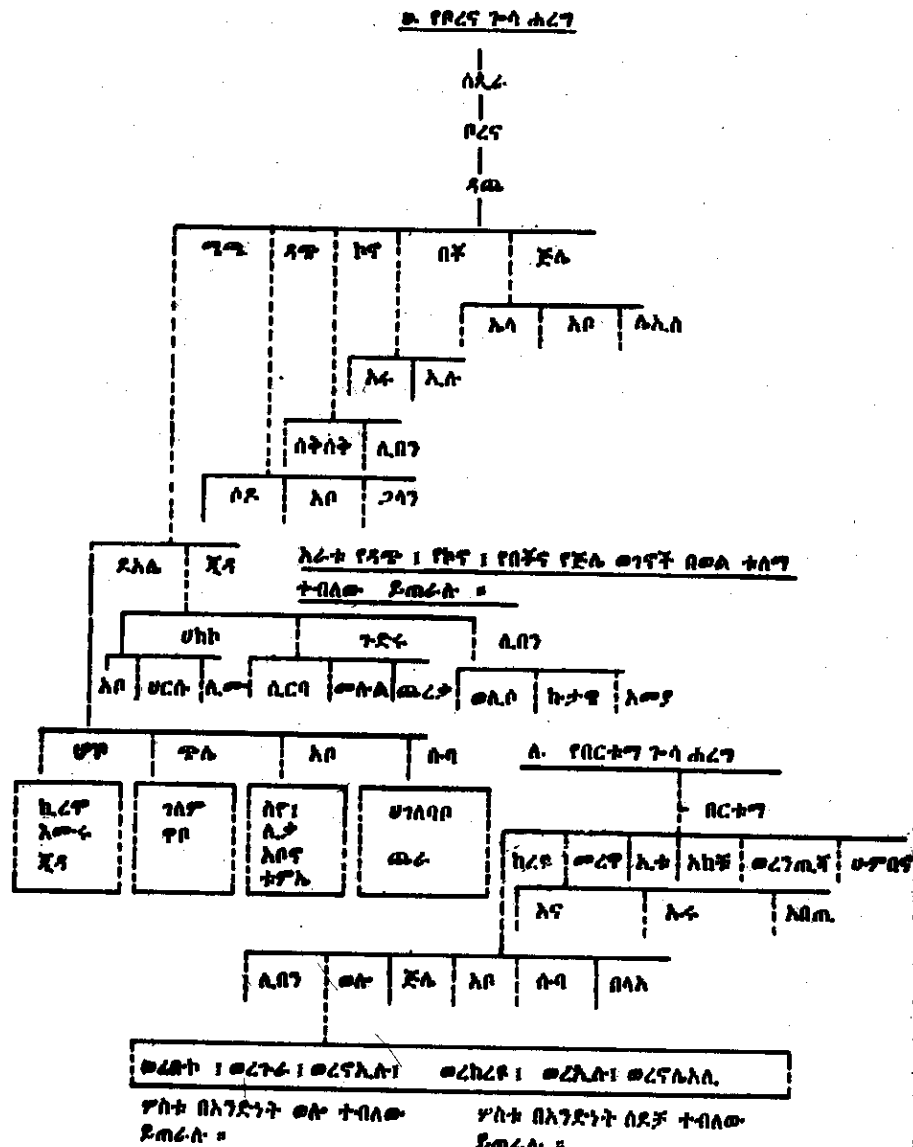
በታሪክ መረጃና ጥናት ተረጋግጧል። በተጨማሪም በዘመኑ የኦሮሞ ሕዝብ “ባዕዳን” ሕዝቦችን በመብትና ግዴታ የራሱ ወገንና ዘመድ አድርጎ የሚቀበልባቸው “ጉዲፈቻ”ና “ሞጋሳ” የተባሉ የራሱ ማኅበራዊ ሕጎችና ሥርዓቶች እንደነበሩት ታውቋል።

ይህ በገዳ ድርጅትና ሥርዓት የተመራው የኦሮሞ ሕዝብ በግምት ከ1520ዎቹ እስከ 1620ዎቹ ድረስ በአንድ ምዕተ ዓመት ጊዜ ውስጥ በርቱማና ቦረና በተባሉ ሁለት ጉሳዎች ተከፍሎ በፍለሳ እንቅስቃሴ ከገናሌ አካባቢ በመነሳትና በአብዛኛው የዛሬው ደቡብ፣ ምሥራቅ፣ መሀልና ምዕራብ ኢትዮጵያ በመስፋፋት ብሎም በተጠቀሱት አካባቢዎች ከጥንቱ ነባር ኩሻዊ፣ ሴማዊና አዋላዊ የባሊ፣ የደዋሮ፣ የአዳል፣ የሀዲያ፣ የፈጠጋር፣ የወርጅ፣ የሀርሳ፣ የሶማሌ፣ የአፋር፣ የአርጉባ፣ የይፋት፣ የአገጉት፣ የአማራ፣ የአገው፣ የጋፋት፣ የዳምት፣ የቦሻ፣ የአናርያ፣ የቢዛሞ... ወዘተ ሕዝቦች፣ አገሮችና መንግሥታት ጋር በሥፍራ፣ በጊዜ፣ በጦርነት፣ በጋብቻ፣ በቋንቋ፣ በጉሳ፣ በባህል፣ በሃይማኖት በሥርዓት በመወራረስ በአጭር የታሪክ ዘመን ከሥፍራና ከቁጥር አኳያ የኢትዮጵያ ትልቁ ብሔረሰብ ለመሆን በቃ።

በዚህ መሠረታዊ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች መስተጋብርና መወራረስ ሂደት ማለትም የኢትዮጵያ ሕዝቦችን ብዛትና አንድነት ጉዳይ በሚመለከት፣ በአገሪቱ ረጅም የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ፣ በአንድ ምዕተ ዓመት ጊዜ ውስጥ ብቻ (1520 — 1620) የኦሮሞ የገዳ ሕዝባዊ ሥርዓትና እንቅስቃሴ ያደረገውን አስተዋጽኦ የአክሱም መንግሥትና ሥልጣን በ1000 ዓመታት፣ የክርስትና ሃይማኖት በ1600 ዓመታት፣ የእስልምና ሃይማኖት በ1000 ዓመታት ጊዜ ውስጥ አላደረጉም።

በዚህ ረገድ ከዛሬ አሥር ዓመታት በፊት በተካሄደው በኢትዮጵያ የመጀመሪያው የሕዝብና ቤት ቆጠራ ከተቀጠሩት 89 የቋንቋ ማኅበረሰቦች በሕዝብ ብዛት ትንሹ 283 ሰዎች ያሉት የከዋማ ማኅበረሰብ ሲሆን፣ ከአገሪቱ ጠቅላላ 42,616,876 ሕዝብ 13,027,875 ወይም 30.57 ከመቶ የያዘ የኦሮሞ ብሔረሰብ ትልቁ ነው። ሁለተኛው 12,055,250 ወይም 28.29 ከመቶ የያዘ የአማራ ብሔረሰብ ሲሆን ሦስተኛው 4,149,697 ወይም 9.74 ከመቶ የያዘ የትግራ ብሔረሰብ መሆኑ ከዚህ በታች በሠንጠረዥ 3 ይታያል።

2. የኦሮሞ የዘር ሐረግ በ16ኛው ምዕተ ዓመት

ሠንጠረዥ 3

በ1984 የሕዝብ ቶጠራ ውጤት ከ20,000 በላይ የሰው ብዛት ያላቸው 54 የኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ዝርዝር

ተ.ቁ	ብሔረሰብ	የሕዝብ ብዛት		ተ.ቁ	ብሔረሰብ	የሕዝብ ብዛት	
		በቁጥር	ከመቶ			በቁጥር	ከመቶ
1	አሮሞ	13027875	30.57	29	ግሉ	58039	0.14
2	አማራ	12055250	28.29	30	ጥምባር	57938	0.14
3	ትግራይ	4249697	9.74	31	ጥቻ	57505	0.14
4	ጉራጌ	1855905	4.36	32	አርጋባ	51877	0.12
5	ሶማሌ	1613394	3.79	33	ግሌጋ	50405	0.12
6	ቢላማ	1261721	2.96	34	ናራ	49229	0.12
7	ወይታ	1092958	2.57	35	ባስኪት	45471	0.11
8	ትግረ	683085	1.60	36	ጃብላዊ	44129	0.10
9	ሀዲያ	643512	1.51	37	ዶርዘ	43924	0.10
10	አፋር	583120	1.37	38	ቡርጃ	43259	0.10
11	አገው	489834	1.14	39	ኮንታ	39305	0.09
12	ጋሞ	463933	1.09	40	ሻንትላ	38731	0.08
13	ጌደላ	455408	1.07	41	ፈላሻ	34056	0.08
14	ከፋ	443209	1.04	42	ጉሙዝ	33833	0.08
15	ከምባታ	432812	1.02	43	ደላንች	32629	0.08
16	ደመቲ (ደውር)	275552	0.65	44	ጌዶሌ	31048	0.07
17	ትግንት	169168	0.40	45	ግሌ	30887	0.07
18	ጉፋ	154041	0.36	46	፪ኮ	30763	0.07
19	ባሆ	144485	0.34	47	አፕሞከ	30499	0.07
20	ቤሻ	124342	0.29	48	አደረ	29518	0.07
21	ቤንቾ	123034	0.29	49	ኮዌር	27827	0.07
22	የም	115906	0.27	50	ሐመር	26759	0.06
23	አሪ	109124	0.26	51	መሉ	26087	0.05
24	ኩናማ	99999	0.24	52	ዲዚ	22329	0.05
25	ኮንሶ	94719	0.22	53	ገሞዳ	20122	0.05
26	ቢለን	88453	0.21	54	ጂናሻ	20002	0.05
27	አላባ	83839	0.19	55	ሌሎች	727310	1.70
28	ኮይራ	69852	0.16	56	የውጭ ዜጎች	9041	0.02
ድምር						42616876	100%

777- The 1984 Population and Housing Census Commission of Ethiopia (1991).

በቆጠራው ውጤት፣ ከአገሪቱ ጠቅላላ 42,616,876 ሕዝብ 37,477, 586 ወይም 88.57 ከመቶ የገጠር ነዋሪ፣ 4,869,290 ወይም 11.43 ከመቶ ብቻ የከተማ ነዋሪ፣ በሃይማኖት ረገድ ደግሞ 23,106,613 ወይም 60.48 ከመቶ ክርስቲያን፣ 12,569,995 ወይም 32.90 ከመቶ እስላም፣ 9,061 ወይም 0.02 ከመቶ የውጭ አገር ዜጎች እንደሆኑ ተመልክቷል። በቆጠራው የብሔረሰቦች ዝርዝር ጉጂና ቦረና ከአሮሞ ብሔረሰብ ተለይተው ለየብቻቸው የተመዘገቡበትና የተቆጠሩት ለቆጠራው በተካሄደው ጥናት ሂደት በተፈጸመ ግድፈት ስለሆነ፣ በደራሲው ግንዛቤና ውሳኔ በሠንጠረዥ 3 መረጃ ተስተካክሎ የሁለቱ ማኅበረሰቦች ድምር ቁጥር 640,211 ወይም 1.50 ከመቶ የሆነው (481,422 + 158,764 = 640,211) ከአሮሞው አጠቃላይ ቁጥር ጋር ተጀምሯል።

ከዚህ በላይ በቀረበው የኢትዮጵያ የሕዝብና ቤት ቆጠራ ውጤት መሠረት ከአገሪቱ ጠቅላላ 42,616,876 የሕዝብ ብዛት የሦስቱ ትልልቅ የአሮሞ፣ የአማራና የትግራይ የቋንቋ ማኅበረሰቦች ድምር ብዛት 29,232,822 ወይም 68.60 ከመቶ፣ የሁለቱ የአሮሞና የአማራ ብቻ ደግሞ 25,083,125 ወይም 58.86 ከመቶ እንደሆነ ተረጋግጧል።

ከታሪክ አኳያ ይህ ታላቅ የሕዝቦችና የቋንቋዎች መስተጋብርና መወራረስ ሁኔታና ሂደት በኢትዮጵያ በምን ኢኮኖሚያዊና ማኅበራዊ ኃይል መንገድና መሣሪያ ሊሆን ቻለ? እንዴትና መቼ ሊሆን ቻለ? ከኢትዮጵያ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች ዕድገትና ግንኙነት አኳያስ ምን ማለት ነው? የአሮሞ፣ የአማራና የትግራይ የቋንቋ ማኅበረሰቦች የሥፍራ ስፋትና የቁጥር ብዛት የምን ውጤት ነው? ኢኮኖሚያዊ፣ ማኅበራዊ፣ ባህላዊና ፖለቲካዊ የጉሳ ዕድገት ውጤት? ወይስ በታሪክና በጂኦግራፊካ አጋጣሚ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች መስተጋብርና መወራረስ ፍሬ? ወይስ የምን ውጤት? ዛሬ በኢትዮጵያ የብሔረሰብ ግንዛቤና ትርጉም መሠረቱ ምንድነው? የጉሳ ወይስ የቋንቋ ክስተት? ምን መሆኑስ እንዴትና በምን ይታወቃል? በታሪክ ወይስ በቲዎሪ?

የተጠቀሱትና ሌሎችም የኢትዮጵያ የቋንቋ ማኅበረሰቦች (ለምሳሌ የሶማሌ ማህበረሰብ) በየአካባቢያቸው በሥፍራና በቁጥር እንደዚህ በኃይል እያደጉና እየተስፋፉ ሲሄዱ በእነዚህ አካባቢዎች በሥፍራና በጊዜ የታወቁ ጥንታዊ የቤጃ፣ የናሬ፣ የኩናግ፣ የፈላሻ፣ የአገው፣ የጉሙዝ፣ የዳምት፣

የጋፋት፣ የጉንጋ፣ የእናርያ፣ የቦሻ፣ የቢዛሞ፣ የአንፈሎ፣ የሀርላ፣ የሸዋ፣ የይፋት፣ የሀዲያ፣ የወርጅ፣ የፈጠጋር፣ የዳዋር፣ የአዳል፣ የአራባቢኒ፣ የሻርካ፣ የባሊ፣ የማያ፣ ወዘተ ሕዝቦች ቋንቋዎች፣ አገሮች፣ መንግሥታት ሃይማኖቶች ምን ሆኑ? የት ገቡ? የት ደረሱ? ምን በላቸው?

እነዚህንና ሌላም ተዛማጅ የኢትዮጵያ ማኅበራዊ የሥርዓትና የዕድገት ጥያቄዎችን ለመመለስ የአገሪቱን ታሪክና ቋንቋዎች በአዲስ የጥናት ዘዴና መንፈስ ማጥናትና ማወቅ ያስፈልጋል። በተለይም ባለፉት አምስት ምዕተ ዓመታት ውስጥ በተከታታይ የተካሄዱት የሦስት ታላላቅ ሁኔታዎችና ሂደቶች ማለትም (1) የኢማም አህመድ ግራጁ አመፅ፣ (2) ታላቁ የሕዝቦች የፍለሳና የሰፈራ እንቅስቃሴ (3) ምኒልካዊ የአዲው መንግሥት የፖለቲካ ምዕክልና ታሪክ የግድ በአዲስ የጥናት ዘዴና መንፈስ በትክክል መጠናትና መታወቅ ይኖርበታል።

በዚህ ረገድና ተግባር ይህ የኢትዮጵያ የመከራ ሥርዓትና የኤርትራ ጥያቄ በሚል ርዕስ የቀረበው የታሪክ ጥናት የራሱን አስተዋጽኦ እንደሚያደርግ የደራሲው እምነት ነው። በጥናቱ ይዘትና ሂደት እንደሚታየው፡

በአፍሪካ ቀንድ የኢትዮጵያ ሕዝብ በረጅም የታሪክ ዘመን በአራቱ ኩሻዊ፣ አምአዊ ሴማዊና ናይሎቲካዊ ነባርና ተዛማጅ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች መስተጋብርና መወራረስ የተፈጠረ አንድ በሀውርታዊ የብዙ ሕዝቦች፣ ቋንቋዎች፣ ባህሎችና ሃይማኖቶች አገርና ኅብረተሰብ ነው። በሕዝቦች ብዛትና አንድነት የተገነባ የቋንቋ ኅብረተሰብ ነው።

በዚህ በኢትዮጵያ በሀውርታዊ የቋንቋ ኅብረተሰብ ላይ የደረሰው ታላቅ የፖለቲካ፣ የኢኮኖሚና ማኅበራዊ መከራ፣ የሥርዓት የአስተዳደር የፍትህ ግፍና በደል ከአንድ ጳላቀር ኢሳይያስዊ ኢስብአዊና ኢዲሞክራሲያዊ ከሆነ የፖለቲካ ሥርዓት የመጣ መከራ ግፍና በደል ነው። ባጭሩ የኢትዮጵያ በሀውርታዊ ኅብረተሰብ ማኅበራዊ መከራና ችግር መነሻውም መፍትሔውም የፖለቲካ ሥርዓት ብቻ ነው። የአንድ የፖለቲካ ሥርዓት መሠረታዊና ማዕከላዊ ጉዳይ ምን ጊዜም ቢሆን የመንግሥት ሥልጣን ጥያቄ ነው። ይህ ሁሉ የሥርዓት መከራና ሥቃይ በኢትዮጵያ ሕዝብና ኅብረተሰብ ላይ የደረሰበትና የሚደርስበት ዋናው ምክንያት ሕዝቡ ራሱ የመንግሥት ሥልጣን ምንጩና ባለቤቱ ለመሆን ባለመቻሉ ብቻ ነው። በምንም ሥፍራና ጊዜ የመንግሥት ሥልጣን ምንጭና ባለቤት ያልሆነ

ሕዝብ ነፃ ሕዝብ አይደለም።

አሁን መጨረሻ የኢትዮጵያ ሕዝብ ለመከራው ለራሱ፣ ለሰቃዩ፣ ለውርደቱ ሁሉ መነሻና ምክንያት የሆነው ሥርዓቱን የፖለቲካ ላዕላይና የኢኮኖሚ ታህታይ መሠረቶችና መዋቅሮች በአብዮታዊ ትግሉ ለማፍረስ ችሏል። በዚህ ትግሉና ድሉ የኢትዮጵያ ሕዝብ የራሱን የጋራ ማንነቱን በሕይወቱና በተግባሩ መሥርቷል። በዚህ መሠረትና መንገድ ትግሉ ግቡን የሚመታው ግን ሕዝቡ የአዲሱ ፖለቲካ ሥርዓት ማለትም የመንግሥት ሥልጣን ምንጭና ባለቤት መሆኑን በሕይወቱና በተግባሩ ሲረጋገጥ ብቻ ነው። ይህ ዓይነት የሕዝብ መንግሥት ለሕዝብ በሕዝብ እስኪፈጠር ድረስ በኢትዮጵያ ለምንጊዜም ቢሆን ማህበራዊ ሰላም ዕድገትና ፍትህ እይገኝም። እይኖርም። መከራው ይቀጥላል። ይህ ከወዲሁ በግልፅ መጤንና መታወቅ አለበት።

8. የኤርትራ ጥያቄ

ደራሲው በዚህ የታሪክ ጥናት በሰነድ በትውፊትና በሊንጉዊስቲክስ መረጃና ምርምር ለመግለጽ እንደሞከረው በሰሜን ኢትዮጵያ የኤርትራ ክልል ሕዝብ በሥፍራ፣ በጊዜ፣ በኢኮኖሚ በባህል፣ በሃይማኖት፣ በታሪክ፣ በሥርዓት የተቀረው የኢትዮጵያ ሕዝብ አካሉና ወንድሙ ነው። አንዳንድ ግለሰቦችና ቡድኖች በድፍረት ሊያሳምኑ እንደሚሞክሩት የኤርትራ ክልል ሕዝብ ከተቀረው የኢትዮጵያ ሕዝብ ተለይቶ በኮሎኒያሊዝም ተውኔታዊ መድረክና ኤፕሶድ (አጭር ፈረቃ) በአንድ የስልሳ ዓመታት ጊዜ ውስጥ የተፈጠረ አዲስ ጉሳ፣ አዲስ ሕዝብ፣ አዲስ ቋንቋ፣ አዲስ ታሪክ፣ አዲስ ባህል፣ አዲስ ሃይማኖት አይደለም። የኤርትራ ተወላጅ የውጪውንም የውስጡንም መከራና ስቃይ በትግሉ ያሸነፈና የሚያሸንፍ ንጹሁና ጠንካራው ኢትዮጵያዊ ነው። በመሆኑም ኤርትራ የኢትዮጵያ “ኮሎኒ” ነው የሚለው የታሪክ ግድፈት ነው። ታሪካዊ መነሻ የሌለው የፖለቲካ ፈሊጥ ነው።

በሥፍራ፣ በጊዜ፣ በቋንቋ፣ በባህል፣ በሃይማኖት፣ በኢኮኖሚ፣ በሥርዓትና በታሪክ በቅርብ የተለሰሩ የኢትዮጵያና የኤርትራ ሕዝቦች ለሁለቱም ወገኖች ግንባራዊ ሰላምና ዕድገት እንቅፋት የነበረውን የኢትዮጵያን የመከራ ሥርዓት በጋራ ትግልና ድል ለመለሱት በጸላለሁን በ1993 ከ12 ዓመታት በፊት የሚፈለግ የግንባራ ሞግዳ ሕወደቀው የኢትዮጵያ ጩካና

ጦረኛ መንግሥት አኳያ አንስቶት የነበረው የሪፈረንደም ጥያቄ ዛሬ ጊዜው ያለፈበት ነገር ነው። ምክንያቱም ተዛማጅ፣ ነፃና ድል አድራጊ ለሆኑ የኢትዮጵያና የኤርትራ ሕዝቦች አሁን በዓለም ላይ ነፃነትን የሚሰጥ ሆነ የሚከለክል አንድም ሕጋዊ ኃይል ወይም አካል የለም።

በአንፃሩ አሁን ለሁለቱም ተዛማጅ ሕዝቦች የኢትዮጵያ የቀድሞው የመከራ ሥርዓትና ዘመን በምንም መልክና ቅርፅ ተመልሶ እንዳይመጣ በአንድ በኩል አዲስ ሕዝባዊ፣ ዲሞክራሲያዊና ፌዴራላዊ የፖለቲካ ሥርዓትና መንግሥት በሁለቱ ኅብረት መፍጠር፣ በሌላ በኩል ደግሞ በ30 ዓመታት የእርስ በርስ ጦርነት የፈረሰውን ኤርትራ በጋራ ጥረትና ጉልበት በፍጥነት መልስ መገንባት የወቅቱ አንገብጋቢ አላፈነትና ተግባር ነው።

በዚህ ረገድና ተግባር፣ እንዲያውም በጥናቱ ይዘትና ሂደት ከዚህ በታች እንደተገለጸው፣ ዛሬ በድምር በ60,000,000 የሚቆጠር ሕዝብ በሚያቅፉ የኢትዮጵያ፣ የኤርትራ፣ የሶማሊያና የጂቡቲ ተዛማጅ ሕዝቦች የተከለለውና የተማከለው እስትራቴጂያዊ የአፍሪካ ቀንድ በዘር በቋንቋ፣ በሃይማኖት፣ በኢኮኖሚ፣ በሥርዓት፣ በታሪክና በጂኦፖለቲካ የተያያዘ አንድ በሀውርታዊ ክልል ስለሆነ በክልሉ ወንድማማች ሕዝቦችና አገሮች ኅብረት አንድ ፌዴራላዊ የፖለቲካና የኢኮኖሚ ሥርዓት መገንባት ለክልሉ አጠቃላይ ማኅበራዊ ሰላምና ዕድገት ብሎም ክልሉን ከውጭ ኃይሎች አፍራሽ ተፅዕኖና ግፊት ነፃ ለማድረግ ብቸኛው ቅድመ-ሁኔታ ማለትም መንገድና መሣሪያ ነው።

4. 2. ድ.

የኢትዮጵያ የመከራ ሥርዓት መነሻ

1. የማዕከላዊ መንግሥት ግምባታ

የኢትዮጵያ የዛሬው የብሔረሰቦች መከራ የተከሰተው በአሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት ለአጼው ማዕከላዊ መንግሥት የፖለቲካ ምዕከልና በተካሄደው ጦርነት በተፈጠረው የገባር ሥርዓት ውስጥ ነው።

በተጠቀሰው የጦርነት ዘመን በነገሥታት ቴዎድሮስ፣ ዮሐንስና ምኒልክ አመራር ማዕከላዊ የአጼው መንግሥት ከገባር ሥርዓት ጋር በተገነባ ወቅት የአገሪቱ ታሪካዊ የሰሜንና የምሥራቅ ጠረፍ አካባቢዎች ከአያሌ ብሔረሰቦችና ማገበረሰቦች ጋር “ኤርትራ”፣ “የፈረንሣይ ሶማሊያ ላንድ”፣ “የእንግሊዝ ሶማሊያ ላንድ”፣ “የኢጣሊያ ሶማሊያ ላንድ”፣ ተብለው በውጭ ኃይሎች እጅ እንደቅኝ ግዛቶች ተያዙ።

የተባሉት አካባቢዎችና ማገበረሰቦች በውጭ ኃይሎች መያዝ በሀያ ኛው ምዕተ ዓመት ከ1950ዎቹ እስከ 1980ዎቹ ድረስ በመካሄድ ላይ ላሉትና በመላው የአፍሪካ ቀንድ ክልል ለታላቅ የሕይወትና ንብረት መጥፋት ምክንያቶች ለሆኑት የኤርትራና የሶማሊያ ችግሮች ክስተትና ዕድገት ታሪካዊ መነሻ ሆነ።

እንዲሁም በኢትዮጵያ መሀል አገር በተጠቀሱት ነገሥታት የተካሄደው ወታደራዊ የማዕከላዊ መንግሥት ግምባታ ፖሊሲ በሁለቱ ታሪካዊ የሰሜንና የደቡብ ክፍሎች መካከል ከፖለቲካ፣ ከኢኮኖሚ፣ ከሥርዓት፣ ከአካባቢ፣ ከብሔረሰብ፣ ከልማት፣ ከባህልና ከማገበራዊ ዕድገት አኳያ ብዙ የማይመጣጠኑ ብሎም በአገሪቱ ውስጥ ለአካባቢዎቹ የዕድገት ደረጃ ልዩነት መነሻ የሚሆኑ ብዙ ሁኔታዎችንና ሂደቶችን አስከተለ።

በመሆኑም ዛሬ በኢትዮጵያ በሀውርታዊ የብዙ ብሔረሰቦች፣ ቋንቋዎችና ባህሎች ኅብረተሰብና መንግሥት ላይ የደረሰውንና በመድረስም ላይ ያለውን ሁለአቀፍ የጦርነት፣ የኢኮኖሚ፣ የፖለቲካ፣ የሥርዓት፣ የባህል፣ የቋንቋ፣ የረሀብና የሰደት መከራ ከመነሻው አውቆ ዘላቂ የሆነ የሰላም መፍትሔ በማግኘት በታላቁ እስትራቴጂያዊ የአፍሪካ ቀንድ፣ የዓባይ

ሸለቆና የቀይ ባህር ተዛማጅ ክልል አጠቃላይ አካባቢያዊና ዓለም አቀፋዊ ሰላምና ማገበራዊ ዕድገት እንዲገኝ የሚፈልጉ ወገኖች ሁሉ በኢትዮጵያ ማዕከላዊ የአጼው መንግሥትና የገባር ሥርዓት ግምባታ ፖሊሲና ተግባር ከውስጥና ከውጭ የተከሰቱ ችግሮችን መነሻዎችና ምክንያቶች ከሥር መሠረታቸው በሥፍራና በጊዜ እገናዝቦ በትክክል ግወቅና ማስወገድ ያስፈልጋቸዋል።

በዚህ ረገድ፣ ከ1840ዎቹ እስከ 1870ዎቹ መጨረሻ ድረስ ለሦስት አሥርታት በመሀል ሰሜኑ ደጋግው የጉንደር፣ የጉጃም፣ የወሎ፣ የሸዋ፣ የትግራይና የኤርትራ ክርስቲያናዊ ክልል በተለይ በነገሥታት ቴዎድሮስና ዮሐንስ የተሞከረው የማዕከላዊ መንግሥት ግምባታ ፖሊሲና ተግባር በክልሉ ከአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት ጀምሮ ሥር ሳደው ባነበፋት የጦርነት፣ የፃይማኖት፣ የብሔረሰብ፣ የኢኮኖሚ፣ የፖለቲካና የጸላፊ ፖለቲካ ተዛማ ችግሮች ምክንያት ከራሳቸው ከነገሥታት ጋር በቅደም ተከተል በ1868 በመቅደላ በ1889 በመተግ የጦር ሚዳዎች በኃይል ፈረሱ።

ይህ ታሪካዊ በነገሥታት ቴዎድሮስና ዮሐንስ በመሀል ሰሜኑ ደጋግው ክልል በኃይል የተጀመረው የማዕከላዊ መንግሥትና የገባር ሥርዓት ግምባታ ተግባር በብዙ ውስጣዊና ውጫዊ ምክንያቶች ፈርሶ በልዩ ስልት በነፍጠኛ፣ በጉልተኛ፣ በገባርና በባርያ ሥርዓቶች ተጠናክሮ በአጼ ምኒልክ አመራር በደቡብ ሰፊና ሀብታም ኢትዮጵያ ክልል እንደት እንደተገነባ የሚታወቅ ነው።

በዘመኑ ጥንታዊ የገባር ሥርዓትን ዕድገትና መስፋፋት በሚመለከት ዳግማዊ ቴዎድሮስ ለአጼው መንግሥት የፖለቲካ ምዕከልና በአካባቢ ተፃራሪ ኃይሎች ላይ በወሰዱት እርምጃ የአካባቢ መሳፍንቶችንና የቤተ ክርስቲያንን የኢኮኖሚና የፖለቲካ መሠረት በማፍረስ ማዕከላዊውን መንግሥት በዘመናዊ ጦርና አስተዳደር ለማጠናከር ያደረጉት ጥረት ይታወቃል። ነገር ግን የአጼው የአገር ግምባታ ፖሊሲ በመሳፍንቶች በቤተ ክርስቲያንና በአርሶ አደሩ አመፅ ፈረሰ። ቀጥሎም አጼ ዮሐንስ ፃይማኖትን ዋና የፖለቲካ መሣሪያ አድርገው በመጠቀም በውስጥና በውጭ ተፃራሪ ኃይሎች ላይ ማዕከላዊውን መንግሥት ለማጠናከር ያደረጉት ጥረትም እንዲሁ በልዩ ልዩ የውስጥና የውጭ ግፊቶች ፈረሰ።

ከሁለቱ አጼዎች ቀጥለው የተነሱ አጼ ምኒልክ በቀደምት ነገሥታት

የአገር ግምባታ ፖሊሲ ላይ የሰልጥ ለውጥ በማድረግ በአርሶ አደሩ መደብ ላይ የቤተ ክርስቲያኑን፣ የመሳፍንቱን፣ የሹማምንቱንና የወታደሩን የኢኮኖሚ ጥቅም በከፍተኛ ደረጃ አጠናክሩት። ጥንታዊውን በገባሩ ጉልበትና ምርት የሚኖረውን የጦር ድርጅትና ሥርዓት የበለጠ አስፋፋት። በቤተ ክርስቲያን፣ በመስፍንና በወታደር ድጋፍና አገልግሎት በቀደምት ነገሥታት የተጀመረውን የአጼውን መንግሥት ምዕክልና ፖሊሲ በጠንካራ የኢኮኖሚ የፖለቲካና የድርጅት መሠረት የበለጠ አጠናክሩት። በዚህ የተጠቀሰው ያገር ግምባታ ስልትና ሂደት አጼ ምኒልክ በአንድ በኩል በሰሜን ኢትዮጵያ በመሬትና በአርሶ አደሩ የገባር መደብ ላይ ላካባቢው ጉልተኛ የመሳፍንት ቤተሰቦችና ሹሞች በማዕከላዊ መንግሥት ሥር ልዩ ሥልጣንና ጥቅም በመስጠት በሌላ በኩል ደግሞ በደቡብ ኢትዮጵያ በነባር ሕዝብ ላይ በሰፋሪ ጦር አማካይነት በግብርና በአገልግሎት የማዕከላዊ መንግሥትን ሕግ በቀጥታ በመመሥረት በአገሪቱ ሁለት ታሪካዊ አካባቢዎች በአንድ ጊዜ ሁለት የተለያዩ የገባር ሕጎችና የአስተዳደር ፖሊሲዎችን መሠረቱ።⁴

ከታሪክ አኳያ፣ ከ1889 የመተማው ውድቀት በኋላ ለታሪካዊ የአክሱም፣ የላሊበላና የጉንደር ጥንታዊ መንግሥታትና የሥልጣኔ ሥራዎች መሠረትና መነሻ የነበረው ታሪካዊ የሰሜን ደጋማ ክልል በፖለቲካ፣ በኢኮኖሚ፣ በልማትና በማኅበራዊ የዕድገት መንገዶችና መስኮች እስከ ዛሬ ድረስ በአገሪቱ ከደቡብና ከኤርትራ አካባቢዎች አንፃር በሦስተኛው ደረጃ ሆኖ ወቅታዊ የጂኦፖለቲካ ግፊት፣ መንግሥታዊ የቅጣት ግብርና ጦርነት፣ የድርቅ፣ የረሀብና የበሽታ መከራ የሚፈራረቅበት ሥፍራ እየሆነ ሄደ።

በሌላ በኩል የነገሥታት ቲዎድሮስንና ዮሐንስን የማዕከላዊ መንግሥትና የገባር ሥርዓት ግምባታ ፖሊሲ ተከትለው በደቡብ የተነሱት አጼ ምኒልክ የፖለቲካ፣ የኢኮኖሚና የጂኦፖለቲካ ችግሮች ማዕከልና ግምባር የሆነውን ሰሜን ኢትዮጵያ ከግምባታና ልማት አኳያ ከኋላቸው ትተውት ታላቅ የተፈጥሮና የሰው ሀብት ባለው የደቡብ ኢትዮጵያ ክልል ማለትም በሸሞ፣ በአርሲ፣ በሐረርጌ፣ በባሌ፣ በሲዳሞ፣ በጋሞጉፋ፣ በከፋ፣ በኢሉባቦርና በወለጋ አዋግዊና እስላማዊ ነባር ሕዝቦች ላይ በመሣሪያ ኃይል ታላቅ የገባር ሥርዓት ገነቡ።⁵

አጼ ምኒልክ በሰፋሪ የነፍጠኛ ጦር አማካይነት ማዕከላዊ መንግሥት ሥልጣን ከገባር ኢኮኖሚ ጋር ለማስተላለፍ ጥረቱ የኃይል ፖሊሲ

የአውሳ፣ የሐረር፣ የጉራጌ፣ የሀዲያ፣ የከምባታ፣ የወላይታ፣ የጋሞ፣ የጉፋ፣ የኩሎ፣ የኮንታ፣ የከፋ፣ የየም፣ የጂማ፣ የሊሙ፣ የእናሪያ፣ የጎማ፣ የጉማ፣ የጌራ፣ የወለጋ፣ የቤኒሻንጉል የገመዝ ወዘተ... አካባቢያዊ መንግሥታት ጨምሮ የመላ ደቡብ ኢትዮጵያን ጥንታዊ የፖለቲካ ሥርዓቶችንና ገዥ መደቦችን ከሞላው ጉደል በኃይል ደመሰሱ። በተጨማሪም የክልሉ መሬትና ሕዝብ ለማዕከላዊ መንግሥት፣ ጦር፣ ሃይማኖት፣ ጉልተኞችና ባለሥልጣኖች አገልግሎት እንዲሆን በገባር ሕግና ሥርዓት መሠረት በሰፋሪ ነፍጠኛ ቁጥጥር በቀጥታ ተያዘ።

ይህ በምኒልክ ዘመን በመንግሥት ስምና ሥር የተያዘው የደቡብ ሕዝብ መሬት በኋላ በሀያኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ በአጼ ኃይለ ሥላሴ ተለዋጭ ፖሊሲ መሠረት ከመንግሥት ይዞታ ሥር ወጥቶ ለመንግሥት ለቤተ ክርስቲያንና ለጦር ባለሥልጣኖችና አገልጋዮች እንዲሁም ለአካባቢ ባላባቶች በግል ይዞታ ተሰጥቶ ለጅምር ካፒታሊዝም ዕድገት ብሎም ለታላቁ ሕዝባዊ አብዮት አንዱና ዋነኛው ታሪካዊ መሠረት እንደሚሆን በዚህ ጥናት አግባብ ባለው ሥፍራና ጊዜ ይታያል።

ባጭሩ በፋሽቶች ወረራ ከጉልተኛው የአካባቢ ጦር ጋር ለአንደኛ ለመጨረሻ እስኪደመሰስ ድረስ በመላው ደቡብ ኢትዮጵያ የነፍጠኛ፣ የጉልተኛ፣ የገባርና የባርያ ሥርዓቶች የአገሪቱ ዓይነተኛ የፖለቲካ የኢኮኖሚ የሥርዓትና የባህል መሠረቶች መሣሪያዎችና መግለጫዎች ሆነው ተስፋፋ።

በፈረሱት ጥንታዊ የነፍጠኛ የጉልተኛ፣ የገባርና የባርያ ሥርዓቶች ምትክ በውጭ ኃይሎች የገንዘብ፣ የፖለቲካና የትምህርት እርዳታ የካፒታሊዝም ሥርዓት ለመገንባት በነበራቸው ፖሊሲና ፕሮግራም አጼ ኃይለ ሥላሴ ከ1941 እስከ አብዮቱ ድረስ በምኒልክ ዘመን በማዕከላዊ መንግሥት ስም ለመንግሥት ለቤተ ክርስቲያንና ለጦር ባለሥልጣኖችና አገልጋዮች በደሞዝ ምትክ ጊዜያዊ የጉልት እበል እንዲሆን የተያዘውን የደቡብ ኢትዮጵያ ሕዝብ መሬት አሁን በመንግሥታዊ የወር ደሞዝ ለሚተዳደሩ ግለሰቦችና ድርጅቶች የግል ይዞታ አድርገው በርስትነት በመስጠት ክልሉን ከሞላው ጉደል ወደ ጢስኛው ሥርዓትና ኢኮኖሚ ለወጡ።

በተጨማሪም በአንድ በኩል መንግሥታዊ የገዥ መደቡን ቋንቋ፣ ሃይማኖትና ባህል በአገር አቀፍ ደረጃ ለማስፋፋት፣ በሌላ በኩል ደግሞ

የአገሪቱን የተቀሩ ቋንቋዎችንና ባህሎችን ከሕዝቡ ታሪክ ጋር ለማጥፋት በንጉሣዊ ድንጋጌ ቁጥር 3 የመጀመሪያውን የሕግና የፖሊሲ እርምጃ እንደወሰዱ ይታወቃል።

በሰሜኑ ደጋማው የትግራይ፣ የወሎ፣ የጉንደር፣ የጉጃምና የሸዋ ክርስቲያናዊ ክልል ተዛማጅ የኢኮኖሚና የፖለቲካ ችግር ልዩ አካባቢያዊ ገደብ ሆኖ የተከሰተውን ያህል፣ በደቡብ የሸዋ፣ የአርሲ፣ የሐረርጌ፣ የባሌ፣ የሲዳሞ፣ የጋሞጉፋ፣ የከፋ፣ የኢሉባቦርና የወለጋ አዋማዊና እስላማዊ ታላቅ የተፈጥሮና የሰው ሀብት በሚገኝበት ክልል ውስጠስብ የነፍጠኛ፣ የጉል ተኝ፣ የገባር፣ የባርያ፣ የጢሰኝ፣ የብሔረሰብ፣ የቋንቋ፣ የሃይማኖት የባህል፣ የኢኮኖሚና የፖለቲካ ችግሮች ልዩ አካባቢያዊ መለያዎችና መግለጫዎች በመሆን አድገው ተስፋፉ።

2. የውጭ ኃይሎች ግፊት

የጠረፍ ከበባና ሠፈራ ታክቲክ

በመሀል አገር የማዕከላዊ መንግሥት ምዕክልና ፖሊሲ በነገሥታቱ በተካሄደበት ዘመን በሰሜንና በምሥራቅ የጠረፍ አካባቢዎችና ወደቦች “ኤርትራ”፣ “የፈረንሳይ ሶማሊያላንድ”፣ “የእንግሊዝ ሶማሊያላንድ”፣ “የኢጣሊያ ሶማሊያላንድ” ተብለው በውጭ ኃይሎች መያዝ ደግሞ በአገሪቱ ላይ በ1930ዎቹ መጨረሻ የፋሽስቶችን ወረራ እንዲሁም ከ1960ዎቹ ጀምሮ የኤርትራና የሶማሊያ የፖለቲካ ችግሮችን እንደአስከተለ የሚታወስ ነው።

በዚህ ረገድ ከሁሉ በፊት እርስ በርሳቸው የቅኝ ግዛት ተባራሪ ኃይሎች የሆኑት የፈረንሳይ፣ የእንግሊዝና የኢጣሊያ ኢምፔሪያሊስቶች በ19ኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻ የአገሪቱን ቆላማና በረሀማ የሆኑትን የሰሜንና የምሥራቅ ጠረፍ አካባቢዎች በጦር የያዙአቸው ዋና ምክንያት የመግቢያ መንገዶችና በሮች አድርገው በመጠቀም ከእስትራቴጂ ከፖለቲካና ከኢኮኖሚ ጥቅም ማለትም ከጂኦፖለቲካ አኳያ መሀል ኢትዮጵያን በየግምባራቸው ለመቆጣጠር ነበር።

ለዚህም አንድ ማስረጃ በእንግሊዝና በፈረንሳይ መንግሥታት

ለምኞት የኢጣሊያ ኢምፔሪያሊስቶችና ፋሽስቶች በ1930ዎቹ በኢትዮጵያ ላይ ከኤርትራና ከኢጣሊያ ሶማሊያላንድ ተነስተው የወረራ ጦርነት እስኪከፍቱ ድረስ የተባሉ ኢምፔሪያሊስት መንግሥታት በጦር ኃይል በያዙአቸው በተፈጥሮ ደረትና ለእርሻ ተስማሚ ባልሆኑ የጠረፍ ወደቦችና አካባቢዎች መሠረታዊ የንግድ፣ የገንዘብ፣ የኢንዱስትሪ፣ የከተማ፣ የመገናኛና የትምህርት ሥራዎችንና ድርጅቶችን እምብዛም አላስፋፉም ነበር።

በመሆኑም በአፍሪካ ቀንድ የፈረንሳይ፣ የእንግሊዝና የኢጣሊያ የጠረፍ ቅኝ ግዛቶች ምርታቸውን በዓለም ገበያ እየሸጡ የውጭ ምንዛሪ የሚያገኙ አገሮች ሳይሆኑ ከአውሮፓ የሚመጡ የኢንዱስትሪ ዕቃዎች የሚሸጡባቸው ገበያዎች ሆኑ።

በዚህ ረገድ ለምሳሌ ከ1928 እስከ 1939 ድረስ ከውጭ በኤርትራ ኮሎኒ የተሸጠው የኢንዱስትሪ ዕቃ አማካይ ዓመታዊ ዋጋ 156,782,580 ሊራ፣ ከኤርትራ ኮሎኒ ወደ ውጭ የተሸጠው ዕቃ አማካይ ዓመታዊ ዋጋ ደግሞ 70,570,679 ሊራ ሲሆን፣ በኮሎኒው ላይ የደረሰበት አማካይ ዓመታዊ የውጭ ምንዛሪ ኪሣራ መጠን ደግሞ 87,201,901 ሊራ እንደነበር ታውቋል።⁸

ከምኒልክ ዘመን መንግሥት ፍጻሜ ጀምረው የተጠቀሱት ኢምፔሪያሊስት መንግሥታት በአንድ በኩል ዘመናዊ የጦር መሣሪያ ከውጭ በአፍሪካ ቀንድ የጠረፍ ግዛቶቻቸውን አልፎ ወደ ኢትዮጵያ እንዳይገባ፣ በሌላ በኩል ደግሞ መላውን የኢትዮጵያ ምድርና ሕዝብ በመካከላቸው በሦስት የግዛትና የተፅዕኖ ቀጣናዎች ማለትም፤

1. በሰሜናዊ ምዕራብ ከሱዳን ጠረፍ እስከ የዓባይ ወንዝና የጣና ሐይቅ ድረስ ያለው የኢትዮጵያ ምድር የእንግሊዝ ተፅዕኖ ቀጣና፤
2. በሰሜናዊ ምሥራቅ ከኤርትራ እስከ ኢጣሊያ ሶማሊያ ላንድ ድረስ ያለውና የጨረቃ ቅርፅ የያዘው የኢትዮጵያ መሬት የኢጣሊያ ቀጣና፤
3. እንዲሁም የኢትዮጵያ የአዲስ አበባ — ጂቡቲ የምድር

ባቡር ሀዲድ መስመር የሚያልፍበት ምድር የፈረንሳይ ቀጣና እንዲሆን በሐምሌ 1906 በሉንዶን ጉባኤ ላይ ተሰብስበው በውል ተስማሙ።⁹

የፈረንሳይ ኢምፔሪያሊስቶችና የግል ኩባንያዎች ከጂቡቲ የጠረፍ ግዛታቸው ሆነው በአዲስ አበባ — ጂቡቲ የምድር ባቡር ሀዲድ መስመር አማካይነት በዘመኑ የኢትዮጵያን የውስጥና የውጭ ንግድ ብቻ ሳይሆን በመሀል አገርም የገንዘብ ድርጅቶችንና ስርዓትን ጨምሮ በጥብቅ መቆጣጠር ጀመሩ። በዚህ አኳያ በ1897-1917 ከአዲስ አበባ እስከ ጂቡቲ ድረስ 783 ኪሎ ሜትር ርዝመት ያለውን የምድር ባቡር ሀዲድ መስመር በ17,300,000 ፍራንክ ወጭ¹⁰ አውጥተው ፈረንሳዮች የገንቡት በክፈል የኢትዮጵያ የገባርና የወታደር ነፃ ጉልበት¹¹ ነበር።

በዚህ በጣም አነስተኛ በሆነው የገንዘብ ወጭና በከፍተኛ የኢትዮጵያ ውያን ጉልበትና ጊዜ በተሠራው የምድር ባቡር መስመር ፈረንሳዮች በአንድ በኩል በኢትዮጵያ የንግድ ዕቃ ላይ በዘመኑ በዓለም ላይ በየትኛው አገር የማይከፈል ከፍተኛ የሆነ የባቡር ታሪፍ በማስከፈል¹² በሌላ በኩል ደግሞ ተጨማሪ የመንገድ ወይም የኬላ ቀረጥ በመውሰድ እንዲሁም በጂቡቲ የፈረንሳይ የገንዘብ ድርጅቶች ከፍተኛ የገንዘብ ቀረጥና ወለድ በማስከፈል የኢትዮጵያን የገንዘብ ፖሊሲና ስርዓት በጥብቅ በመቆጣጠር በአገሪቱ አጠቃላይ የኢኮኖሚ ዕድገትና ልማት ላይ ለረጅም ጊዜ ከባድ ኮሎኒያዊ ተፅዕኖ አሳድረው እንደነበር ታውቋል።¹³

ለምሳሌ በ1912 ከአውሮፓ በጂቡቲ አዲስ አበባ የምድር ሀዲድ መስመር ወደ ኢትዮጵያ የገባ የንግድ ዕቃ ሞጋ 7,777,349 ብር፣ ከኢትዮጵያ በሀዲዱ መስመር ወደ ውጭ የተላከው ዕቃ ሞጋ ደግሞ 7,585,499 ብር ሲሆን በአገሪቱ ላይ በአንድ የንግድ ዓመት የደረሰው የውጭ ምንዛሪ ኪሣራ 191,950 ብር¹⁴ ነበር። የኩባንያውን የትርፍ ሚዛን በሚመለከት ደግሞ ከ1915 እስከ 1937 ድረስ በ23 ዓመታት በአንድ ኪሎ ሜትር ጉዞ የምድር ባቡር ሀዲዱ ገቢ በፍራንክ 759,164፣ ወጭ ደግሞ 378,850 ሲሆን ትርፉ 379,784 እንደነበር በሚከተለው ሠንጠረዥ ይታያል።

ሠንጠረዥ 4

በ1915-1937 የጂቡቲ-አዲስ አበባ የምድር ባቡር ሀዲድ በአንድ ኪሎ ሜትር ትርፍ በፍራንክ

ዓመት	የባቡር ሀዲድ ርቀት በኪ.ሜ	የባቡር ሀዲድ ገቢ ወጭና ትርፍ በአንድ ኪሎ ሜትር በፍራንክ		
		የሀዲዱ ገቢ	የሀዲዱ ወጭ	የሀዲድ ትርፍ
1915	616	6,265-12	4,299-17	1,965-46
1916	761	5,135-38	3,517-54	1,617-84
1917	773	6,969-67	4,498-63	2,471-04
1918	783	8,030-73	5,341-72	2,689-01
1919	783	8,463-58	7,089-12	1,374-46
1920	783	13,517-68	11,965-86	1,551-82
1921	783	10,468-43	10,971-07	502-64
1922	783	12,636-07	8,970-84	3,665-23
1923	783	16,856-33	8,962-32	7,994-01
1924	783	21,741-47	10,939-26	10,802-21
1925	783	34,253-13	13,070-76	21,183-37
1926	783	44,601-95	22,138-57	22,333-38
1927	783	42,939-30	20,447-52	22,491-78
1928	783	53,211-92	19,997-97	33,213-95
1929	783	50,056-19	24,011-79	26,044-40
1930	783	48,946-52	26,669-11	22,277-41
1931	783	41,679-70	21,721-43	19,958-37
1932	783	40,027-73	18,434-88	21,592-85
1933	783	35,613-55	18,366-12	16,247-43
1934	783	34,772-03	16,627-06	18,144-97
1935	783	33,902-93	16,234-61	17,668-32

1936	783	75,680-05	27,599-26	48,080-74
1937	783	113,392-18	56,975-32	56,416-86
ድምር		759,161-64	378,850-47	379,784-96

SOURCE: UN; *Les Revendications de L'Ethiopie Concernant les Anniennes Colonies Italiennes; Documentation Presentee Par La Delegation de L'Ethiopie* (NN., 1945 - 1948), p. 24, by Computation.

የፋሽስቶች ወረራ

በመጨረሻ በሁለተኛው ዓለም ጦርነት ዋዜማ የኢጣሊያኑ መሪ ሙሶሊኒ ከጀርመን አቻው ሂትለር ጋር ግምባር ፈጥሮ በአውሮፓውያን ምድር ላይ የጦርነት እሳት እንዳይለኩስ ያግደዋል በሚል የፖለቲካ ግምት የእንግሊዝና የፈረንሳይ መንግሥታት በምስጢር የአሜሪካ መንግሥትን ዲፕሎማሲያዊ ድጋፍ አግኝተው ኢጣሊያ መላ ኢትዮጵያን በወረራ ጠቅልላ እንድትገዛ በ1935 በፓሪስ ውል በይፋ ተስማሙ¹⁵

በስምምነቱ መሠረት የዘመኑ የዓለም ኃያላን መንግሥታትና የመንግሥታቱ ሊግ እያዩት የኢጣሊያ በመርዛማ ጋዝ፣ በታንክ፣ በመድፍ፣ በመትረየስ፣ በበምብና በጦር አይሮፕላን የተደራጁና ከ300,000 በላይ የሚቆጠሩ ወታደሮች በጀኔራል ዲቦኖ፣ በማርሻል ባዲሊዮና በጀኔራል ግራዚያኒ መሪነት ከኤርትራና ከኢጣሊያ ለሚገኙ ተነስተው በመላው ኢትዮጵያ ላይ ወረራ ከፈቱ¹⁶

በዘመናዊ የኢትዮጵያ ታሪክ ላይ በተለይ በአፍሪካ ቀንድ ታሪክ ላይ በአጠቃላይ የፋሽቶች ወረራ ያስከተላቸው ሥርዓታዊ ውጤቶች በጣም ብዙና መሠረታዊ ሲሆኑ የሚከተሉት ዋና ዋናዎቹ ናቸው።¹⁷ በ1936 ጦርነት ሂደት በትግራይ፣ በሐረርጌ በባሌና በሲዳሞ ግምባሮች የጥንቱ ምኒልካዊ የነፍጠኛ ጦር ሥርዓት ለአንዴና ለመጨረሻ ተደመሰሰ። እንዲሁም የዘመኑና የሥርዓቱ የኢኮኖሚ መሠረቶችና መሣሪያዎች የነበሩት የጉልተኛ፣ የገባርና የባርያ ሥርዓቶች ለአንዴና ለመጨረሻ ተደመሰሱ። ጉልተኛ የገዢው መደብ መሪዎችና አባሎች ራሳቸው በጦርነትና በስደት ከአገር ተወገዱ። የቀሩትም ለፋሽቶቹ አደሩ። ጥንታዊ የነፍጠኛ

የጉልተኛ፣ የባርያና የገባር ሥርዓትና ጌቶች እንደዚህ በድንገት ለአንዴና ለመጨረሻ ሲደመሱ በተለይም በደቡብ ኢትዮጵያ የአገሪቱ ሰፊው ሕዝብ በሙሉ ከጉልተኛውና ከመሳፍንቱ ባርነት ነፃ ወጣ።

በ1531 ኢግም አህመድ ግራጁ በአካባቢው ታላቅ የቅጣትና የጥፋት ዘመቻ ከከፈተበት ጊዜ ጀምሮ እስከ አሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት ፍጻሜ ድረስ ለአራት ምዕተ ዓመታት¹⁸ የውስጥና የውጭ ጦርነቶች አውድማ በነበረው በመሀል ሰሜኑ የትግራይ፣ የወሎ፣ የጉንደር፣ የጉጃምና የሸዋ ክርስቲያናዊ ክልል ላይ፣ የአገሪቱ የገዢው መደብና ሥርዓት ዋናው ምንጭ መሠረትና ማዕከል እንደሆነ በማወቃቸው በወረራው ወቅት ፋሽቶች በሕይወትና በንብረት ከባድና ዘላቂ ጥፋት አደረሱ። ክልሉ ከአጋም ጋራ የተጠጋ ቁልቋል ሆነ። በወራሪው መርዝና እሳት ተቃጠለ።

በሌላ በኩል ከምኒልክ ዘመን ጀምሮ እስከ 1936 ድረስ የነፍጠኛ የጉልተኛ የባርያና የገባር ሥርዓቶች ዋናው የኢኮኖሚ ምንጭ መሠረትና ማዕከል በነበረው በደቡብ ሀብታም የሸዋ፣ የአርሲ፣ የሐረርጌ፣ የባሌ፣ የሲዳሞ፣ የጋሞጉፋ፣ የኢሉባቦርና የወለጋ፣ አዋማዊና እስላማዊ ክልል በአንድ እጅ ጥንታዊ የነፍጠኛ፣ የጉልተኛ፣ የገባርና የባርያ ሥርዓቶችን በኃይል እርምጃ በማጥፋት በሌላ እጅ ደግሞ ለራሳቸው የካፒታሊዝም ሥርዓት ግምባታ ሲሉ ዘመናዊ የመንገድ፣ የመገናኛ፣ የከተማ፣ የገበያ፣ የንግድ፣ የእርሻ፣ የኢንዱስትሪ፣ የጤና፣ የትምህርት፣ የአስተዳደርና ማኅበራዊ መሠረተ ልማቶችንና መዋቅሮችን በብዛትና በስፋት በመዘርጋት የኢጣሊያ ፋሽስቶች ታላቅ አካባቢያዊ የልማትና የዕድገት መንገድ ከፍተው ሄዱ።

በነፍጠኛ በጉልተኛ በገባርና በባርያ ሥርዓቶች የተገነባውን ጉንዛዊ የገዢው መደብ እንደዚህ በፋሽስቶች ወረራ ከተወገደ በኋላ አለ መሪና አለ መንግሥት የቀረው የኢትዮጵያ ሕዝብ በወራሪው ጠላት ፕሮፓጋንዳ መሠረት በጉሳ፣ በቋንቋ፣ በሃይማኖትና በአካባቢ ሳይከፈልና ሳይለያይ በአገር አቀፍ ደረጃ ያካሄደው የብሔራዊ ነፃነትና አንድነት ትግል በመጨረሻ በ1940 የጀርመንና የኢጣሊያ ፋሽስት መሪዎች ተባብረው በመላው አውሮፓ ላይ አህጉራዊ ጦርነት በከፈቱ ጊዜ በፊት በኢትዮጵያ ላይ የፋሽዝም ወረራ በግምባር ደጋፊ በነበረው የእንግሊዝ መንግሥት ታክቲካዊ አስተባባሪነት የዓለም ፀረፋሽስት ኃይሎች በፖለቲካና በትጥቅ

ፍልጣያ ከኢትዮጵያ ጉን እንዲሰለፉ አስገደደ።¹⁹

በመሆኑም በ1941 መጀመሪያ በእንግሊዝ ጦር ሹማምንቶች እመራር ከሕንድ፣ ከሱዳን፣ ከደቡብ አፍሪካ፣ ከናጄሪያ ከኬንያና ከጋና የተውጣጡና በ25,000 የሚቆጠሩ ወታደሮች ከሱዳንና ከኬንያ ግምባሮች የኢትዮጵያ በ100,000 የሚገመቱ አርበኞች ደግሞ በአገር ውስጥ ከልዩ ልዩ አካባቢ ምች በከፈቱት የጎብረት ዘመቻ በኤርትራ፣ በኢትዮጵያና በቤናድር - ለማሊያ በ330,000 የተገመቱ የኢጣሊያ ፋሽስት ወታደሮች ባጭር ጊዜ ውስጥ በሞት፣ በምርኮና በሽሽት ሲበተኑ የአፍሪካ ቀንድ ክልል ከግብፅና ከሱዳን ጋር ከሞላው ጉደል በእንግሊዝ ወታደራዊ ቁጥጥር ሥር ዋል።

የእንግሊዝ ወታደራዊ ግዛት

በሰኔ 1940 በሱንደን ከተማው ላይ በፋሽቶች የወረራ ጦርነት ከተከፈተበት በኋላ የዓለም ፀረፋሽስት ኃይል ሆኖ የተነሳው የእንግሊዝ መንግሥት በመጀመሪያ ደረጃ፡

1. በ1935 በፓሪስ ውል የአውሮፓውን አህጉር ከጀርመን-ኢጣሊያ ፋሽስታዊ ጦርነት ለግዳን የገድ አስፈላጊ ዋጋ ነው በሚል የፖሊሲ፣ የፖለቲካና የአስተራቴጂ ውሳኔ ከፈረንሳይ መንግሥት ጋር አብሮ ኢትዮጵያን ለኢጣሊያ ፋሽስቶች ወረራ አሳልፎ እንደሰጠ።²⁰
2. በመንግሥታቱ ሊገኝ ከዘመኑ የዓለም ኃይላን መንግሥት እንዲኖረው ሆኖ የፋሽዝም የወረራ አደጋ በሚመለከት የኢትዮጵያን ታሪካዊ የፍትህና የሰላም አቤቱታ እንዳይሰማ በግምባር በመቃወም ያስከለከለ ኃይል መንግሥት እንደሆነ፤
3. በአንድ በኩል የራሱን ብሔራዊ ነፃነትና የግዛት እንድንት ከወራሪው ኃይል ለመከላከል የሚያስፈልገውን የጦር መሣሪያ በማያመርተው ጓላቀር የኢትዮጵያ መንግሥት ላይ የመሣሪያ ግዕቅብ እንዲደረግ በሌላ በኩል ደግሞ ለወረራ ዘመቻ ከነዳጅ፣ ከንቅና ትጥቅ ጋር ወደ ኢትዮጵያ ለሚፈሰው ለኢጣሊያ ፋሽስት ሠራዊት ወሳኝን የሰዊዝ ካፍል በሮ ከፍተኛ የሰጠ ኃይል መንግሥት እንደሆነ፤

4. የፋሽስት ኢጣሊያን የኢትዮጵያ ግዛት በመጀመሪያ ከአወቁለት የዓለም መንግሥታት እንዲ እንደሆነ፤

5. በሰኔ 1940 የኢጣሊያን ፋሽስት መሪ ሙሶሊኒ ከጀርመን አቻው ሂትለር ጉን ተሰልፎ በራሱ አገርና የሱንደን ከተማ ላይ የወረራ ጦርነት በከፈተ ጊዜ ደግሞ የጋራ ጠላታችን ነው በማለት ከሱንደን ሰደተኛውን ንጉሥ አስከትሎ ከኢትዮጵያ አርበኞች ጋር በኢጣሊያ ላይ የትጥቅ ግምባር የፈጠረና የኢትዮጵያን ብሔራዊ ነፃነትና የግዛት እንድንት መልሶ ያወቀው መንግሥት እንደሆነ፤

6. በ1940-1941 የኢትዮ — እንግሊዝ ፀረፋሽስት ዘመቻ ወቅት በኤርትራና በኢጣሊያሰማሊያላንድ ገና በኮሎኒያዊ ቀምበር ሥር ለነበሩት የሐማሴን፣ የአክሱ ጉዛይ፣ የሠራዊ፣ የቤኒሳምር፣ የሐባብ፣ የመንስዕና የቤናድር (የሶማሌ) ሕዝቦች በሰደተኛው አጼ ኃይለ ሥላሴ ንጉሣዊ ስምና መንግሥታዊ ዓርማ ከእንግሊዝ የጦር አይሮፕላን በብዛትና ሰፋት በተበተነው አዋጅ፤

“ከመረብ ወዲያ ወይም ወዲህ ያላችሁ ሁሉ ከወንድሞቻችሁ” ከኢትዮጵያውያን ጋር ተባበሩ። ከእንግሊዝ ወዲህ አንዳችሁም የኢጣሊያ መሣሪያ አትሁኑ። ኢትዮጵያን እናታችሁንና ወዳጆቻችንን እንግሊዞችን አትውጉ፤ የልባችሁን ምኞት አውቃለሁ። ይኸውም የመላው የኢትዮጵያ ሕዝብ ምኞት ነው። ዕድላችሁም ከቀረው ከኢትዮጵያ ሕዝብ ዕድል ጋር የተያያዘ ነው።²¹ የሚል ያገር ነፃነትና ሕንድነት ጥሪ ከእንግሊዝ ባለሥልጣናት እንደተላለፈ ይታወሳል። በአፍሪካ ቀንድ ይህን የእንግሊዝ መንግሥት ተለዋዋጭ ፖሊሲ የበለጠ ከሥሩ ለማወቅ፤

የእንግሊዝ መንግሥትና ጦር የኢጣሊያ ፋሽስቱን ከኤርትራ፣ ከኢትዮጵያና ከኢጣሊያሰማሊያላንድ ለማስወጣት ከየካቲት 1941 ጀምረው የአሥር ወራት ተገባራዊ ዘመቻ ባካሄዱበት ወላኝ ወቅት ከጦርነቱ በኋላ ኢትዮጵያና ኤርትራ ወዲያውኑ ነፃ እንደሚወጡ በይፋ የሚከተለውን ግልፅ ቃል ገብተው ነበር። በዚህ አኳያ በመጋቢት በታላቁ የከረን ጦርነት ጊዜ የእንግሊዝ ጦር ባለሥልጣኖች ለኤርትራውያን በግልፅ ባስተላለፉት የነፃነት ጥሪ፤

“ኤርትራውያን ሆይ! የራሳችሁ ባንዲራ እንዲኖራችሁ ይገባል! የጦር መኳንንቶች እንድትሆኑ ይገባችኋል! ኢጣሊያኖች ከሚያሸከሙአቸው በበለጠ የጦር መሣሪያ ልትዋጉ ይገባችኋል!

“ተሸናፊ የሆኑ ኢጣሊያኖቹን አሁን ትታችሁ ወደ እኛ ብትመጡ እኛ እነዚህን ሁሉ እንሰጣችኋለን።

“ሁልጊዜ በኢጣሊያኖች ጦርና መትረየስ ፊት ከመሔድ ይልቅ የራስን አገርና ሕዝብ የእኔ መንግሥት ብሎ መጥራት፣ ከኢጣሊያን ባርነት ነፃ መውጣት፣ የጦር ሠራዊት አዛዥ መሆን፣ የታንክ ነጂና የጦር አውሮፕላን አብራሪ መሆን ለኤርትራዊ የክብር ስምና ሕይወት ነው።”²² ማለታቸውም አይዘነጋም።

የኢትዮጵያን ሉአላዊ ነፃነት በሚመለከት ጉዳይ ላይ ደግሞ የእንግሊዝ የውጭ ጉዳይ ሚኒስትር አንቶኒ ኤደን በየካቲት 1941 ባገሩ ፓርላማ በይፋ ሲናገር የሚከተለውን መንግሥታዊ ዋስትና እንደሰጠ አይረሳም። በሚኒስቴሩ ቃል፡

“የግርማዊው የእንግሊዝ ንጉሥ መንግሥት የኢትዮጵያን እንደገና ነፃ መንግሥት መሆን ይቀበላል። የእኔ ኃይለሥላሴንም ወደ ዙፋናቸው መመለስ ያከብራል። ንጉሠ ነገሥቱም የውጭ አገር እርዳታና ድጋፍ እንደሚያስፈልጋቸው ለግርማዊው የእንግሊዝ ንጉሥ መንግሥት አስታውቀዋል። በዚህ ነገር የግርማዊው የእንግሊዝ ንጉሥ መንግሥት ተስማምቶ በት እንደዚህ ያለው የኢኮኖሚና የፖለቲካ እርዳታና ድጋፍ ጉዳይ ከሰላም በኋላ በዓለም አቀፍ ስምምነት እንዲሆን ይፈልጋል። የእንግሊዝ መንግሥት በኢትዮጵያ የግዛት ፍላጎት የሌለው መሆኑን እንደገና ያረጋግጣል።”²³

ከኃይል ሚዛን አኳያ፣ በ1940 - 1941 ጦርነት ኢጣሊያኖች በኢትዮጵያ፣ በኤርትራና በኢጣሊያሶማሊያላንድ የነበራቸው የወታደሮች ድምር ብዛት 325,000²⁴ ሲሆን ከእነዚህ 125,000 ነጮች፣ 200,000 ደግሞ ጥቁር አፍሪካውያን አብዛኛው የኤርትራና የሶማሌ ተወላጆች ነበሩ። በመሣሪያ በኩል ኢጣሊያኖች በኢትዮጵያ ብቻ 8626 መትረየሶች፣ 672, 800 ጠመንጃዎች፣ 59 ታንኮች፣ 126 ብረት ለበስ ተሽከርካሪዎች፣ 325 የጦር አይሮፕላኖች፣ 994 መድፎችና 6286 የሞተር ተሽከርካሪዎች ነበሩአቸው።²⁵ በእንግሊዝ በኩል በድምሩ የተሰለፉ ወታደሮች ብዛት 25,

000 ሲሆን ከእነርሱ የነጮቹ ቁጥር 5,000 ብቻ ነበር።²⁶ የኢትዮጵያ አርበኞች ብዛት ደግሞ በ100,000 የሚገመት ነበር።²⁷

በጠቅላላ አንድ ዓመት ባልሞላ ጦርነት ከእነዚህ ከኢጣሊያ ወታደሮች 15,211 እንደሞቱ፣ 38,152 እንደቆሰሉና 100,000 ነጮች በምርኮ እንደተወሰዱ ታውቋል።²⁸

ባጭሩ በ1940 - 1941 የእንግሊዝ ጦር በኢትዮጵያ፣ በኤርትራና በኢጣሊያሶማሊያላንድ በሰውና በመሣሪያ ኃይል ለዓመታት በከፍተኛ ደረጃ የተዘጋጀውን የኢጣሊያ ሠራዊት እንደዚህ በጥቂት ወራት ውስጥ ፈጽሞ ለመደምሰስ የቻለው በራሱ የኃይል ሚዛን ባይሆን ከዚህ በላይ ከእንግሊዝ መንግሥት የተላሰፈውን የነፃነት ተስፋ አምነው በመቀበል በየአካባቢው የኢትዮጵያ የኤርትራና የሶማሊያ ወታደሮችና አርበኞች በአጠቃላይ የአፍሪካ ቀንድ ሕዝቦች ለብሔራዊ ነፃነትና አንድነት ከእንግሊዞች ጉንና ፊት ተሰልፈው በፋሽስት ጠላቶቻቸው ላይ የተባበረ እጃቸውን በማንሳታቸው ነበር።

ነገር ግን የእንግሊዝ የመንግሥትና የጦር ባለሥልጣኖች በጦርነት ጭንቅ ለዓት ከዚህ በላይ የኢትዮጵያና የኤርትራ ነፃነት ጉዳይ በሚመለከት በይፋ የገቡትን ታክቲካዊ ቃል ከጦርነቱ በኋላ በመለወጥ ኢትዮጵያውያን ጨምረው በአፍሪካ ቀንድ የቀድሞ ኢጣሊያ ግዛቶችን በሙሉ ከጠላት የተያዙ ቅኝ ግዛቶች (“Occupied Enemy Territories”) በሚል ስያሜ በቀጥታ ይዘው በልዩ ልዩ የግዛት ስልትና ደረጃ ከአንድ እስከ አሥር ዓመታት ጊዜ በመግዛት በአፍሪካ ቀንድ ተዛማጅ ሕዝቦች ዘንድ እስከ ዛሬ ድረስ ገና መፍትሔ ያልተገኘላቸውን የፖለቲካና የግዛት ችግሮችን መሥርተው ሄዱ።

የኢትዮጵያ ሕዝብና መንግሥት ወታደራዊ ፖሊሲያቸውንና ሥርዓታቸውን በጥብቅ ቢቃወሙም በጥር 1942 ከኢትዮጵያ መንግሥት ጋር ሁለት ፖለቲካዊና ወታደራዊ ውሎችን እስኪፈርሙ ድረስ እንግሊዞች ኢትዮጵያን ሙሉ በሙሉ ለዘጠኝ ወራት በጦር ኃይል በቀጥታ ገዙ።

ኢትዮጵያን የእንግሊዝ ፖለቲካዊ፣ ወታደራዊና ኢኮኖሚያዊ ጥገኛ ያደረጓትን የ1942 ውሎች በአፍሪካና በመካከለኛው ምሥራቅ የተባበሩት መንግሥታት ጦር ጠቅላይ አዛዥ ከነበረው እንግሊዛዊ ጄኔራል አርቶሶ ልድ ዌቭል፣ ከእንግሊዝ መንግሥትና ከአጼ ኃይለ ሥላሴ ጋር በቅርብ

እየተነጋገረ ባገሩ መንግሥት ስም ብቻውን ያረቀቃቸው በምሥራቅ አፍሪካ የእንግሊዝ ጦር ዋና የፖለቲካ ጉዳይ ኃላፊ የነበረው ጄኔራል ፊሊፕ ሚቸል ነው።²⁹ በ1942 በኢትዮጵያና በእንግሊዝ መንግሥታት መካከል በተፈረመው የፖለቲካ ውል መሠረት።

1. በኢትዮጵያ የእንግሊዝ አምባሳደር ከሌሎች የውጭ መንግሥታት ወኪሎች የተለየና የትድሚያ ከብርና ሥልጣን አለው፤
2. የእንግሊዝ ዜጎች፣ መኪንናችና ባለሥልጣናት ብቻ ለኢትዮጵያ መንግሥት የፖለቲካና የሕግ አግካሪዎች፣ የፖሊስ አዛዦች፣ መኮንናችና አስተማሪዎች፣ የፍርድ ቤት ጻኞች በመሆን በአገሪቱ ንጉሠ ነገሥት ሊሰየሙ ይችላሉ፤
3. ከእንግሊዝ መንግሥት በትድሚያ ሳያስፈትዱ የኢትዮጵያ ንጉሠ ነገሥት ሌላ የውጭ አገር ዜጎች ቀጥረው ለማሠራት አይችሉም፤
4. የእንግሊዝ መንግሥት ለኢትዮጵያ ንጉሠ ነገሥት የ3,250,000 ፓውንድ ስተርሊንግ የገንዘብ እርዳታ ይሰጣቸዋል፤
5. የኢትዮጵያ ንጉሠ ነገሥት ለእንግሊዝ የጦር ኃይሎች የሚያስፈልጋቸውን የማይንቀሳቀስ የመራት ሀብት አለምንም ሌላ ከፍተኛ በተፈለገው መጠን ሥፍራና ጊዜ ይሰጣሉ፤
6. የኢትዮጵያ የውጭ ንግድና የገንዘብ ፖሊሲ የሚካሄደው በእንግሊዝ መንግሥት ፈቃድ እንደሚሆን የኢትዮጵያ ንጉሠ ነገሥት ተስማምተዋል፤
7. የጠላት ጦር ነጭ እሥረኞችና የእንግሊዝ ዜጎች በኢትዮጵያ ሕግ ችሎትና ጻኞ አይከሰሱም፤
8. ከእንግሊዝ አየር መንገድ በስተቀር ሌላ የውጭ አየር መንገዶች ወደ ኢትዮጵያ መግባት አይፈቀድላቸውም፤

9. በምሥራቅ አፍሪካ የእንግሊዝ ጦር ጠቅላይ አዛዥ ሳይፈቅድ የኢትዮጵያ ንጉሠ ነገሥት በወታደራዊ ጉዳይ ከሌላ የውጭ አገር ጋር ምንም ዓይነት ስምምነት ላለግድረግ ተስማምተዋል።

በ1942 በእንግሊዝና በኢትዮጵያ መንግሥታት መካከል በተደረገው ወታደራዊ ውል³¹ መሠረት፤

1. “British Containment” or “Reserved Area” ግለትም የእንግሊዝ ጦር ሠፈር በሚል ክልል የእንግሊዝ ጦር የኢትዮጵያን የአዲስ አበባ፣ የናዝሬት፣ የጂማ፣ የአዋሽ፣ የጉንደር፣ የድሬዳዋ፣ የዳባት፣ የሐረር፣ የአድዋ፣ የዲላ፣ የአዲግራት፣ የነገሌ፣ የያቤሎ፣ የኮምቦልቻ፣ የሜጋ፣ የሶዶ፣ የጥጂ፣ ወዘተ... ከተሞችን ከአገሪቱ ሕገና መንግሥት ውጭ በራሱ የእንግሊዝ ወታደራዊ ሕገና ኃይል ግስተዳድር ጀመረ።³²
2. አንድ የእንግሊዝ ወታደራዊ ቡድን ከምሥራቅ አፍሪካ ከእንግሊዝ ጦር ጠቅላይ አዛዥ በሚሰጠው መመሪያ መሠረት የኢትዮጵያን አዲስ የጦር ሠራዊት አደራጀ።
3. የእንግሊዝ ወታደራዊ አስተዳደር ባለሥልጣናት የኢትዮጵያን የአጋዴን ክልል በሁለት ከፍለው አብዛኛውን ከፍል ከቀድሞው የአጣሊያ ሶማሊያላንድ ጋር፣ አነስተኛውን የጣጣሽ መራት በሰሜን ከእንግሊዝ ሶማሊያላንድ ጋር አንድ አድርገው የመጀመሪያውን እስከ 1948³³ ድረስ የሁለተኛውን ደግሞ እስከ 1954 ድረስ ያዙ። በዚህ ወቅት የእንግሊዝ ባለሥልጣናት በአካባቢው የተለያዩ የሶማሌ ጉግዎችንና ግንባሪዎችን በአንድነት አስባለበን አንድ ታላቅ የሶማሊያ መንግሥት እንፈጥራለን በማለት ያካሄዱት ፖለቲካ በኋላ ከ1960ዎቹ መጀመሪያ ጀምረው የአዲሱ ሶማሊያ መንግሥት መሪዎች በአፍሪካ ቀንድ ለሚያካሄዱት የግዛት አለቅታና የወረራ ፖሊሲ መነሻ በመሆን በአካባቢው እስከ ዛሬ ድረስ በመካሄድ ላይ ላለው የጦርነትና የፖለቲካ ችግር አንድ ታሪካዊ ምንጭ ሊሆን ይችላል።
4. የእንግሊዝ ጦር ባለሥልጣናት ከኢትዮጵያ መራት በፈረንሳይ ሶማሊያላንድ ድንበር ስፋቱ 40 ኪሎ ሜትር ቁጭቱ ከኦርትራ ጀምሮ እስከ

የእንግሊዝ ሰግሊያላንድና የቀድሞው ኢጣሊያ ሰግሊያላንድ የሚደርስ ረጅም የጦረፍ ቀበሌ ከኦርትዶ ጋር አጣምረው በጦር ኃይል ያዙ።³⁴

5. በተጨማሪም የእንግሊዝ ጦር ባለሥልጣናት የጂቡቲ — አዲስ አበባ የምድር ባቡር ሀዲድ በኢትዮጵያ ግዛት ክልል ከሚያልፍበት መስመር በቀኝና በግራ የሚገኘውን መሬት በተወሰነ ስፋት ከነሀዲድ አገልግሎት ጋር በወታደራዊ ቁጥጥራቸው ሥር አደረጉ።³⁵

የእንግሊዝ ባለሥልጣናት የኢትዮጵያን ንጉሠ ነገሥት፣ መንግስት፣ ሕዝብና መሬት ከዚህ በላይ በተገለጸው መንገድና ሁኔታ በጦር ኃይል ከቁጥጥራቸው ሥር ከአደረጉ በኋላ ለካፒታሊዝም ሥርዓት ግምባታ የኢጣሊያ አቻዎቻቸው በአገር አቀፍ ደረጃ የዘረጉአቸውን የመሠረተ ልማት መዋቅሮችንና ሥራዎችን የበለጠ በግጥናከር የንጉሡ አዋጆች፣ ድንጋጌዎችና ትዕዛዞች ናቸው ተብለው በአዲሱ የነጋሪት ጋዜጣ ልሳን በተከታታይ ታትመው በወጡ ሕጎች ከዚህ በታች በሠንጠረዥ የሚታዩትን የሥርዓቱን ግዙፍ የፖለቲካ ላዕላይና የኢኮኖሚ ታህታይ መዋቅሮችንና ድርጅቶችን ገነቡ።³⁶

ሠንጠረዥ 5

በ1941-1945 የኢትዮጵያ በእንግሊዝ የተገነቡ የፖለቲካና የኢኮኖሚ መዋቅሮች

የፖለቲካ ላዕላይ መዋቅር ግምባታ				የኢኮኖሚ ታህታይ መዋቅር ግምባታ			
ተራ ቁጥር	የሕግ ርዕስ	ቀንና ዓመት	የሕግ ቁጥር	ተራ ቁጥር	የሕግ ርዕስ	ቀንና ዓመት	የሕግ ቁጥር
1.	“ያገር ግዛት ደንብ”	16/3/34	ድ.1	1.	“የመሬት ግብር”	21/7/34	አ.8
2.	“የላኝነት ሥራ”	24/5/34	አ.2	2.	“የፖስታ ቤት”	21/12/34	አ.17
3.	“የሕዝብ ፀጥታ ጥበቃ”	23/5/34	አ.4	3.	“የመንግሥት ባንክ”	20/12/34	አ.25
4.	“የፖሊስ ኃይል ግደራዝ”	24/5/34	አ.6	4.	“የትምህርት ሞያፖላ”	21/2/35	አ.36

5.	“የቤተክርስቲያን ደንብ”	1/7/34	አ.3	5.	“የውጭ ገንዘብ ምግባረ”	21/2/35	አ.31
6.	“የወንጀል ሞት”	21/7/34	አ.3	6.	“ትሬንስፖርት”	21/7/35	አ.35
7.	“የታዲያች ፍርድ ቤት”	22/5/34	አ.12	7.	“የጥፋት ቀረጥ”	24/11/35	አ.39
8.	“የዐቃብያን ሕግ”	21/2/35	አ.29	8.	“አልባላ ኤክስፖርት ቀረጥ”	23/10/35	አ.40
9.	“የብሔራዊ ሽንገት ስያሜ”	04/3/35	-	9.	“የትምህርት ቀረጥ”	24/11/35	አ.41
10.	“ሚኒስትሮች ሥልጣን”	21/5/35	ተ.1	10.	“የሥራ ግብር”	21/9/36	አ.60
11.	“ወሀኒ ቤቶች”	22/5/36	አ.45	11.	“የመሬት ግብር”	22/2/37	አ.70
12.	“የታዲያችና የናጌባ ምች ጥብብ”	21/9/36	አ.62	12.	“የጥዘጋጃ ቤት ግብር”	21/7/37	አ.74
13.	“ጦር ሠራዊት”	21/11/36	አ.68	13.	“የገንዘብ ጥቅም ገንዘቦች”	21/9/37	አ.76
14.	“የይግናት ቋንቋና ትምህርት”	21/12/36	ድ.3				
15.	“የመንግሥት ሂሳብና አዲት”	21/1/37	አ.69				

ምንጭ፡ የነጋሪት ጋዜጣ ሕትመት በሠንጠረዥ በተጠቀሱት ቀናትና ዓመታት፣ የፊደል ምልክቶች (በሠንጠረዥ)፡
ድ = ድንጋጌ፣ አ = አዋጅ፣ ት = ትዕዛዝ።

በእንግሊዝ ባለሥልጣናት ምክርና አመራር ባተቀየሰው አዲሱ የአስተዳደርና የመሬት ግብር ሥርዓት መሠረት፣ ባገር ግዛት ደንብ ድንጋጌ ቁጥር 15 በመሬት ግብር አዋጅ ቁጥር 8 አግካይነት ለመላ አገሪቱ የታወጀውን ብሔራዊ አንድ ወጥ የአስተዳደር፣ የመሬት ይዞታና የግብር ሥርዓት፣ በመሀል ለሚኑ ክርስቲናዊው አካባቢ የትግራይ፣ የጉንደር፣ የወሎ፣ የጉጃምና የሸዋ ጉልተኞችና አርሶ አደሮች ከኃይለኛው መንግሥታዊ የኦርቶዶክስ ቤተክርስቲያን ጋር ባነሱት ብርቱ ተቃውሞ ተግባራዊ እንዳይሆን እንደአደረጉት ይታወቃል።

በመሆኑም መንግሥት በንጉሣዊ ድንጋጌ ቁጥር 2 ለቤተክርስቲያኑ ልዩ ዓይነት የመሬት ይዞታና የግብር ሥርዓት፣ እንዲሁም በመሬት አዋጅ ቁጥር 70 ለጉጃም፣ ለጉንደር፣ ለወሎና ለትግራይ ጉልተኞችና አርሶ አደሮች ሌላ ዓይነት የመሬት ይዞታና ግብር፣ ለሸዋ አግራ ጉልተኞችና አርሶ አደሮች ሌላ ዓይነት የመሬት ይዞታና ግብር፣ ቀይሶ ተግባራዊ አደረገ።

በሌላ በኩል የኢትዮጵያ ጉሣኝና ወገናዊ የሆነው መንግሥት በፊት

ምኒልካዊ የነፍጠኛ፣ የገባርና የባርያ ሥርዓቶች በተመሠረተባቸው በደቡብ አዋግዊና እስላማዊ የሽዋ፣ የአርሲ፣ የሐረርጌ፣ የባሌ፣ የሲዳሞ፣ የጋሞጉፋ፣ የከፋ፣ የኢሉባቦርና የወለጋ ክፍላተ ሀገር ለካፒታሊዝም ሥርዓት ግምባታ በእንግሊዞች የተቀየሰውን አዲስ የአስተዳደር፣ የመሬት ይዞታና የግብር ሥርዓት በአዲሶቹ የአገር ግዛት፣ የገንዘብና የፍርድ ሚኒስቴር መሥሪያ ቤቶችና ባለሥልጣናት አግካይነት በኃይል ተግባራዊ አደረገ።

ከታሪክ አኳያ በድሀረ ጦርነት የእንግሊዞች የካፒታሊዝም ሥርዓት ግምባታ ፖሊሲና ተግባር በኢትዮጵያ በሀውርታዊ ኅብረተሰብና መንግሥት ያስከተላቸው የፖለቲካ፣ የኢኮኖሚ፣ የባህል፣ የሥርዓት፣ የአካባቢ፣ የብሔረሰብ ሁኔታዎችና ሂደቶች ብዙና መሠረታዊ ናቸው።

እንደኛ፣ በኅብረተሰቡ ላይ የግዕዝላዊ መንግሥትን አደያዊ የፖለቲካ ምዕከልና በከፍተኛ ደረጃ አጠናክረ። በመንግሥትና በኅብረተሰብ መካከል የፖለቲካ ቅራኔ አባባሰ። ከታሪክ እንደሚታወቀው በየትም ቦታና በምንም ጊዜ፣ በአደያዊ መንግሥት ሕዝቡ የፖለቲካ ሥርዓት አካልና ተሳታፊ አባል ስላልሆነ የመንግሥት ኃይልና ጥንካሬ በግብርና በግህበራዊ አገልግሎት የሕዝቡን መብትና ጥቅም የሚያጠብ ግዴታውን የሚያሰፋ ሁኔታና ሂደት ይሆናል። በመሆኑም ሕዝቡ የግዴታው መጠንና ስፋት ከአቅሙ በላይ በሚሆንበት ጊዜ በመንግሥቱ ላይ የአመፅ እርምጃ ለመውሰድ በሀኔታው ይገደዳል። በዚህ ወቅት መንግሥት በበኩሉ ይግባኝ በሌለው ሥልጣኑ በሕዝቡ ላይ የቅጣት እርምጃ ለመውሰድ ይገደዳል። በሌላ ቃል የፖለቲካ ሥልጣንና የዜግነት መብት በሌላው ደካማ ሕዝብና ኅብረተሰብ ላይ ሥልጣኑና ኃይሉ አለወሰነ የተግከለ የመንግሥት ሥርዓት የግድ የጭቆና የሽብር፣ የሁከትና የጦርነት መነሻና መሣሪያ ይሆናል። በድሀረ ጦርነት በኢትዮጵያ የተከሰተው የፖለቲካ ሥርዓት እንደዚህ የጠንካራ መንግሥትና የደካማ ኅብረተሰብ ትንጅት ነበር ለማለት ይቻላል።

ሁለተኛ፣ የፖለቲካ ሥርዓቱ ታሪካዊ ምንጭና መሠረት በሆነው በሰሜኑ ደጋግና ክርስቲያናዊ ክልል ግለትም በትግራይ፣ በጉንደር፣ በጉጃም፣ በሸዋና በወሎ የመሬቱ ጥንታዊ የቤተሰብ፣ የመንደርና የድርጅት ይዞታ መሠረታዊ ለውጥ ሳይደረግበት እስከ አብዮቱ ቀጠለ። በእንደ በኩል በክልሉ በችግር ግፊት በየጊዜው የሚነሳውን የሕዝብ አመፅ በመፍራት መንግሥት የመሠረተ ልማት ሥራዎችን ባለግካሄዱ በሌላ በኩል ደግሞ የመሬት ጥበትና የሕዝብ ብዛት የክልሉ ሕንድ ልዩ ሁኔታ በመሆኑ እስከ

አብዮቱ ድረስ በሰሜኑ የአማራ፣ የአገው፣ የአርሞና የትግራ ግንባረሰቦች ላይ በየወቅቱ የሚከሰተው ተዛማጅ የድርት፣ የረሀብና የበሽታ መቅሰፍት በሕይወትና በንብረት ታላቅ ጥፋት እንደአስከተለ ብዙም ለአብዮቱ ፍንዳታ የራሱን አካባቢያዊ አስተዋጽኦ እንደአደረገ ይታወቃል።

ሦስተኛ፣ በደቡብ ከምኒልክ ዘመን እስከ የፋሽስቶች ወረራ ድረስ የነፍጠኛ የገባርና የባርያ ሥርዓቶች መሠረትና ግዕዝል በነበሩት በሸዋ፣ በአርሲ፣ በሐረርጌ፣ በባሌ፣ በሲዳሞ፣ በጋሞጉፋ፣ በከፋ፣ በኢሉባቦርና በወለጋ ክፍላተ ሀገር በድሀረ ጦርነት የእንግሊዞች የካፒታሊዝም ግምባታ ፖሊሲ በመንግሥታዊ የኃይል እርምጃ ተግባራዊ ተደረገ። ግለትም የጥንቅ የገባር ሕግና ሥርዓት ቅርጹንና መልኩን ብቻ ለውጦ የጢሰኛውና የወዛደር ሥርዓት ሆነ።

በመሆኑም፣ በተጠቀሱት የደቡብ ክፍላተ ሀገር በፊት ለጉልትና ግደሪያ አገልግሎት በመንግሥት ስምና ሥር የተያዘው የኅብረተሰቡ መሬት በድሀረ ጦርነት እስከ አብዮቱ ድረስ በመንግሥት፣ በቤተ ክርስቲያን፣ በጦርና በፖሊስ ባለሥልጣናትና ሠራተኞች እንዲሁም በአካባቢ ባላባቶች በአመዛኙ በግል ግለትም በርስትነት ተያዘ። የክልሉ ነባር ሕዝብ ደግሞ ከመሬቱ ተነቅሎ በጉልበትና በጊዜው በመንግሥትና በአዲሱ ጉልበት መሬት ላይ አገልጋይ ጢሰኛ፣ በመንግሥትና በንግድ እርሻዎች ወዛደር ሠራተኛ፣ የቤት አሽከርና የከተማ ቦዘኔ ሆኖ የስቃይና የመከራ ሕይወት መኖር ጀመረ።

በተጠቀሰው አጭር የሽግግር ዘመን የአዲ ኃይለ ሥላሴ መንግሥት በእንደ በኩል በደቡብ ኢትዮጵያ ነባሩን ሕዝብ እንደዚህ ከመሬቱ በመንቀላ ከጥንቅ ባርነትና ገባርነት ወደ ዘመናዊ ጢሰኛነት፣ ወዛደርነት፣ አሽከርነትና ቦዘኔነት ለወጣ። በሌላ በኩል ደግሞ ከዚህ በላይ እንደተገለጸው የንቅላ ሕዝቡን ድንጃ፣ ሃይማኖት፣ ባህልና ታሪክ በይፋ ለማጥፋት ተግባራዊ የሕግ እርምጃዎችን መውሰድ ጀመረ። ባጭሩ በእንደ በኩል የካፒታሊዝም ሥርዓት ዕድገት በሌላ በኩል የግዕዝላዊ መንግሥቱ ሥርዓታዊ የጉላ፣ የድንጃ፣ የባህል፣ የታሪክ፣ የሃይማኖት፣ ጭቆና ከመሬት ችግር ጋር ተጨምሮ በመጨረሻ መላውን ኅብረተሰብ ለታላቁ ሕዝባዊ አብዮት በከፍተኛ ደረጃ አዘጋጀ።

3. የኤርትራ ልዩ የፖለቲካ ችግር

በመሀል አገር የኢትዮጵያ የግዕዝላዊ መንግሥት ዕድገትና የውጭ ኃይሎች ግፊት ከቴዎድሮስ እስከ አብዮቱ ድረስ በተለይ በአገሪቱ በሰሜንና በደቡብ መካከል በኢኮኖሚያዊ፣ በፖለቲካዊ፣ በሥርዓታዊና በግንባራዊ ዕድገት ብዙ ያልተመጣጠኑ አካባቢያዊ ሁኔታዎችንና ሂደቶችን እንዴት እንደፈጠሩ ከዚህ በላይ ባጭሩ ለማሳየት ተሞክሯል።

በሌላ በኩል በኢትዮጵያ በሀውርታዊ የብዙ ብሔረሰቦች፣ ቋንቋዎች፣ ባህሎች፣ ሃይማኖቶችና አካባቢዎች ኅብረተሰብና መንግሥት ላይ የውጭ ኃይሎች በተለይም የኢጣሊያና የእንግሊዝ ኮሎኒያዊ ግፊት መሠረታዊና ዘላቂ የሆነ የፖለቲካ ችግር ያስከተለው ከ1940ዎቹ ወዲህ በሰሜን በኤርትራ በአንድ ግምባር ኢትዮጵያን የሚደግፉት አንድነቶች (ዩኒየኒስቶች) በሌላ ግምባር የኢትዮጵያን የጭቆና ሥርዓት በመቃወም የኤርትራ ነፃነት የሚፈልጉት ተከታታይ የራቢጣ አልሰላሚያ፣ የሊብራል ፕሮግራሚክ ፓርቲ፣ የጀበሃና የቫቦቢያ ሴፓራቲስቶች (Moslem League, Liberal Progressive Party, Eritrean Liberation Front and Eritrean People's Liberation Front) ከስተት በምሥራቅ ደግሞ በኢትዮጵያ ላይ ግዛት አለን ባይ የሰማሊያ ተስፋፊ ኃይሎች ዕድገት ነው ለማለት ይቻላል።

በዚህ ረገድ፣ በዘመኑ ኃያላን የእንግሊዝ፣ የፈረንሳይና የአሜሪካ መንግሥታት ብሎም የዓለም መንግሥታት ሊግ ድጋፍ የኢጣሊያ ፋሽስቶች ከኤርትራና ከቤናድር ሶማሊያ በኢትዮጵያ ላይ በከፈቱት ወረራ በአንድ በኩል በ60,000³⁷ የሚቆጠሩ የኤርትራ ተወላጆች በፋሽስቶች ግምባር ተሰልፈው ኢትዮጵያን ወጉ። በሌላ በኩል ደግሞ ከ20,000 በላይ የኤርትራ ተወላጆች ለኢትዮጵያ ብሔራዊ ነፃነትና አንድነት እንደተዋጉ፣ በድሀረ ጦርነት በመልሶ ግምባታ ወቅትም በ3000 ከሚቆጠሩ የኢትዮጵያ ከፍተኛ የመንግሥት ባለሥልጣናትና የበታች ሹማምንቶች 1645 የኤርትራ ተወላጆች እንደነበሩ፣ ከ2000 በላይ የሚሆኑት ደግሞ የአዲሱ ጦር ሠራዊት ሹማምንቶችና ሠራተኞች እንደነበሩ፣ እንዲሁም ከ2000 በላይ የሚሆኑት በኢትዮጵያ በልዩ ልዩ አካባቢዎችና የሥራ መስኮች በግል ሥራ ተሰግርተው ይኖሩ እንደነበር፣ በተጨማሪም በኤርትራ የእንግሊዝ ወታደራዊ አስተዳደር በነበረበት ዘመን በ200,000 የሚገመቱ የኤርትራ ተወላጆች በኢትዮጵያ ይኖሩ እንደነበር ታውቋል።³⁸

ቀጥሎም በመጋቢት 1941 በፋሽስቶች ሽንፈትና ሽሽት የአሥመራ ከተማ በእንግሊዝ ወታደራዊ ቁጥጥር ሥር ከሆነ በኋላ በከተማው በብዙ ሺህ የሚቆጠሩ የኤርትራ ተወላጆች በነፃነት ከኢትዮጵያ ጋር ለመቀላቀል የነበራቸውን የፖለቲካ ውሳኔ የኢትዮጵያ ሰንደቅ ዓላማ ይዘው በሰላማዊ ሰልፍ ለመጀመሪያ ጊዜ በይፋ አስታወቁ። ይህንኑም ተግባራዊ ለማድረግ በሚያዝያ 1941 በአሥመራ ከተማ “የአገር አንድነት ግንባር” አቋቋመው ከእንግሊዝ፣ ከኢጣሊያና ከአረብ ተቃዋሚ ኃይሎች ጋር እየታገሉ እስከ 1952 ድረስ በሕይወትና በግብረት ታላቅ ዋጋ በመክፈል የተላካ ያንድነት ትግል በአገርና በዓለም አቀፍ ደረጃ አካሄዱ።³⁹

በዚህ በኤርትራ ዩኒየኒስቶችና ሴፓራቲስቶች መካከል በተካሄደው የትግል ዘመን (1941 — 1952) የእንግሊዝ መንግሥት ባለሥልጣናት በ1940-1941 ጦርነት ወቅት በዓለም ራት ለኤርትራና ለቤናድር-ሶማሊያ ሕዝቦች በይፋ “ለንጉሥህና ሰንደቅ ዓላማህ” ከእኛ ወገን ተሰልፈህ ከኢጣሊያ ፋሽስቶች ጋር ተዋጋ በማለት በአጼ ኃይለ ሥላሴ ስምና ንጉሣዊ የሞግ አንበሳ ዓርማ ባንዲራችን በተሰኘው እየር ወለድ ጋዜጣ ደጋግመው ያስተላለፉትን የነፃነት ጥሪ ከድል በኋላ ቀለበሱት። በመሆኑም ኤርትራን በነፃነት ከኢትዮጵያ ጋር አንድ ለማድረግ በአገር አንድነት ግንባር ሥር ተደራጅቶ የተነሳውን የዩኒየኒስቶች እንቅስቃሴ አሰናክለው በመላው አፍሪካ ቀንድ ግዛታቸውን በአዲስ መልክና መንገድ ለማስፋፋት ብዙ ያልተላኩ እርምጃዎች ወሰዱ።

በዚህ ወቅትና ረገድ አንደኛ በብርጋዴር እስትፋን ሉንግሪንግ የኤርትራ ጠቅላይ ገዥ ትምህርትና አስተባባሪነት የምዕራብ ኤርትራ ቆላማና እስላማዊ ክልል ከከረን አውራጃ ጋር ከአጉራባቹ ሱዳን ጋር ተቀላቅሎ በእንግሊዝ መንግሥት ግዛት ሥር እንዲሆን፤

በደቡብ ኤርትራ ደጋግና ክርስቲያናዊ የሐማሴን፣ የሠራዩና የአክለጉዛይ አውራጃዎች ከሳህ ቆላና ከምዕዋ ወደብ ጋር በጉሣ፣ በቋንቋ በባህል፣ በሃይማኖትና በታሪክ አንድና ኩታገጠም ከሆነው የትግራይ ክፍለ ግዛት ጋር በአንድ ታላቅ የትግራይ አገር ተጠቃልለው ለተወሰነ ዘመን የእንግሊዝ መንግሥት ግዛት ሥር እንዲሆኑ፤

በሰሜን ምሥራቅ በኤርትራና በኢትዮጵያ መካከል በሁለት ተከፍሎ የሚኖረው የአፋር ሕዝብ በአንድነት ተሰባስቦ ከአሰብ ወደብ ጋር የኢትዮጵያ መንግሥት ክልል እንዲሆን፤

በመጨረሻ በደቡብ ምሥራቅ የኢትዮጵያ ታላቁ የአጋዴን ክፍለ ሀገር ቀድሞ የኢጣሊያ ግዛት ከነበረው የቢናድር — ሶማሊያና ከእንግሊዝ ሶማሊያ ላንድ ጋር በአንድ ታላቅ የሶማሊያ አገር ተጠቃልለው የእንግሊዝ መንግሥት ግዛት ሥር እንዲሆኑ በግለት በወቅቱ ያልተሳኩ ነገር ግን በኋላ ከ1960ዎቹ ጀምረው በአፍሪካ ተንድ እስከ ዛሬ ድረስ በመካሄድ ላይ ላሉት የኤርትራና የሶማሊያ ፖለቲካና ጂኦፖለቲካ ችግሮች ታሪካዊ መነሻ የሚሆን መንገድና መድረክ በይፋ ተየሱ።⁴⁰

ሁለተኛ፣ የእንግሊዝ ባለሥልጣናት የኤርትራ የኒዩስቶችን በነፃነት ከኢትዮጵያ ጋር አንድ የመሆን እንቅስቃሴ የሚቃወሙ የቀድሞ ኢጣሊያ ፋሽስቶችንና ሠራተኞችን በቅጥር በገንዘብና በድርጅት መሣሪያዎች ከጉናቸው አሰለፉ።⁴¹ እንዲሁም በኤርትራ ደጋግና ክርስቲያናዊ ክልል፣ በትግራይና በጉንደር የትግርኛ ቋንቋ ተናጋሪ የሆኑ ብሔረሰቦችንና ግንባርሰቦችን በሙሉ በአንድ ታላቅ “የትግራይ ትግሪኛ” አገር ተጠቃልለው ለተወሰነ ዘመን በእንግሊዝ መንግሥት ሞገዚትነት (ትረስቲሽን) ሥር ይሁኑ ብሎ በአካለጉዛይ ራስ ተሰግ አስበርም አስተባባሪነት የሚገነተውን ሴፓራቲስት የሊበራል ፕሮግራሚክ ፓርቲ እንጂ አደራጁ።⁴²

በተጨማሪም በኤርትራ ቆላግና እስላማዊ ክልል የአካባቢው የትግራይ፣ የቢላንና የቤጃ እስላም ሕዝቦች በሙሉ በአንድ የፖለቲካ አካል ተሰባስበው ለተወሰነ ዘመን በእንግሊዝ መንግሥት ሞገዚትነት (ትረስቲሽን) ሥር እንዲሆኑ የሚታገለውን ራቢጣ አልእስላሚያ ግለትም የእስላም ሊግ የተሰኘውን ቡድን ኢብራሂም ሱልጣን በተባለ ገለበብ አስተባባሪነት አደራጁ።⁴³

በ1941 — 1952 በእንግሊዝ ወታደራዊ ግዛት ዘመን ከዚህ በላይ የተጠቀሱት የኤርትራ የኒዩስቶችና ሴፓራቲስቶች ክስተትና ተግባር በአገሪቱ እስከ ዛሬ ድረስ በመካሄድ ላይ ለአለው የኤርትራ ታላቅ የፖለቲካ ችግር ታሪካዊ መነሻ ሆኑ። ይህ የኤርትራ ችግር በአገሪቱ ረጅም ታሪክ መሠረታዊ የፖለቲካ ዕድገትና ሂደት ያስከተለ እንቅስቃሴ ስለሆነ ጉዳዩን ከሥሩ የበለጠ ለግወት እንዲረዳን የክልሉ ረጅምና ውስብስብ ታሪክ በሚቀጥሉ ክፍሎች በስፋት ቀርቧል።

ክፍል ሁለት

የኤርትራ አካባቢያዊ ታሪክ

1. የቤጃ ፍለሳና ሠረራ

በኤርትራ በድህረ ጦርነት በእንግሊዝ ወታደራዊ ግዛት ዘመን የተጠቀሱት የፖለቲካ እንጃዎች ክስተትና ግጭት ከክልሉ በሀውርታዊ የብዙ ብሔረሰቦች ጥንቅር፣ ከአካባቢው ልዩ ጂኦፖለቲካና ክስቲያሊዝም መሠረታዊ ቅሪት ጋር በቅርብና በጥብቅ የተያያዘ ሥርዓታዊ ሁኔታና ሂደት ነው ለግለት ይቻላል።

በዚህ ረገድ ኤርትራ በአንድ በኩል ከዓለም አቀፉ ተዛማጅ የቀይ ባህርና የዓባይ ሸለቆ ጂኦፖለቲካ ጋር በቅርብ የተቆራኘ፣ በሌላ በኩል ደግሞ በአካባቢ፣ በጉሳ፣ በቋንቋ፣ በባህል፣ በሃይማኖት፣ በቁጥር፣ በሥርዓትና በግንባራዊ የዕድገት ደረጃ የተለያዩ ብዙ ጥንታዊ የትግራይ፣ የኩናማ፣ የናራ፣ የቢላን፣ የትግራይ፣ የሳህ፣ የአፋር፣ የቤጃና የቤኒሻንጉል ብሔረሰቦችና ግንባርሰቦች፣ የሚኖሩበት በሀውርታዊ አገር፣ ሕዝብና ኅብረተሰብ ነው።

ለዚህ ለኤርትራ በሀውርታዊ አገር ሕዝብና ኅብረተሰብ ታሪካዊ ዕድገት ከጥንት እስከ 1940ዎቹ ድረስ የራሱን መሠረታዊ ባህርይ የሰጡ እያሌ የውስጥና የውጭ ሁኔታዎች፣ ሂደቶች፣ ኃይሎችና ዘመናት በሥፍራና በጊዜ ሚዛን እንደሚከተለው ሊቀርቡ ይችላሉ።

1. ከ500 ዓመተ ዓለም እስከ 1000 ዓመተ ምሕረት ድረስ የነበረው ጥንታዊው የደላማት — አክሱማውያን ሥልጣኔ ቅርስና ውርስ፤
2. መለኮታዊና አሃዳዊ የክርስትናና የእስልምና ሃይማኖቶች ቅርስ ውርስ፤
3. ታላቁ የቤጃ ሕዝባዊ ፍለሳና ሠረራ፤
4. በግምት ከ700 እስከ 1889 ድረስ ከቀይ ባህርና ከዓባይ ሸለቆ ጠረፎች ተከታታይ የአረብ የቱርክ፣ የፖርቱጋል፣ የግብፅና የሱዳን ጂኦፖለቲካዊ ግፊቶች፤

5. በግምት ከ1500 እስከ 1820 ድረስ ከዓባይ ሸለቆ የፋንጁ ወይም የስናሩ ናይሎቲካዊ የእስላም መንግሥት የፖለቲካና የባህል አስተዋጽኦ፤
6. በ1530ዎቹ ከደቡብ ኢትዮጵያ የኢጣል አህመድ ግራጁ ወታደራዊ ዘመቻና ሰፈራ፤
7. ከአሥራ አምስተኛው ምዕተ ዓመት እስከ አሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት ድረስ የባህረነጋሹ አካባቢያዊ መንግሥት ቅርስና ውርስ፤
8. የአውሳ — አፋር ሱልጣኔት አካል ግንባረሰብ ዕድገትና ስርዊት፤
9. ከ1600ዎቹ እስከ 1740ዎቹ የጉንደር ነገሥታት ግዛት፤
10. ከ1740ዎቹ እስከ 1880ዎቹ ድረስ የትግራይ መላክንት አካባቢያዊ ግዛት፤
11. ከ1870ዎቹ እስከ 1920ዎቹ ድረስ ከአሰብ፣ ከምዕዋና ከአሥመራ ተከታታይ ግዕዝነት የኢጣሊያ ኮሎኒያሊዝም የመሠረተ ልግት ግምባታ፤
12. ከ1930ዎቹ መጨረሻ እስከ 1940ዎቹ መጀመሪያ ድረስ በኢጣሊያ ፋሽስቶች አጉራባቹና ተዛማጁ ትግራይ ተጨምሮበት የታላቅ ኤርትራ ክልል ግምባታ ጀምርና፤
13. ከ1941 እስከ 1952 ድረስ በእንግሊዝ ወታደራዊ ግዛት ዘመን የኤርትራ ፖለቲካ እንጃዎች ክስተት፤

በዘመነ ደላማት ጀምሮ በአለፉት 2500 ዓመታት ውስጥ የበህውርታዊው ኤርትራ ክልል ዋና ዋና የታሪክና የፖለቲካ ቢጋሮች ናቸው።

በዚህ አኳያ ከኤርትራ ትግራይ ተዛማጅ ክልል ከየሀ ከመጠራ ከከስከሌ፣ ከሐውልቲ፣ ከአዲቀዋህ፣ ከአዲገለሞና ከእንጃዊርቆስ ታሪካዊ

በታዎች በጥንታዊ የደላማትና የላባ ቋንቋዎች በድንጋይ ላይ ተጽፈው በዘመናችን ከክርስቶስ ምድር የተገኙ የተነገሥታት ዜና መዋዕሮች እንደሚያስተምሩን፤ በዓመተ ዓለም በመጨረሻ 500 ዓመታት ውስጥ በክልሉ በኋላ ለአክሱማውያን መንግሥትና ሥልጣኔ ታሪካዊ መነሻ የሆነ፤ ሁለት ሥርወ መንግሥታት፣ ብዙ አግልክት፣ ብዙ በጉሳና በቋንቋ የተለያዩ ግንባረሰቦች የነበሩት ደላማት የሚባል በህውርታዊ ጥንታዊና ሉአላዊ መንግሥት ኅብረተሰብና ሥልጣኔ ነበር።²

ከደላማታውያን ነገሥታት አንዱ የረባህ ልጅ “ድል አድራጊው ለመነ” በዚና መዋዕሉ ራሱን “የደላማታውያን የላባውያን፣ የአበራውያን፣ የቀዮችና የዋቂሮች ንጉሥ” እገሩን ደግሞ “ከምሥራቅ እስከ ምዕራብ” ብሎ ይጠራል።³ በሰነዱ የተጠቀሱት ላባውያን በአጋሩ የሚኖሩ የውጭ አገር ሠራተኞች ወይም ገባሮች እንደነበሩ ይገመታል።

በአመዛኙ ሃይማኖታዊና ፖለቲካዊ ይዘት ያላቸው መንግሥታዊ የደላማታውያን ጽሑፎች በዓይነትና በዕድገት ደረጃ ልዩ በሆኑ በሁለት ቋንቋዎችና በሁለት ልዩ የጽሕፈት ሥርዓቶች ወይም ዘዴዎች (Monumental Writing and Cursive Writing) ግለትም በቁም የጌጥና የተራ ጽሕፈት ሥርዓቶች የተጻፉ ሰነዶች ናቸው።⁴

ከሁለቱ ቋንቋዎች አንዱ ከነስልተ ጽሕፈቱ በዘመኑ በደቡብ አረቢያ ከነበረው ከላባ ጥንታዊ ቋንቋና የቁም ጽሕፈት ጋር ተመሳሳይ እንደሆነ በዘመኑ ታሪክና ጽሕፈት ታዋቂ በሆኑ ምሁራን ዘንድ ታምኖበታል።

ሁለተኛው ቋንቋ ግን ከነስልተ ጽሕፈቱ በዘመኑም ሆነ ከዚያም በፊት ወይም በኋላ በየትኛውም የዓለም ክፍል ያልተገኘና በዓይነት አዲስና ልዩ ከመሆኑም በላይ በዕድሜም አኳያ ከላባውያን ቋንቋ፣ ፊደልና ጽሕፈት ቅድሚያ ያለው የአገሩ የደላማታውያን ብሔራዊ ቋንቋና ጽሕፈት ነው። በተጨማሪም በኋላ በዘመነ አክሱም አዲሱ የግዕዝ ቋንቋ፣ ፊደልና ጽሕፈት ከዚህ ከደላማታውያን ቋንቋ ፊደልና ጽሕፈት እንደመነጨ አሁን በታዋቂ ምሁራን ጥናትና ምርምር ተረጋግጧል።⁵

የአክሱማውያን ታሪክ በሚመለከት መሠረታዊ የጽሑፍ ምንጮች ስሙና የነበረበት ዘመን ከሰነዱ ግልባጭ የጠፋበት ግለትም ስሙ ከኖረበት ቀን ጋር የማይታወቅ እንደ አክሱማዊ ንጉሥ በዘመነ ክርስትና በሁለተኛው ምዕተ ዓመት አካባቢ በአዱሊስ⁶ ከተማ ለአግልክት መታሰቢያ

ባቆመው የድል ሐውልት ድንጋይ ላይ በግሪክ ቋንቋ የተረጸው በነድ፣ በአራተኛው ምዕተ ዓመት በግዕዝና በግሪክ ቋንቋዎች በድንጋይ ሐውልት ላይ የተቀረጸ የአጼ ኢሳይያስ ስም መጥቀሱን፣ በሰድስተኛው ምዕተ ዓመት በግዕዝ ቋንቋ በድንጋይ ሐውልት ላይ የተቀረጸው የአጼ ካሌብ ዜና መጥቀሱ በመጀመሪያ ደረጃ የሚቀርቡ ሰነዶች ናቸው።

በእነዚህ መንግሥታዊ ሰነዶች ከታወቁ አክሱማዊ አገሮችና ሕዝቦች መካከል ቤጃ፣⁹ ባርያና¹⁰ ካሱ¹¹ (ትግረ) አብረው የተገኙ ሲሆን የተገኙበትም መልክዕምድራዊ ክልል ከቀይ ባህር እስከ ዓባይ ሸለቆ ድረስ የሚገኘው አጠቃላይ ቀበሌ ነው። እነዚህ በተለያዩ ጊዜያት የተጻፉ ዜና መጥቀሶች የሚገልጹት ግዕዝላዊ ታሪክ በግዕዝላዊ የአክሱማውያን መንግሥትና በአካባቢ ሕዝቦች መካከል በግብርና በፀጥታ ጥያቄዎች ላይ በየወቅቱ የሚካሄደውን ጦርነት ነው። በዚህ ረገድ፣ በአንድ ወቅት አጼ ኢሳይያስ ስድስት አመጸኛ የቤጃ ነገሥታትን¹² ከ4400 ምርኮኞች ተከታዮች ጋር በቅጣት እርምጃ ከአገራቸው ወደ ሌላ ሥፍራ እንደሚሰሩባቸው ከዚያ መጥቀሶች በአንዱ ተገልጿል።

በአራተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ “የአክሱም፣ የሀሜር፣ የሪይ ላን፣ የኢትዮጵያ፣ የሀበሻ፣ የሳባ፣ የሰልሄን፣ የዕያም፣ የቤጃ፣ የካሱ ንጉሠ ነገሥት¹³ የሚለው የአጼ ኢሳይያስ መንግሥታዊ ግዕረግና ሥልጣን እንዲሁም በሰድስተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ “የአክሱም፣ የካሱ፣ የሪይላን፣ የሳባ፣ የሰልሄን፣ የትአም፣ የዩመን፣ የትሃማት፣ የራባም፣ የቤጃ፣ የናባ፣ የአራባት፣ ንጉሥ¹⁴” የሚለው የአጼ ካሌብ መንግሥታዊ ግዕረግና ሥልጣን በዘመኑ በአፍሪካ ቀንድ፣ በዓባይ ሸለቆ በቀይ ባህርና በአረቢያ የአክሱማውያን የአጼ መንግሥትን የገዛት ስፋት ምን ያህል እንደነበርና የሚያሳዩ የታሪክ ግስረጃዎች ናቸው።

በዚህ ረገድ ለምሳሌ በ350 ከአጼ ኢሳይያስ ዜና መጥቀሶች አንዱና በግዕዝ ቋንቋ የናባን አመፅና ቅጣት በተመለከተ የተጻፈው በዘመኑ የአክሱማውያን የዓባይ ሸለቆ ግዛትና ፀጥታ ሁኔታን እንደሚከተለው ያሳያል።

2. የ350 የአጼ ኢሳይያስ የናባ ጦርነት ታሪክ

“በሰማይና በምድር ከሁሉም በላይ ኃያል በሆነው በሰማያዊው ጌታ

ኃይል (በኃይል እግዚአብሔር ሰማይ) በጠላቶቹ የማይሸነፍ ነገደ ሐልን የአሌክ ሜላልጅ የአክሱም፣ የሀሜር፣ የሪይላን፣ የሰበአ (የሳባ)፣ የሰልሄን፣ የጽያም፣ የቤጃና የካሱ ንጉሠ ነገሥት ኢሳይያስ በጠላቶቹ በማይሸነፍ ለዘለዓለም ፍጹም ሆኖ በሚገዛውና እኔንም በፈጠረኝ በሰማያዊው ጌታ ኃይል ከፈቱም የሚቆም ከኃላዬም የሚከተለኝ ጠላት የለም።

“በአመፅ ተነስተው የተከዘን ወንዝ (ግለትም የላይኛውን አትበራ ወንዝ) ተሻግሮ ወደ እኛ ሊመጣ አይችልም ከሚል ዛቻ አልፈው፣ በመንጉርቱን፣ በገላ፣ በባርያ፣ በጥቁርና በቀይ ሕዝቦች ላይ የወረራ ተገባር ስለፈጸሙ፣ ለሁለተኛው ለሦስተኛው ጊዜ ኃይል ኪዳናቸውን በመጣስ አለምከንያት ጉረቤቶቻቸውን በጭካኔ ስለገደሉ፣ የሌብነት ወንጀላቸውንም እንዲመረምሩ ወደ እነርሱ የተላኩ መልአክተኞቹን ልብላቸውን ገፍፈው ንብረታቸውንና የጦር መሣሪያቸውን ስለዘረፉ ከሁሉ በላይ ከኃሊ በሆነው ጌታ ኃይል (በኃይል እግዚአብሔር) በናባ ሰዎች ላይ የጦርነት ዘመቻ አደረሱ።

“እኔ ለእነርሱ የሰጠኋቸውን ግስጦንቱያ በመስግት ፈንታ በክፉ ተገባራቸው ላይ ጸንተው እኔንም እየበደሉኝ መሸሽ ስለጀመሩ የቅጣት ጦርነት ከፈትኩባቸው። በእግዚአብሔር ኃይል ተመርቼ በተከዘ ወንዝ በከመልኬ መሻገሪያ ላይ በውጊያ ጎጠምኩአቸው። እነርሱም መቋቋም ስለአቃታቸው ከፈቱ ሸቹ። እኔም ለሀያላቸው ቀናት ተከታተልኩአቸው። በደረሰኩበት ሁሉ አንዳንዶቹን ገደልኩ። አንዳንዶቹን ደግሞ ከነንብረታቸው በምርኮ ወስድኩ።

“በተጨማሪም እኔ ከሸክላና ከሃር (ከእንጨት) የተሠሩ ከተሞቻቸውን በእባት ሳቃጥል በዘመቻ ወደፊት የሄዱ ሰዎቹ (ወታደሮቹ) የጠላት ምርኮኞችና ንብረት እየያዙ ወደ እኔ በደሀና ተመለሱ። ወታደሮቹ የጠላትን እህል፣ ነፍስ፣ ብረት፣ መደብና ምግብ በዘረፉ ወሰዱ። የመቅደስ ምሥሎችን ጨምረው የበቆሉና የጥጥ ግሳዎቻቸውንም አጠፉ። ብዙ ሰዎችንም በሊዳ ወንዝ (በጥቁር ዓባይ) ውስጥ አሰጠሙ። በውሃ ውስጥ ሰጥመው የሞቱ የጠላት ሰዎች ብዙ ነበሩ። ትክክለኛ ቁጥራቸውን ግን ለማወቅ አልቻልኩም። ወታደሮቹ ደግሞ ብዙ ሰዎችን ወንዶችንና ሴቶችን በአንድነት የያዙ ብዙ የጠላት መርከቦችን በወንዙ አሰጠሙ።

“ከዚህም በላይ በግሙል ተቀምጠው ለስለላ የመጡ ደላካና ሱታሌ

የተባሉ ሁለት ሹምች ከአንድ አንገቢናዊ ከተባለ መስፍን ጋር በእኔው ሲግረኩ፤ ከአንድ ቂስ አለቃቸው ጋር ደናኮ፤ ደገሌ፤ አነኮ፤ ሐዋሪና ከረከራ የተባሉ አምስት ሹምች ደግሞ ተገደሉ። ወታደሮቹ የነሐስ ዘውዱን (ቀዳዳ)ና የወርቅ ቀለበቱን በምርኮ ከመውሰዳቸውም በላይ ሟቹን ቂስ አቁሰለውት ነበር። ባጭሩ የሞቱ ሹምች ብዛት አምስት የቂስ ደግሞ አንድ ነበር።

“ቀጥሎም ወደ ካሱ ደርሼ በሲዳና በተከዜ ወንዞች መገናኛ (በዓባይና በአትበራ ወንዞች ወገናኛ) ላይ በውጊያ ከጠላት ወገን ብዙ ሰዎች ገደልኩ። ብዙዎቹን ደግሞ በምርኮ ወሰድኩ።

“በተጨማሪም ወደ ካሱ በደረሰኩ ግጥሥት ወደ ላይ በሲዳ ወንዝ ላርቻ አገሩን ከሸክላና ከሣር የተሠሩ ከተሞች ጨምረው እንዲወጉ የመሐዛ፤ የሐራ፤ የደመወ፤ የፈልሐ፤ የጽራእ ሠራዊቶች አሠማራሁ። ከሸክላ የተሠሩ ከተሞችም አልዋናደር ናቸው። ሠራዊቶች ከጠላት ወገን ብዙዎቹን በመግደል፤ ብዙዎቹንም በመግረክ ሌሎቹንም በውሃ ውስጥ በግስ ጠም በኃይል እግዚአብሔር ጠላቶቹን አርበድብደውና አሸንፈው በደሀና ተመለሱ።

“ደግሞም በሲዳ ወንዝ የሐሌንን የለኬንን፤ የሰበራትን፤ የፈልሐንና የጽራእን ሠራዊቶች አራት ከሸክላና ከሣር እንድ ከንጉሥ (ንድቅን) በተሠሩ የናባ ከተሞች (አህጉረናባ) ላይ አዘመትኩ። ከዚያ በፊት ናባዎች የካሱን ከሸክላ የተሠሩትን የተቢቶና የፍርቶት ከተሞች ወሰደው ነበር። ሰዎቹ እስከ ቀዩ ናባዎች ጠረፍ ደርሰው ብዙ ሰዎች ከገደሉና ከግረኩ በኋላ በሰማያዊው አምላክ ኃይል ምርኮ ይዘው በደሀና ተመለሱ።

“በዚያ አገር በሲዳና በተከዜ ወንዞች (በዓባይና በአትበራ) መገናኛ ላይ ከሸክላ የተሠሩ ቤቶች ከአሉት ከተማው አኳያ ከደሴቱ... ዙፋን (መንበር) አቋሟልሁ።

“የሰማይ ጌታ (እግዚአብሔር) የሰጠኝ ነገሮች የሚከተሉት ናቸው። የተግረኩ ሰዎች ብዛት፤ የወንድ 214፤ የሴት 415፤ በድምር 629 ምርኮኞች፤ የተገደሉት ሰዎች ብዛት፤ የወንድ 602፤ የሴትና ሕፃን 156 በድምር 758 ሙታን፤ የተግረኩና የሞቱ ሰዎች ቁጥር በአንድነት 1387 ነበር። የተግረኩ እንስሳት ብዛት ደግሞ፤ የከብቶች 10,560፤ የበጉች 51,050 ነበር።

“እኔን በረዳኝና መንግሥትም በሰጠኝ በሰማያዊው አምላክ ኃይል እዚህ በሠዶ ላይ ዙፋን አቋሟልሁ። እግዚአብሔር ሰማይ መንግሥቱን የበለጠ ያጠንክረው፤ ዛሬ ጠላቶቹን ድል ስለአደረጋቸውና ስለጠላቸው እኔም ሕዝቡን በሀቅና በፍትህ (በጽድቅና በርትዕ) እገዛለሁ። አልበድላቸውም።

“እኔ ያቆምኩትን ዙፋን ዙፋኑም የቆመበትን ምድር እኔን ንጉሥ በአደረገኝ በእግዚአብሔር ሰማይ እጅ አደራ ሰጥቻለሁ። ይህን ዙፋን የሚነቅል የሚያጠፋና የሚፍት ሰው ቢኖር እርሱና ዘመዶቹም ይነቀላሉ። ይፋቃሉ። ከምድርም መታሰቢያቸው ይጠፋል። ይህንን ዙፋን በኃይል እግዚአብሔር ሰማይ አቋሟልሁ።”¹⁵

ከዚህ በላይ ከዘመኑ አጼ ነገሥታት ኢዛናና ካሌብ ጋር ከተጠቀሱት የአክሱማውያን መንግሥት ግዛቶችና የተፅዕኖ ክልሎች (1) አክሱም፤ ኢትዮጵያ፤ ሀበሻ፤ በአፍሪካ ቀንድ፤ (2) ሀሜር፤ ላባ፤ ረይዳን፤ የመን፤ በልሔን፤ ተሃማትና ራባት በአረቢያ፤ (3) ቤጃ፤ ትእም፤ ካሱ (ትግረ)፤ ናባና ፅያም በቀይ ባህርና በላይኛው የዓባይ ሸለቆ መካከል ነባርና ገባር አገሮችና ሕዝቦች ናቸው።

ነገር ግን ከሰባተኛው ምዕተ ዓመት ጀምሮ የአረቦች እስላማዊ ዓለም አቀፍ እንቅስቃሴ የዳህላክን ደሴትና የአዱሊስን ወደብ¹⁶ ጨምሮ በአረቢያና በቀይ ባህር አካባቢ የአክሱማውያንን ግዛትና የተፅዕኖ ክልል እንደ ተቆጣጠረው የሚታወስ ነው። በተጨማሪም ሶሪያና ፍልስጤም በ636 ግብፅ ደግሞ በ642 በአረቦች ማዕበላዊ ወረራ ሥር ከዋሉ በኋላ አክሱማውያን ከመካከለኛው ምሥራቅና ከግራኮ — ሮማውያን ዓለም ጋር በዲፕሎማሲ፤ በንግድና በባህል ለረጅም ዘመን የነበራቸው የቀረበ ግንኙነት ተቋረጠ።

እንዲሁም በቀይ ባህርና በዓባይ ሸለቆ ክልል የቤጃ፤ የፅያም፤ የሚሮዌ የናባ፤ የካሱ (የትግረ)፤ የባርያ (የናራ)፤ የኩናማ (የባዜን)፤ ነባርና ገባር አገሮች ራሳቸውን ቀስ በቀስ ከአጼያዊ የአክሱማውያን ግዛት፤ ገባርና ተፅዕኖ ነፃ ግውጣት ጀመሩ።

ከእነዚህ ከቀድሞ ገባር አገሮች በተለይ የቤጃ ግንባረሰቦች የመስፋፋት ፍለሳና ሠፈራ በአንድ በኩል ከሰሜንና ከሰሜን ምዕራብ የጠረፍ አካባቢዎች በራሱ በአክሱማውያን በሀውርታዊ መንግሥትና ሥልጣኔ ላይ የውድቀት ተፅዕኖ እንደአሳደረ፤ በሌላ በኩል ደግሞ ብዙ የቤጃ ጉሣዎችና

ማኅበረሰቦች (በተለይም የባቅላንና የጀርን ወገኖችና ጉሳዎች) በዛሬው ኤርትራና ትግራይ ነዋሪ ሰፋሪዎች ሆነው እንደቀሩ ተረጋግጧል።¹⁷

በዚህ ረገድና ተግባር የዘመኑ ታዋቂው የአረብ ታሪክ ጸሐፊ ያቄቤ በ872 እንደመዘገበው፣ በዘመነኛው ምዕተ ዓመት በቀይ ባህር፣ በዓባይ ሸለቆና በዛሬው ኤርትራ ክልል ከግብፅ ከኑቢያና ከአክሱማውያን ጋር የሚዋሰኑ ናቅስ፣ ባቅልን (ባቅላ) ባዚን፣ ጀርንና ከታላ ተብለው የሚጠሩ አምስት የቤጃ አካባቢያዊ መንግሥታትና ማኅበረሰቦች ነበሩ።¹⁸

ከመልክዓምድራዊ ሥርዓትና ሠፈራ አኳያ በዝርዝር ሲገናዘብ፣ ከእነዚህ ከቤጃ አናሳ መንግሥታትና ማኅበረሰቦች ናቅስ በሰሜን ከሱዋኬንና ከአስዋን ጀምሮ በደቡብ ምሥራቅ እስከ ባርካው ሸለቆ ድረስ ሠፍሮ ነበር። በግመልና በክብት እርባታ የሚኖረው የባቅላን ማኅበረሰብ ደግሞ በአክሱማውያን ጠረፍ በባርካና በሳህል ቆላግው ክልል ነበር። ባዚን በደቡብ ምዕራብ በጋሽ ወንዝ ክልል ከኩናማና ከከሰላ አካባቢ አንስቶ በባቅላ ወሰን በኩል በምዕራብ እስከ የኑቢያው ክርስቲያናዊ የአሉዋዲያ መንግሥት ድምበር ይደርሳል። ጀርን በምሥራቅ በባርካ ሸለቆና በቀይ ባህር መካከል፣ እንዲሁም ከታላ በደቡብ ምሥራቅ በምዕዋ አካባቢ ነበር። በዘመኑ የተጠቀሱት የቤጃ መንግሥታትና ማኅበረሰቦች በሃይማኖት በአመዛኙ ገና አዋግውያን ነበሩ።¹⁹

3. የሥዩመ ባህር ግዛት ዕድገትና ውድቀት

በኤርትራ ረጅም አካባቢያዊና በሀውርታዊ የፖለቲካ ዕድገት የክርስትናና የእስልምና ሃይማኖቶች የሥዩመ ባህርና የባህረ ነጋሽ ግዛቶችና የቀይ ባህር ጄኦፖለቲካ ሚና ከፍተኛ ጉዳይ ነው። በዚህ ረገድ አክሱማውያን የባህር ላይ ወራሪዎች ከዳህላክ ደሴት ተነስተው በየጊዜው በአረቢያ የጠረፍ ከተሞች ላይ የሚያካሂዱትን ጥቃት ከመነሻው ለግስቀረት በ703 የአረብ ባለሥልጣናት ደሴቱን ለመጀመሪያ ጊዜ በወረራ በመያዝ እስከ 809 ድረስ ለአንድ ምዕተ ዓመት የፖለቲካ እሥረኞች የሚታሠሩበት ግዞት አደረጉት።¹

በአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ የፖርቱጋልና የቱርክ ወራሪዎች በሕንድ ውቅያኖስና በቀይ ባህር ዓለም አቀፋዊ የንግድ ሥርዓትና አሠራር ላይ ውድቀት እስኪያስከትሉ ድረስ በቀይ ባህር የዳህላክ ደሴት በግብፅ፣ በኑቢያ፣ በቤጃ፣ በኢትዮጵያና በየመን አጉራባች መንግሥ

ታትና ነጋዴዎች መካከል የአካባቢው ዋናው እስላማዊ የንግድ ገበያና ኬላ ሆነ።²

በዚህ ዘመን በ831 በቤጃው የናቅስ መንግሥትና በግብፅ መንግሥት መካከል በተፈጸመው የወዳጅነት ውል የዳህላክ ደሴት ከምዕዋ ወደብ ጋር የናቅስ መንግሥት ግዛት መሆኑ ዕውቅና አገኘ።³ በሌላ በኩል በ872 የአረብ ታሪክ ጸሐፊ ያቄቤ እንደመዘገበው፣ የዳህላክ ደሴት ገና የነጋሚው ማለትም የኢትዮጵያ መንግሥት ግዛት ነበር።⁴ በተጨማሪም የዳህላክና የምዕዋ እስላማዊ ገዥ ምንም ራሱን “ሱልጣን” ወይም ንጉሥ ብሎ ቢጠራ በኢትዮጵያውያን ዘንድ “ሥዩመ ባህር” በሚል የገባር ስያሜ ይታወቅ እንደነበር ይታወሳል።⁵

በ935 ሌላ የአረብ ታሪክ ጸሐፊ ማሱዲ ዳህላክ፣ ምዕዋና ዜላ የኢትዮጵያ መንግሥት ግዛቶች እንደነበሩና እንዲሁም በዘመኑ በኢትዮጵያና በየመን አጉራባች መንግሥታት መካከል ጥሩ የወዳጅነትና የንግድ ስምምነት መኖሩን አረጋግጧል።⁶ በአረብ ጸሐፊዎች ዘገባ መሠረት፣ በዘመኑ በኢትዮጵያና በየመን መካከል የዜላ ወደብ ዋናው የንግድ በርና ድልድይ ነበር። በ977 አሁንም ሌላ የአረብ ምሁር ኢብን ሃውቃል እንደጻፈው፣ የዳህላኩ ሥዩመ ባህር ለየመን አጉራባች መንግሥት ገባር ነበር።⁸ በሌላ ቃል የዳህላክ ሥዩመ ባህር ለኢትዮጵያና ለየመን መንግሥታት ጥምር፣ ገባር ነበር ማለት ነው።

በዘመኑ የዳህላክ ደሴት ዋናው የኢኮኖሚ መሠረት የቦርያ ንግድ ሲሆን አብዛኛው ባሮች የሚመጡት ደግሞ ከኢትዮጵያና ከኑቢያ መሀል አገር እንደነበር ታውቋል።¹⁰ የዳህላኩ ሥዩመ ባህር ለየመን መንግሥት ግብር የሚከፍለው በባርያ እንደነበርም ተገልጿል። በዚህ ረገድ ለምሳሌ አገሩን ለ80 ዓመታት ገዝቶ በ981 የሞተው የየመን ሱልጣን አቡጋይሽ ሚስቱን በደሴቱ ወኪል አድርጓት በማስቀመጥ ከዳህላክ ሥዩመ ባህር በዓመት በሺህ የሚቆጠሩ ባሮችን በግብር ያገኘ እንደነበር የዘመኑ የአረብ ታሪክ ጸሐፊ አማራህ ጽፏል።¹¹

በአሥራ አንደኛና በአሥራ ሁለተኛው ምዕተ ዓመታት ውስጥ የኢትዮጵያ ባሮች በቀይ ባህር አካባቢ ዋናው የፖለቲካ ኃይል እንደ ነበሩ የዘመኑ ታሪክ ያስተምረናል። በዚህ ዘመን ከ1021 እስከ 1159 ድረስ በየመንና በዳህላክ ደሴት አዲሱ ኢትዮጵያዊ የባህር¹² ሥርወመንግሥ

ትና ባለሥልጣናት የአረቡን ጥንታዊ ባሕርያት የተባለ ሥርወመንግሥት አጥፍተው ራሳቸው የአገር መሪዎች ሆኑ።

በዚህ አኳያ በ981 የየመኑ ሱልጣን አቡጋይሽ ሲሞት በአገሩ ረጅም የሥልጣን ችግር ተፈጠረ። በዚህ ወቅት ናጃህና ናፍስ የተባሉት ሁለት ኢትዮጵያዊ ክፍተኛ የየመን ቤተመንግሥት ሹማምንቶችና ተከታዮቻቸው በ5000 በ20,000 የሚቆጠሩ ኢትዮጵያዊ ወታደሮች በማደራጀት እንዲሁም በዘርና በፖለቲካ ከዳህላክና ከኢትዮጵያ ባለሥልጣናት ጋር ጠንካራ ግንኙነት በመፍጠር ከ1021 እስከ 1159 ድረስ የመንን በቀጥታ ገዙት።

በመጨረሻ በ1159 የኢትዮጵያ የባሕርያት ሥርወመንግሥት መሪዎችና ባለሥልጣናት በየመን አረብ አመፅ ተሸንፈው ወደ ኢትዮጵያ ተመለሱ። በ1173 የመንና የዳህላክ ደሴት በግብፁ የማምሉክ ባለሥልጣናት ተፅዕኖ ሥር ወደቁ።

ከዘጠነኛው ምዕተ ዓመት እስከ አሥራ ሦስተኛው ምዕተ ዓመት ድረስ (1) በሰሜን በቀይ ባህርና በዓባይ ሸለቆ መካከል የተለያዩ የቤጃ መንግሥታትና ማኅበረሰቦች የፍለሳና የሠፈራ እንቅስቃሴ በሚካሄድበት ወቅት፣ (2) እንዲሁም በቀይ ባህር ደሴቶችና የወደብ ከተሞች የዳህላኩ ሥዩመ ባህር፣ የኢትዮጵያ ባሮች፣ የየመንና የግብፅ ባለሥልጣናት በንግድና በፖለቲካ ጉዳዮች ላይ በሚተናነቁበት ዘመን በኢትዮጵያ በአንድ በኩል በሰሜኑ መሀል ደጋግው ክልል የአክሱማውያን፣ የፈላሻ የአገውና የአማራ መሳፍንቶች ካህናትና የጦር አበጋዞች በጉሳ፣ በሥልጣንና በግዛት ፍልሚያ እርስ በርሳቸው ይተናነቁ እንደነበር በሌላ በኩል ደግሞ በሌደን ባህረሠላ ጤና በዓባይ ጌቤ መካከል በሚገኘው ሰፊና ሀብታም የደቡብ ክልል እስላማዊ የሸዋ፣ የሀዲያ፣ የይፋት፣ የዳዋር፣ የአርጉባ፣ የአዳል፣ የፈጠጋር፣ የሻርካ፣ የአራባቢኒ፣ የባሊና የደራ ሱልጣኔቶች ከታላቁ አዋማዊው የዳሞት መንሥት ጋር ከንግድ፣ ከግዛትና ከሥልጣን አኳያ በየአካባቢያቸውና በየዘመናቸው በዕድገትና በመስፋፋት ሂደት ላይ እንደነበሩ ይታወሳል።¹³

በዚህ የጦርነት ዘመን በኢትዮጵያ መሀል አገር በየአካባቢው በተካሄዱ ረጅምና ውስብስብ የፖለቲካ፣ የግዛት፣ የሥልጣን፣ የሃይማኖትና የንግድ እንቅስቃሴዎችና ጦርነቶች ከ1270 ጀምረው ራሳቸውን “ሰለሞና ውያን”ና “ኢትዮጵያውያን” ብለው በተለዋጭ ስሞች የሚጠሩ የአማራ መሳፍንቶች፣ ካህናቶችና የጦር በጋዞች በሁሉም ክልሎችና ሕዝቦች ላይ

ወታደራዊ ድል በመቀዳጀት እስከ 1530 ድረስ የመላው አፍሪካ ቀንድ መሪ የፖለቲካ ተዋንያን ለመሆን በቁ።¹⁴

በግምት ከ1270 ጀምረው እስከ አሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ ድረስ የአገሪቱ ክርስቲያንና እስላም የገዢ መደቦች በምሥራቅ፣ በደቡብና በመሀል ኢትዮጵያ ሁለቱም በኋላ በኢማም አህመድ ግራጁ አመፅ ተሸንፈው በየፊናቸው እስከተበተኑ ድረስ ለሦስት ምዕተ ዓመታት በግዛት፣ በሥልጣንና በሃይማኖት ጦርነት ተያይዘው እንደነበር የሚታወስ ነው።

በዚህ ወቅት በቀይ ባህር የዳህላክ ደሴት በግብፁ የማምሉክ ባለሥልጣናት ተፅዕኖ ሥር ሆኖ በሥዩመ ባህር መሪነት በአካባቢው የእስልምና ሃይማኖትና ባህል መናኸሪያ ሆኖ እንደ አደገ ከ1093 እስከ 1250 ድረስ በነበሩት የደሴቱ ሥዩመ ባህሮች የመቃብር ሐውልቶች ላይ በዘመናችን የተካሄዱ ጥናቶች ያሳዩናል።¹⁵

ሠንጠረዥ 6

በ1093-1250 ከነበሩ የመቃብር ሐውልቶች ጥናት የታወቁ የዳህላክ ሥዩመ ባህሮች

ተ.ቁ	የሥዩመ ባህር ስም	የሞተበት ዘመን
1	ሱልጣን ሙባራክ	1093
2	ቀዳማዊ አቡ ሳዳድአልመዋፋት	1148
3	ያህያ	1167
4	ዳግማዊ አቡ ሳዳድአልመዋፋት	1168
5	ስታአልሙልክ	1171
6	ግልክ	1181
7	ዛይናልሙል	1181
8	ዛኪያል	1193
9	ዳግማዊ ያህያ	1218
10	አቡ አብዳላህ	1230
11	ሳልሳዊ አቡ ሳዳድ	1250

ምንጭ፡ Tedeschi, “Dahlak”, p.65; Cuoq, *L’Islam*; p.49.

በመጨረሻ በአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት የፖርቱጋልና የቱርክ ወራሪዎች በመላ አካባቢው ዓለም አቀፍ የፖለቲካና የኢኮኖሚ ቀውስ እስኪያስከትሉ¹⁶ ድረስ የደሴቱን ዓለም አቀፍ የንግድ ገቢያና ኬላ ለመቆጣጠር ዘወትር እርስ በርሳቸው ከሚወዳደሩ የኢትዮጵያ የየመንገድ የቤጃና የግብፅ ባለሥልጣናት መካከል ወቅታዊ የኃይል ሚዛን ለሚያገኙት እየገበሩ በወኪላነት የሚኖሩት የዳህላክ ሥዩመ ባህርች የተጠቀሱት እስገባሪዎቻቸው በራሳቸው ውስጣዊና አካባቢያዊ ምክንያቶች በሚደክሙ በት ጊዜ ከባህሩ ክልል አልፈው በተለይም በሰሜን ኢትዮጵያ መሀል ሀገር የራሳቸውን የንግድ፣ የሃይማኖትና የፖለቲካ ተፅዕኖ ያስፋፉ እንደነበር የዘመኑ ታሪክ ያስተምረናል።

ለዚህ እንድትገባ በአሥራ አራተኛውና በአሥራ አምስተኛው ምዕተ ዓመታት የኢትዮጵያ “ሰሎሞናዊ” ነገሥታት በመፅል ሀገር ከየእካባቢው ሕዝብ ጋር በግዛት፣ በንግድ በግብር፣ በሥልጣንና በሃይማኖት ምክንያቶች በማያቋርጥ ጦርነት ውስጥ በነበሩበት ዘመን በወቅቱ ለግብፅ ባለሥልጣናት ገባር የነበሩት የዳህላክ ምዕዋ ሥዩመ ባህርች እዎስጣጤሳ ውያን¹⁷ ከተባሉ ከኢትዮጵያ አመፅኛ ቴሶች ጋር የጥቅም ኅብረት ፈጥረው የሰሜን ኢትዮጵያ ንግድ በነፃ የተቆጣጠሩበት ወቅትና ሁኔታ ነው።¹⁸

እዎስጣጤሳውያን በሐማሴን በታላቁ የቢዛን ገዳም ሊቃውንት መሪነት በሃይማኖት ትምህርት ማለትም በአምልኮተ ሰንበት ጥያቄ በግብፅ ቤተክርስቲያንና በኢትዮጵያ ባለሥልጣናት ላይ በአመፅ ተነስተው እምነታቸው በ1450 በአጼ ዘርዓ ያዕቆብ (1434-1468) ውሳኔና በግብፅ አቡኖች ሚካኤልና ገብርኤል ስምምነት¹⁹ ተቀባይነት እስኪያገኝ ድረስ ለረጅም ዘመን ታላቅ የሰደትና የእስራት መከራ የደረሰባቸው የኢትዮጵያ ምዕመናንና ምሁራን ናቸው።

የኢትዮጵያ እርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያን መንፈሳዊ መሪና አስተዳዳሪ የሆነችው የግብፅ ቤተ ክርስቲያን በብሉይ ኪዳን ትምህርት መሠረት አምልኮተ ሰንበትን የማትከተል ስትሆን፣ ኢትዮጵያዊ የሐማሴን ተወላጅ ሊቅ እዎስጣጤዎስ (1273-1352) የአምላክ ትዕዛዝ ስለሆነ ሰንበትም ከእሁድ ጋር በእኩልነት መከበር እንደሚገባ በይፋ በማስተማሩ በኢትዮጵያ መንግሥትና በግብፅ ቤተ ክርስቲያን ተወግዞ በመጨረሻ በእርመን አገር በሰደት ሞተ።²⁰

የእዎስጣጤዎስ ደቀመዝሙርና በሐማሴን የታላቁ ደብረ ቢዛን ገዳም²¹ መሥራች ፊሊጶስ (1323-1406) ከተከታዮቹ ጋር የኢትዮጵያ የመንግሥትና የቤተክርስቲያን መሪዎችን እምነትና ትዕዛዝ ውድቅ እድርጉ አምልኮተ ሰንበትን በቀይ ባህርና በጉጃም መካከል በተለይ በትግራ፣ በፈላሻና በአገው ማገበረሰቦች ዘንድ ማለትም በመላው ሰሜን ኢትዮጵያ በማስፋፋት የአገሪቱን ክርስቲያን ኅብረተሰብ በሁለት የሰንበትና የእሁድ እንጃዎች ከፈለ።

በዚህ ወቅት እዎስጣጤሳውያን ከመንግሥትና ከመደበኛው የቤተክርስቲያን እምነት ውጭ በመሆን የራሳቸውን ብዙ የገዳምና የትምህርት ተቋማት መሠረቱ። የግብፅ ማምሉክ ባለሥልጣናት ወኪሎችና ገባርች ከነበሩት የዳህላክ — ምዕዋ እስላማዊ ሥዩመ ባህርችም ጋር ተግባራዊ የወዳጅነትና የንግድ ስምምነት አደረጉ።²² በዚህ ሁኔታ የኢትዮጵያ ክርስቲያን መንግሥት በሃይማኖት ትምህርት በሁለት እንዳይከፈል የፖለቲካ ሥጋት ያደረሰት አጼ ዘርዓ ያዕቆብ በግብፅ ቤተ ክርስቲያንና በሥዩመ ባህር ላይ ወሳኝ የሃይማኖትና የፖለቲካ እርምጃዎችን በመውሰድ የአገሪቱን ወቅታዊ ችግር በተሳካ ሁኔታ ፈታ።

4. የባህረነጋሽ ግዛት ዕድገትና ውድቀት

1450-1557

የባህረነጋሽ ግዛት ምሥረታ

አጼ ዘርዓ ያዕቆብ በ1450 ሁለቱንም ማለትም ቅዳሜንና እሁድን የሃይማኖት አውደ በዓላት በማድረግ ለረጅም ዘመን በቆየው የግብፅ ሃይማኖታዊ ባህላዊና ፖለቲካዊ ሁለአቀፍ ተፅዕኖ ላይ በሰንበት ሽፋን የተነሳውን ታሪካዊ የእዎስጣጤሳውያንን ብሔራዊና ሕዝባዊ የነፃነትና የለውጥ እንቅስቃሴ “በሰሎሞናዊ” የአስተዳደር ጥበብ ቀለበስ። እክሸፈ። በመሆኑም በኢትዮጵያ ላይ የግብፅ ቤተ ክርስቲያን ተፅዕኖ በፍትሕ ነገሥት ተረት የበለጠ ተወሳስቦና ተጠናክሮ ለአያሌ ምዕተ ዓመታት ቀጠለ።

በሌላ በኩል ግን አጼ ዘርዓ ያዕቆብ በዘመኑ የግብፅ ማምሉክ ባለሥልጣናት ጂላፖለቲካዊ ጥቅምና ግፊት ወኪል በነበረውና በወቅቱም ከእዎስጣጤሳውያን አመፅያን ጋር ተሻርኮ በኢትዮጵያ የአገር ውስጥ ጉዳይ የራሱን ተፅዕኖ ማሳደር በጀመረው በዳህላክ — ምዕዋ ሥዩመ ባህር ላይ ብርቱ ወታደራዊ እርምጃ ወሰደ።²³

በተጨማሪም የዳህላክና የምፅዋ ደሴቶችን ጨምሮ ከመረብ በመለስ የሚገኘውን የሰሜን ኢትዮጵያን ክልል “ባህረነጋሽ” በሚል ፖለቲካዊ ስያሜ በሠራዩ አውራጃ በደባርዋ አካባቢያዊ ርዕሰ ከተማ ከማዕከላዊ የአጼው መንግሥት ከዘውድ ዓርማ ጋር በሚሾም ንጉሥ የሚገዛ አንድ ታላቅ የጠረፍ ክፍለ ሀገር ማለትም የባህር አገር አድርጎ አደራጀው እንዲሁም በምፅዋ ደሴት ዳርቻ ላይ የግራር ጦር ሠፈር መሠረተ።²

አጼ ዘርዳዖስቆብ በደባርዋ አካባቢያዊ ርዕሰ ከተማ ማዕከልነት የባህረነጋሽን የጠረፍ አስተዳደር ከግራር የጦር ሠፈር ጋር ከመሠረተበት ጊዜ አንስቶ በ1550ዎቹ በቱርክ ወራሪዎች እስኪያዙ ድረስ የዳህላክና የምፅዋ ደሴቶች በኢትዮጵያ ማዕከላዊ የአጼው መንግሥት ሥር እንደነበሩ በተጠቀሰው ዘመን በአካባቢው የተገኙ አውሮፓውያን በጸፉት ሰነዳዊ ማስረጃዎች ተረጋግጧል።

በዚህ ረገድ በ1482 አንድ የአውሮፓውያን መንገደኞች ቡድን ከካይሮ ግብፅ በሱዋኪንና በባህረነጋሽ ክፍለ ግዛት አድርጎ ወደ ኢትዮጵያ ቤተ መንግሥት በመጣ ጊዜ ሁለቱም ደሴቶች ከእርኪኮ የወደብ ከተማ ጋር የኢትዮጵያ መንግሥት ግዛቶች እንደነበሩ በቡዱኑ ዘገባ ተገልጿል።³

የፖርቱጋል፣ የአዳልና የቱርክ ግጭት በባህረነጋሽ ግዛት

በ1513 የፖርቱጋሉ ወራሪዎች ወደ ዳህላክ በደረሱ ጊዜ በደሴቱ በ600 የሚቆጠሩ ቤቶች ነበሩ።⁴ በግንቦት 1517 የፖርቱጋል ወራሪ መርከበኞች ወደ ደሴቱ በደረሱ ጊዜ የደሴቱ መሪ ሱልጣን አህመድ እስማኤል 500 ወታደሮች አስከትሎ በመምጣት በደሴቱ ለማረፍ የሞከሩ ፖርቱጋሎችን አስገደላቸው።⁵ በ1520 ፖርቱጋሎችም በበቀል እርምጃ የዳህላክን ደሴት አቃጥለው ሄዱ።

በሚያዝያ 1520 የፖርቱጋል መልእክተኞች ቡድን ወደ ኢትዮጵያ ቤተ መንግሥት በመጣ ጊዜ የምፅዋ ደሴትና በአጠገቡ የሚገኘው የእርኪኮ ወደብ ከተማ ገና የኢትዮጵያ መንግሥት ግዛቶች ነበሩ። የመልእክተኞቹ ቡድን ከመርከብ በምፅዋ ደሴት ከወረደ በኋላ የእርኪኮ ገዥ፣ የብረ ቢዘን ገዳም ካህናትና ባህረነጋሹ በየክልላቸውና በየደረጃቸው የክብር አቀባበልና መስተንግዶ አድርገውለት በመሀል ሀገር ወደ አጼ ልብነድንግል ቤተ

መንግሥት ላኩት። የመልእክተኞቹ ቡድን ከ1520 እስከ 1526 ድረስ ለስድስት ዓመታት በኢትዮጵያ በነበረበት ጊዜ አጼ ልብነድንግል በሰሜኑ ጠረፍ ክፍለ ሀገር አራት ባህረነጋሾችን ሹምሽር እንደአደረገ አልፈሬዝ የቡዱኑ ጸሐፊ መዝግቧል።⁶

የፖርቱጋል መልእክተኞች ቡድን በ1526 ከኢትዮጵያ ወደ አገሩ ተመለሰ። በ1527 የአዳሉ ኢማም አህመድ ግራጁ በአጼ ልብነድንግል መንግሥት ላይ የአመፅ ጦርነት ከፈተ።⁷ በጦርነቱ አጼ ልብነድንግል በደቡብ ኢትዮጵያ በኢማም አህመድ ግራጁ ተሸንፎ በነሐሴ 1531 ከነተከታዮቹ በሰሜን ኢትዮጵያ ወደ ቤተ አማራ ሸሽቶ ገባ። ከ1531 እስከ 1535 ድረስ ድል አድራጊው ኢማም አህመድ ግራጁ ከዳህላክ ደሴት እስከ መዘጋና ጉጃም ድረስ መላ ሰሜን ኢትዮጵያን አስገብሮ ከደምቢያ ማዕከሉ እስከ 1543 ድረስ በገባር ሕግና ሥርዓት ለስምንት ዓመታት መላ አገሪቱን እንደገዛ ይታወሳል። በዚህ ረገድ፤

ደቡብ ኢትዮጵያን በረጅም ጊዜ ጦርነት በቁጥጥሩ ሥር ካደረገ በኋላ ከሚያዝያ 1533 እስከ ሚያዝያ 1535 ድረስ ኢማም አህመድ ግራጁ ከደብረ ብርሃን ከቂዳና ከአክሱም የዘመቻ ማዕከላት የቂዳ የትግራይ የሰሐርቲ፣ የአበርገሌ፣ የእንደርታ፣ የተምቤን፣ የሸሬ፣ የአጋሚ፣ የሠራዬ፣ የሐማሴንና የእርኪኮ ሕዝቦችንና አገሮችን በሙሉ አስገባረ።⁸

በተጨማሪም በቀይ ባህር የዘመኑ የዳህላክ ደሴት ገዥ የነበረው ሱልጣን አህመድ ኢስማኤልና እንዲሁም በከሰላ አካባቢ በወቅቱ መዘጋ ተብሎ የሚጠራው የቤጃ እስላማዊ አገር መሪ ሱልጣን መክታር በየበኩላቸው ለኢማሙ ገበሩ።⁹ ሌላም ኢማም አህመድ ግራጁ ከነሠራዊቱ ወደ ትግራይ በገባ ጊዜ በአክሱም ከተማ የትግራ እስላሞች ከኢማሙ ጋር ተባበሩ።

ነገር ግን በሰሜን ማለትም በትግራይ — ሰራዬ የ1534 — 1535 ታላቁ የአካባቢ ረሀብና ከእሱም ጋር የተያያዘው የሰውና የእንስሳት ወረርሽኝ በሽታ ኢማሙን በትግራይ በሠራዬ በሐማሴንና በእርኪኮ የአካባቢ እንደራሴዎችን ከሥሩ ሹም የግዛቱን ማዕከል ከአክሱም ሄዶ በሰሜን ምዕራብ በታላቁ ጣና ሐይቅ አጠገብ በፈላሻ አገር በደምቢያ እንዲያደርግ አስገደደው።¹⁰ ከዚያ በፊት ኢማም አህመድ ግራጁ የደባር ዋን ርዕሰ ከተማ ጨምሮ ክፍለ ሀገሩን በጦር ያስገባረውን የወንድሙን ልጅ

ዋዚር አባስ አቡንን በባህረነጋሽ ግዕዝ የክልሉ ጠቅላይ ገዥ አድርጉ እንደሾመው¹¹ አይረሳም።

በኢትዮጵያ ክርስቲያን ነገሥታት ዜና መዋዕሎችና በምዕራቡ ክርስቲያናዊ ጸሐፊዎች እንደበት የኢጣል አህመድ ግራጁ አመፅ በክርስቲያናዊው የኢትዮጵያ መንግሥትና ኅብረተሰብ ላይ በእንደ የቱርኮች ወኪል የተካሄደ እስላማዊ ወረራና ጥፋት እንደሆነ ተደርጎ በሰህተት ተጽፏል።

በዚህ ረገድ የኢትዮጵያ ክርስቲያን “ሰሎሞናዊ” ነገሥታትና የሃይማኖት መሪዎች ከ1270 እስከ 1520ዎቹ የኢጣል አህመድ አመፅ ድረስ ለሦስት ምዕተ ዓመታት በመላው አፍሪካ ቀንድ ክርስቲያናዊ መንግሥትና ኅብረተሰብ ለመገንባት በደቡብ ኢትዮጵያ ከዘጠነኛው ምዕተ ዓመት ጀምሮ በከፍተኛ ደረጃ አድጎና ተስፋፍቶ የነበረውን እስላማዊ ሃይማኖት፣ ባህልና የፖለቲካ ሥርዓት በመርነትና በእሳት ሲያጠፉ እንደኖሩ ይታወቃል። ይህ የኢትዮጵያ የክርስቲያን ነገሥታትና ካህናት የጥፋት ሥራ በአገርና በውጭ ወገናዊ የክርስቲያን ጸሐፊዎች “አኩሪ ድል” የአገር ግምባታ ፖሊሲና ሥራ እንደሆነ ተደርጎ ሲቀርብ ኖሯል።

ኢጣል አህመድ ግራጁ ከ1524 እስከ 1543 ድረስ በምሥራቅ ከዜላ የጠረፍ ግዛት አንስቶ በምዕራብ በዓባይ ሸለቆ ክልል እስከ ፋንጅና መዘጋ ድረስ፣ በደቡብ ከወላይታ — ጋሞ ምድር አንስቶ በሰሜን እስከ ምዕዋና ዳህላክ ደሴቶች ድረስ ባካሄደው ታላቅ የጦርነት ዘመቻ በእንደ በኩል ከአፍሪካ ቀንድ የክርስቲያን ሃይማኖትን፣ የገዥ መደብንና የፖለቲካ ሥርዓትን ለማጥፋት በሌላ በኩል ደግሞ በአፍሪካ ቀንድ የዛሬ ሦስቱን የኢትዮጵያ፣ የጂቡቲና የሶማሊያ መንግሥታትን ምሥራቃዊ ሱዳንን ጨምሮ በእንደ እስላማዊ መንግሥትና ኅብረተሰብ ሥር በሰሜን ምዕራብ በዓባይ — ጣና ክልል በደምብያ ግዕዝነት ለማደራጀት ብርቱ ጥረት አድርጎ ከውጭ በቱርኮችና በፖርቱጋሎች ግፊት እንደከሸፈበት ይታወቃል። በዚህ ወቅትና ተግባር ኢጣል አህመድ ግራጁ በመዘጋ፣ በወራዩ፣ በሐግሴን፣ በእርኪኮ፣ በዳህላክና በሌላም ገባር አገሮች እንደአደረገው ፖሊሲውን ተቀብለው የሚገብሩለትን ያገርና ያካባቢ መሪዎች በየአገራቸው ገባር ባላባቶችና ወኪሎች አድርጎ ይሾማቸው እንደነበርም የሚታወስ ነው።¹²

ከሁሉ በፊት ለኢጣል አህመድ ግራጁ አነሳስና ውድቀት ውጫዊ

የጂላፖለቲካ መነሻ የሆነው በዘመኑ በሕንድ ውትያኖስና በቀይ ባህር አካባቢ በክርስቲያናዊ የፖርቱጋልና በእስላማዊ የቱርክ ኃይሎች መካከል የተካሄደው ዓለም አቀፍ የኢኮኖሚ የፖለቲካ፣ የእስትራቴጂና የሃይማኖት ግጭት ነው።¹³

በመሆኑም በኢትዮጵያ የ1524-1543 የእርስ በርስ ጦርነት ቱርኮች ለኢጣል፣ ፖርቱጋሎች ደግሞ ለንጉሡ በተለያዩ ጊዜያትና ደረጃዎች የመሣሪያና የፖለቲካ እርዳታ እንደሰጡ አይረሳም። በዚህ ረገድ በኢጣል ላይ ንጉሡን ለመርዳት በ1541 በምዕዋ ወደብ የገባው የፖርቱጋል ወታደራዊ ግብረኃይል በየካቲት 1543 የኢጣልን ጦርና መንግሥት ወደ ፍጹሚ አደረሰ።¹⁴

በኢትዮጵያ በህውረታዊ ኅብረተሰብ ታሪክ የኢጣል አህመድ ግራጁ አመፅና ውድቀት ውጤቶች ብዙና መሠረታዊ ናቸው። (1) በኢትዮጵያ የእስላም ኅብረተሰብ የፖለቲካ ኃይልና ሥርዓት ፈጽሞ ፈረሰ። (2) በደቡብ ኢትዮጵያ ከአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት እስከ አሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት ድረስ ታላቅ የሕዝቦች ፍለሳና መወራረስ ተካሄደ። በተጨማሪም ታሪካዊ የሕዝቦች ፍለሳና መወራረስ ሂደት በእርሻና በንግድ ኢኮኖሚ ተግባራት ተሰማርተው በሚኖሩ ሰፋሪ ማኅበረሰቦች ላይ በእንስሳት እርባታ ብቻ የሚኖሩት ዘላን ማኅበረሰቦች በሥፍራና በጊዜ በመስፋፋት የአካባቢውን አጠቃላይ ማህበራዊ ዕድገት እስከ አሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት ለረጅም ጊዜ ወደኋላ አስቀሩት።

(3) በሰሜን ኢትዮጵያ ግለትም በዛሬው ኤርትራ ላይ ለረጅም ዘመን ከቀይ ባህር ክልል ከቱርኮች ከፍተኛ ጂላፖለቲካዊ ግፊት ደረሰ። (4) የደቡብ ኢትዮጵያ ከፍተኛ ሀብት በሕዝቦች ፍለሳ የቀይ ባህር ንግድ ደግሞ በቱርኮች የተያዘበት የኢትዮጵያ ግዕዝነት የአዲሱ መንግሥት በሰሜን ምዕራብ በፊት በ1535-1543 በኢጣል አህመድ ግራጁ በተቆረቆረው የጣና — ጉንደር ክልል ተወስኖ የአካባቢ ኃይልና ሥርዓት ብቻ ሆኖ ቀረ።

(5) ባጭርና በጥቅል አነጋገር በሰሜን ኢትዮጵያ በኤርትራ በህውረታዊ የአካባቢ ኅብረተሰብ ክስተትና ዕድገት ሂደት ላይ ቱርኮች ከቀይ ባህር ጠረፍ፣ የጉንደር ነገሥታትና የትግራይ መሳፍንቶች ከደቡብ እንዲሁም ናይሎቲካዊውና እስላማዊው አናሳ የፋንጅ መንግሥት በምዕራብ ከዓባይ ሸለቆ እንደ ዘመኑ ሁኔታ የየራሳቸው የተፅዕኖና የአስተዋጽኦ ሚና

ነበራቸው። ይኸውም ከዚህ በታች አግባብ ባለው ሥፍራና ጊዜ በስፋት ይገለጻል።

5. የቱርኮች ወረራና የባህረነጋሽ ግዛት ፍጻሜ

የፖርቱጋል ወታደሮችና ቄሶች የኢጣል አህመድ ግራጁን እመፅ በማጥፋት ተግባር በሕይወትና በንብረት ስለከፈሉት ከፍተኛ ሞጋ የፖለቲካና የሃይማኖት ካላ ለማግኘት ግለትም የኢትዮጵያን መንግሥት በፖርቱጋል ዘውድና በሮማ ካቶሊካዊ ቤተ ክርስቲያን ሥር ለማምጣት በአጼ ገላውዴዎስ ላይ ግፊት በማድረግ፤ ላይ ላሉ በ1555-1557 ቱርኮች የዳህላክና የምፅዋ ደሴቶችን በጦር ኃይል ለዘለቂታ በመያዝ ለፖርቱጋሎች ወደ ኢትዮጵያ የመግቢያና የመውጫ በር ዘጉ።

ቱርኮች በመቀጠልም ከ1557 እስከ 1589 ድረስ ለሦስት አሥርታት ከምፅዋና ከሱዋኪን ተነስተው በአርኪኮ በሐማሴን፣ በሠራዬ፣ በደባርዋ በአከለጉዛይ በቡር በትግራይና በመዘጋ ከተሞች፣ ቀበሌዎችና አውራጃዎች ላይ የወረራ ጦርነት ከፈቱ።²

ቱርኮች በሰሜኑ ክፍለ ሀገር ላይ ወረራ በከፈቱበት ወቅት አጼ ገላውዴዎስ በደቡብ ኢትዮጵያ በአዋሽ — ዝዋይ አካባቢ ከአርዋ የምችሌ ሉባ (1554-1562) ጋር በጦርነት ላይ ነበር። በመሆኑም በ1558 በሰሜን የባህረነጋሽ ይስሐቅን ጦር በቱርኮች ላይ አስዘመተ። በ1558 አጼ ገላውዴዎስና ባህረነጋሽ ይስሐቅ በየግምባራቸው በጠላቶቻቸው ላይ ድል ከተቀዳጁ በኋላ በመጋቢት 1559 በዋጅ ጦርነት አጼው በአዳሉ ኤሚር ኑር ተገደለ።

በአጼ ገላውዴዎስ ድንገተኛ ሞት የኢትዮጵያ ቤተ መንግሥት በሥልጣን ትግል በሁለት አንጃዎች ተከፈለ። በሥልጣን አንጃ ቀዳድ ደግሞ ሁለቱም ፖርቱጋሎችና ቱርኮች በአገሪቱ ውስጣዊ ጉዳይ ላይ ጣልቃ መግባት ጀመሩ። በዚህ ነገር በአጼ ገላውዴዎስ ሞት ወንድሙ ሚናስ (1559-1563) በዙፋን ላይ ወጣ።

ነገር ግን ከ1541 ጀምሮ ከፖርቱጋል ነፍጠኞችና ሚሲዮናውያን ጋር የቀረበ ግንኙነትና ወዳጅነት የነበረው ባህረነጋሽ ይስሐቅ የሚናስ ንግሥ በመቃወም በ1561 የራሱን አንድ የዘውድ እጩ ልዑል ሊያነግሥ በአመፅ ተነሳ።

የእመፅ ሙከራው ከከሸፈበት በኋላ ባህረነጋሽ ይስሐቅ በአጼ ሚናስ ላይ በሰሜኑ ክፍለ ሀገር ከቱርኮችና ከፖርቱጋሎች ጋር ተባበረ። በዚህም የመሣሪያና የፖለቲካ ድጋፍ ለማግኘት ለቱርኩ ፖሻ የክፍለ ሀገሩን ከምፅዋ እስከ ደባርዋ ድረስ የሚገኘውን ቀበሌ ሰጠ።³

በተጨማሪም ባህረነጋሽ ይስሐቅ ከሕንድ የፖርቱጋልን ወታደራዊ እርዳታ እናስመጣለን የሚል ተስፋ ስለሰጠው ከአጼ ገላውዴዎስና ከሚናስ ጋር በሃይማኖት ጉዳይ ከተጋጨ ከፖርቱጋል ኢየሱሳውያንና ነፍጠኞች ጋር አሴረ።⁴ በመሆኑም አጼ ሚናስ ለኢየሱሳውያን በአገሪቱ ሃይማኖታቸውን እንዳያስተምሩ ብርቱ ማስጠንቀቂያ ከሰጣቸው በኋላ በግዞት ወደ አንድ ተራራ ሰደዳቸው።

ነገር ግን ሚሲዮናውያኑ ከተጋዙበት ሥፍራ አምልጠው በአጼ ሚናስ ላይ ከቱርኮችና ከአመጸኛው ባህረነጋሽ ይስሐቅ ጋር የሴራ ግምባር ፈጠሩ። ይሁን እንጂ በሚያዝያ 1562 አጼ ሚናስ ለረዥሙን በጦር ሚዳ ፍልሚያ አሸንፎ በተናቸው። በመጨረሻ በየካቲት 1563 አጼ ሚናስ ራሱ በዋግ ምድር የፀጥታ ዘመቻ በማካሄድ ላይ ላለ በድንገተኛ ሕመም ሞተ።

አጼ ሚናስ በ1563 ከሞተበት እስከ 1568 ድረስ በአዲስ የዙፋን ውርስ ጉዳይ በኢትዮጵያ የመንግሥት ባለሥልጣናትና የአካባቢ ጦር አበጋዞች መካከል የተለመደው ረጅም የሥልጣንና የእርስ በርስ ጦርነት ተካሂደ። በዚህ አኳያ የአጼ ሚናስ ሞት እንደተሰማ በቤተ መንግሥቱ አንድ ከፍተኛ የባለሥልጣናት አንጃ የሚቼን የአሥራ ሦስት ዓመት ልጅ ሠርፀ ድንግልን (1563-1597) መለክ ሰገድ በሚል የዙፋን ስም በአክሱም ከተማ አነገሠ። በ1563-1564 ራስ ሐመልማል ከአጼ ገላውዴዎስ ከፍተኛ ጦር አበጋዞች አንዱ የነበረው በበኩሉ በሸዋ ተከለማርያም የሚባል አንድ ሌላ መስፍን አነገሠ።

ወጣቱ አጼ ሠርፀ ድንግል ከሐረር እስካሟዊ የአዳሉን መለሳይ፤ የተባሉ የጦር ባለሙያ ምንደኞችን ቀጥሮ የራስ ሐመልማልን የሥልጣን አንጃ ደመሰሰ። በተጨማሪም በ1565-1566 ፋሲል የሚባል አንድ ሌላ ከፍተኛ የጦር አበጋዝ በመሀል ምዕራብ ግለትም በዳሞት የራሱን የዘውድ አንጃ አደራጀ።

እንዲሁም በሰሜን ባህረነጋሽ ይስሐቅ በ1562-1563 በቱርኮችና በፖርቱጋሎች ድጋፍ በአጼ ሚናስ ዘመን መንግሥት የጀመረውን የሥል

ጣን እመፅ በ1570ዎቹ በአጼ ሠርፀ ድንግል መንግሥትም ላይ በድርጅትና በመሣሪያ የበለጠ አጠናክሮ ተጠለ።

በአዳሉ የመለሳይ ምንደኛ ወታደሮች አገልግሎት በሥልጣን ጠላቶቹ ላይ የኃይል ሚዛን ካገኘ በኋላ፣ ጦረኛው እጼ ሠርፀ ድንግል በ1597 እስኪሞት ድረስ በሦስት አሥርታት ውስጥ በአገር ውስጥና በውጭ ተፃራሪ ኃይሎች ላይ ግለትም በደቡብ በሀዲያዎች፣ በጉራጊዎች፣ በእርሞዎችና በአዳሎች ላይ፣ በሰሜን በባህረነጋሽ ይስሐት በቱርኮችና በፈላሻዎች ላይ፣ በሰሜን ምዕራብ በአገሮችና በጉሙዞች ላይ፣ እንዲሁም በመሀል ምዕራብ በዳሞት በጋፋት በእንርያ በቢዛሞ፣ በጄናኛ፣ በአንፈሎ በጉንጋና በቦሻ አገሮችና ሕዝቦች ላይ ባካሄዳቸው የትግት፣ የፀጥታ፣ የግብርና የመከላከል ጦርነቶች ድል ያስገኙለት በተለያዩ የቡድንና የሙያ ሰዎች “ቀርባን”፣ “አቋትዝር”፣ “ጨረቃ”፣ “ጊዮርጊስ ኃይሌ”፣ “ቱርክ”፣ “አፍሮ አይገባ”፣ “ኮከብ”፣ ወዘተ ተብለው የሚጠሩ በወል ስግቸው ደግሞ “ጨዋ” ተብለው የሚታወቁና አርሶ አደሩን እየዘረፉ የሚኖሩ የመንግሥት ወይም የንጉሥ ጦር ድርጅቶች ነበሩ።

በዘመኑ የኢትዮጵያ ንጉሣዊ የጨዋ ወታደሮችና የጦር አበጋዞች ከ1557 እስከ 1589 ድረስ በሦስት አሥርታት ውስጥ በተለይ በሐግሴን፣ በሠራዬና በትግራይ ከቱርክ ወራሪዎችና ከአካባቢ ወኪሎች ጋር ከአሥር በሚበልጡ ጦርነቶች ተዋግተው የአገሪቱን ብሔራዊ ነፃነትና ህልውና ከውጭ ጥፋት እድነው አልፈዋል።

በተጨማሪም በአካባቢ ወይም በክልል ኃይሎች ላይ የግዕዝላዊ መንግሥትን ሥልጣንና ሥርዓት ለግስከበር በ1559 በአጼ ሚናስ መሪነት በፈላሻው አመጸኛ የጦር አበጋዝ ረዲኤት ላይ፣ በ1566 በአጼ ሠርፀ ድንግል መሪነት በዘውድ አንጃው መሪ በፋሲል ላይ፣ በ1569 በሀዲያ የአካባቢ አመፀኛ ሱልጣኖች አዜና ጁሁር ላይ፣ በ1577 በአዳሉ የአካባቢ ሱልጣን መሐመድ አራተኛው ላይ እንዲሁም በ1582ና በ1587 በፈላሻ የአካባቢ መሪዎች ካሊፍና ጉሽን ላይ የንጉሡ የጨዋ ወታደሮችና የጦር አበጋዞች ያካሄዱት የትግት፣ የፀጥታና የግብር ጦርነቶች በዘመኑ ዜና መዋዕሎች ሰፍረዋል።

በዚህ አኳያ በ1578ና በ1589 የጉባ፣ የጽንጽ፣ የባህል፣ የሃይማኖትና የአካባቢ ልዩነቶች ሳይለያዩለቸው የኢትዮጵያ የአካባቢውና የንጉሡ

ወታደሮች ግለትም ከርስቲያን የግዕዝላዊ መንግሥት ጨዋዎች፣ እስላም የአዳሉ የመለሳይ ወታደሮችና አጥግዊ የእርሞ የሱባ ወታደሮች በአንድ ነት በአጼ ሠርፀ ድንግል መሪነት በሰሜን ክፍለ ሀገር ከቱርክ ወራሪዎችና ባህረነጋሽ ይስሐትን ከመሳሰሉ የአካባቢ ወኪሎች ጋር ያካሄዱትን ረጅም ትግል የዘመኑ ዜና መዋዕል ጸሐፊ ወልደ ሃይማኖት በዝርዝር ገልጾታል።

በሀዳር — ታኅሣሥ 1578 ብቻ ቱርኮችና ኢትዮጵያውያን በሠራዬ አውራጃ አምስት ታላላቅ ጦርነቶች ተዋጉ። መጀመሪያ በሀዳር 15 ቀን በተካሄደው ጦርነት ጣላት በወገን ላይ ጊዜያዊ ድል አገኘ። ከሦስት ቀናት በኋላ ትዳሜ በሀዳር 19 ቀን የወገን ጦር በዘመናዊ መሣሪያ በታጠቁ የቱርክና የባህረነጋሽ ወታደሮች ላይ ታላቅ ድል ተቀዳጀ። በዚና መዋዕል ጸሐፊ ወልደሃይማኖት ቃል በዚያን ቀን፡

ፖሻውና ይስሐት በግታ ጨለማ ከሰፈራቸው ተነስተው የምድረ ጨውን የአቀበት መንገድ በመጓዝ በተራራው ኬላ ላይ በሰፈሩ ሰዎች ሳይታዩ በድንገት ከንጉሡ ሠፈር ለመድረስ በቁልቁለት መንገድ ሲሄዱ አደሩ።

ነገር ግን በዚች ሌሊት የተንቢን ተወላጅና የትግሬ ገዥ ገብረየሱስ ከወደላይ ኬላውን ጠብቆ ሳለ የይስሐት ወታደሮች በድንገት ደረሱበት። እርሱም ከእነርሱ አምልጦ እንሆ ቱርኮችና ይስሐት መጡ አርበኞች ለጦርነት ይዘጋጁ እያለ ወደ ንጉሡ ደረሰ።

ከዚያ በኋላ ንጉሡ ወታደሮቹን አሰልፎ ጠላቶቹን ጠበቀ። ፖሻው ከላይ አንድ ከፍተኛ ሥፍራ ያዘ። ንጉሡ ከታች ሆኖ አንድ ሰፊ ቦታ ያዘ። ከላይ ከቱርኮች የሚተኮሰው የመድፍ ጥይት ግንም ሰው ሳይመታ ከወታደሮቹ ፊትና ጓላ እየወደቀ ከስምንት መድፎች ለሰባት ሰዓት ጥይት ሳያቋርጥ ሲተኮስ ከብዙ ሺህ ወታደሮች መካከል አንድም አልሞተም።

በዚህ ታሪካዊ ጦርነት የንጉሡ የቁርባን የጨዋ የመለሳይና የሱባ ምርጥ ወታደሮችና የጦር አበጋዞች ቱርኮችንና የይስሐት ወታደሮችን አሸንፈው መለሱ። በግጥሙ ሀዳር 20 ቀን ቱርኮችና ኢትዮጵያውያን በሌላ ጦር ሚዳ እንደገና ተጋጠሙ። በዚና መዋዕሉ እንደተባለው፡

ያን ቀን ንጉሡ ከአጠገቡ የግይለዬትን ቁርባን የተባሉ ምርጥ ወታደሮቹን ወደ ውጊያ ቦታ ላካቸው። እነርሱም ከቱርክ ፈረሰኞች ጋር ፅኑ

ውጊያ ገጠሙ። ኩቱርክ አርበኞች ብዙ ሞቱ። ከቀርባኖች ደግሞ ብዙ ቆሰሉ። ነገር ግን የሞተ አልነበረም።

በዚች ቀን የእሳት ድንጋይ ከነፍጡ እየወጣ እንደ በረዶ ቢዘንብባቸውም ከወታደሮቹ አንድም ፊቱን ከውጊያው ቦታ አላዞረም። እየተዋጋ የሚወድቀውን እያነሱ ይወስዱ ነበር። የሞቱትንም የሰዎች ራሳ እየወሰዱ ይቀብሩ ነበር። ከሞት የተረፉት ደግሞ የሞቱትን የተመረጡ ወንድሞቻችን ናቸው ይሉ ነበር። እኛም ፈለጋቸውን እንከተላለን። አገልግሎታቸው ለደጉ አምላክ ነው በማለት ወደ ፊት እየተሸቀዳደሙ በቱርኮች መካከል ገብተው የሞቱም የገደሉ ነበሩ።

ድል አድራጊው ንጉሥ በጦርነቱ ውስጥ የአርበኞችን ብርታትና ቆራጥነት አይቶ ብዙ ፈረሰኞችንና 150 ነፍጠኞችን ከብዙ የጋላ ወታደሮች ጋር ለእርዳታ ላከላቸው።

እነርሱም እኔ ልቅደም እኔ ልቅደም እየተባባሉ ወደ ጦር ሚዳ በሩሜ ገቡ። በዚያን ጊዜ ቱርኮችና የይስሐቅ ወታደሮች ሰንደቃቸውን ከተከሉበት ነቅለው ሸሹ። ከዚያ በኋላ የድል አድራጊው ንጉሥ ወታደሮች ሰንደቁ በነበረበት ደርሰው ቆሙ።⁸

በህዳር 19-20 በተደረጉ ጦርነቶች በኢትዮጵያውያን እጅ ወታደሮቻቸው ከተሸነፉ በኋላ ይስሐቅና የቱርኩ ፖሻ ከጦር ሚዳው ሸሽተው ወደ አንድ ተራራ ላይ ወጡ። ከተራራው ላይ ይስሐቅ ወለቶ በተባለች በአንዲት አርበኛና የፖለቲካ ሴት አማካይነት በመካከላቸው ጦርነቱ ቁሞ የሰላም ድርድር እንዲጀመር ወደ ንጉሡ መልእክት ላከ። ንጉሥም የሃይማኖታችን ጠላት ከሆነው ከቱርኩ ፖሻ ሠፈር ተመልሰህ ብትመጣ እንታረቃለን። ነገር ግን ከቱርኮች ባትለይ በመካከላችን ጦርነት እንጂ ሰላምና እርቅ አይኖርም የሚል መልስ ሰጠ። የዜና መዋዕሉ ጸሐፊ እንደአገናዘበው፣ የወገን ጦር በጠላቱ ላይ ያለፈውን የህዳር 20 ቀን ድል፣

የተቀዳጀበት ቀን ቅዳሜት ሰንበት ናት። የሰልፋም ቦታ የተመረጠ በት ምክንያት በውጊያ ጊዜ ለፈረሰኞችም ለእግረኞችም የሚያመች ሰፊ ሚዳ በመሆኑ ነው። ከጦርነቱ በኋላ ፖሻውና ይስሐቅ ሰኞ ቀን በላይኛው መንገድ ሸሽተው በመሄድ ለመድረስ አስቸጋሪ በሆነው በአንድ ከፍተኛ ሥፍራ ሠፈሩ።

ከዚያ ሥፍራ ሆኖ ይስሐቅ የእርቅ መልእክት ወደ ንጉሡ ላከ። በመልክቱም ቃል “የረጅም ዘመን ወዳጄ ስለሆነች የልቤን አሳብ እንድንግራት ወለቶ ወደ እኔ ትምጣ” ብሎ ንጉሡን ጠየቀ። ሰላም ፈላጊ የሆነው ንጉሥ በጥያቄው መሠረት ወለቶን ወደ ይስሐቅ ሲልካት ለእርሱም፣

“እርቅ ከፈለግህ ከቱርክ ከተማ ውጣ። የሃይማኖታችን ጠላቶች አብረን እንወጋቸው። እኔም አንተን ወደ ድሮ ሥፍራህ እመልስሃለሁ። አንተ ግን ከዚያ ባትወጣ ቁራ እንኳን ነጭ ቢሆን ውሃም አቅጣጫውን ለውጦ ወደ ላይ ቢፈስ ከአንተ ጋር እርቅ አይኖረኝም ብሏል ብለሽ ንገሪው” አላት።

ባህረነጋሽ ይስሐቅም በወለቶ እጅ ለንጉሡ መልሶ በላከው ቃል፣ “ቱርክ እኔን ሊረዳኝ መጥቷል። ስለዚህ ለምን አወጋዋለሁ? እንዴትስ የሚወደኝን እጠላዋለሁ። ስለዚህ ንጉሡ ከእኔ ጋር እርቅ ከፈለገ ለፖሻው ወርቅ ሰጥቶና ጠቡንም ትቶ ወደ ሠፈሩ ይመልሰው። ከፖሻው ጋር የፈጸምኩትን መሀላ ግን አላፈርስም። ከእርሱ ጋር የገባሁትን ስምምነት አልተወውም” አላት።⁹

ከንጉሡ ለቀረበው የሰላም ጥሪ ከባህረነጋሹ የተሰጠው የድፍረት መልስ የኢትዮጵያን ሕዝብ በየደረጃው በኃይል አስቆጣ። ይህን የሕዝብ ቁጣ እስመልከቶ የዚና መዋዕሉ ጸሐፊ እንዳስቀመጠው፣

አንደኛ፣ ነፍጥና መድፍ ሳትፈራ ከአርበኞች ጋር በየጦሩ ሚዳ የምትውል ወለቶ ከቱርኮች አልለይም በማለቱ ባህረነጋሽ ይስሐቅን በጥብቀ ዘለፈችው።

ሁለተኛ፣ ንጉሡ በበኩሉ ከእንግዲህ ወዲህ ከይስሐቅ ጋር ስለ እርቅ የሚነጋገር ሰው ይገደላል በማለት ማስጠንቀቂያ ሰጠ።

ሦስተኛ፣ የሃይማኖት መሪና ምሁር አባንዋይ በስብከቱና በግዝቱ ብዙ የይስሐቅን ተከታዮች ወደ ወገኑ ሠፈር እንዲመጡ አደረገ።

አራተኛ፣ የንጉሡ ወታደሮችና የጦር አለቆች እንደ አንድ ሰው ሆነው በቱርኮቹና በውስጥ ወኪሎቻቸው ላይ በገብረት ተሰለፉ። ዘመቱ። በዚህ አኳያ ከዚህ በታች እንደሚታየው የመለሳይ፣ የጩዋ፣ የቁርባንና የሉባ ወታደሮችና የጦር አበጋዞች በታላቅ ወኔና ቁጣ የጠላትን አንገት በጉራዲ

እንደትጠል ሊቀነጥሉ ፎክረው ተነሱ።

ለምስተኛ፣ የአካባቢው ወላጆች ልጆቻቸውን አስከትለው ከሠራዊት ጋር በጦር ሚዳ ተሰለፉ። ለምሳሌ በታኅሣሥ 1 ቀን 1578 በወገንና በጠላት መካከል በተካሄደው የጨበጣ ጦርነት እንደ አባት ልጁን በጉራዴው ጥሩር የብረት ልብስ ለብሶ በፈረሰ ላይ ተቀምጦ የሚጥጋውን እንደ የቱርክ ወታደር ከወገቡ ላይ በሁለት በመሰየፍ ፈንታ ለምን እንገቱን ብቻ ቆረጥኸው በማለት አጥብቆ ዘለፈው።

እንደ ሌላ አባት ደግሞ ልጁን ፈረሰኛውን ቱርክ እንደመገደል እግረኛውን እንዴት ትገላለህ ብሎ በንጉሡ ውሳኔ እስኪፈታ ድረስ በቅጣት እርምጃ ልጁን ወስዶ አሰረው። ይህንን አስመልክቶ የዜና መዋዕሉ ጸሐፊ እንዳለው በታኅሣሥ 1 ቀን በቱርኮችና በኢትዮጵያውያን መካከል በተካሄደው የጨበጣ ጦርነት፤

“ከንጉሡ ሠራዊት ብዙ ሰዎች በነፍጥ ቆሰሉ። ከይስሐት ፈረሰኞች እንዲሁም በነፍጥ የቆሰሉ በጦርም ተወግተው የሞቱ ብዙ ነበሩ። የዚባራስ ልጅ ከቱርክ ፈረሰኞች የአንዱን እንገት ከቀኝ እጁ ጋር በፈረሰ ላይ እንደነበር በሰይፍ ቆረጠ። ወታደሩም ጥሩር የብረት ልብስ የለበሰ ነበር። አካሉ በልጁ ጉራዴ ከሁለት ከተቆረጠ በኋላ የወታደሩ ፈረሰ ግማሽ አካሉን ተሸክሞ በቱርኮች መካከል ገባ። ዚባራስ ግን ልጁን ጥሩር የለበሰውን የቱርክ ወታደር ከወገቡ ላይ በመቆረጥ ፈንታ ለምን ከላይ እንገቱን ብቻ ቆረጥኸው በማለት ተቆጣው።

“ከዚባራስ ልጅ በዕድሜ ከሚያንሱ ወጣቶች አንዱ ደግሞ እግረኛ ቼን ቢገድል አባቱ ልጁን በቁጣ ፈረሰኞችን እንደመገደል እንዴት እግረኞችን ትገድላለህ አንተ እግረኛ ገዳይ የእኔ ልጅ ትባላለህ ወይ በማለት በሰንሰለት ካሰረበት ንጉሡ እሥረኛውን ልጅ አስፈታው። ነገር ግን አባቱ ከዚያ በኋላ በውጊያ ፈረሰኛ ጠላት እንጂ እግረኛን እንዳይገድል ለልጁ ገደብ ሰራለት። ይህ በእውነቱ የሚያስደንቅ ነው። ይህ ሁል በሐሙስ ታኅሣሥ 1 ቀን ሆነ።”¹⁰

በተጨማሪም በተጠቀሰው ቀንና የጦር ሚዳ በሃይማኖት እስላሞች የነበሩ የኢትዮጵያ የአዳሉ ዝነኛ የመለሳይ ወታደሮች ከሐረር ጊሉ በተባለው አለቃቸው መሪነትና አዝማችነት በእምነት ከእነርሱ ጋር እንደ ወገን ከነበሩ ከቱርክ ወራሪዎች ጋር የጨበጣ ውጊያ በማድረግ የቱርኮችን

እንገት በታላቅ ወኔና አርበኝነት በጉራዴ ስለት እንደትጠል እየቀነጠሱ በጦር ሚዳ ለአገሪቱ ብሔራዊ ነፃነትና እንድነት በአጼው ማዕከላዊ መንግሥት ሥርና አመራር በከብር የጀግና ሞት ሞቱ። አሁንም በዜና መዋዕል ጸሐፊ ወልደሃይማኖት ቃል፤

“በዚህ ቀን ጊሉ የተባለው የመለሳዮች አለቃ በመካከላቸው ገብተ ብዙ ቱርኮችን በጉራዴ ከበታተናቸው በኋላ ሞተ። እርሱም በመለሳዮች ዘንድ በኃይሉና በብርታቱ የታወቀ ሰው ነበር። ይህ ሰውዬ በመጀመሪያ (በመጋቢት 1577 በባሌ ጦርነት) መሐመድን ከድተው ወደ ንጉሡ የገቡ መለሳዮች አለቃ ነበር። በኋላ ሌሎች የእነርሱን ምሳሌ በመከተል መሐመድ (የአዳሉ የመጨረሻ ሱልጣን) ብቻውን እስኪቀር ትተውት ወደ ንጉሡ መጡ።”¹¹

ከታኅሣሥ 1 ቀን 1578 ጦርነት በኋላ እንደ ጁዳር የሚባል ሌላ ከፍተኛ የመንግሥት ባለሥልጣን ንጉሡን ከድቶ ወደ ፖሻውና ወደ ይስሐት በመሄድ ሁለቱም ሸሽተው ከተቀመጡበት ተራራ ወርደው የንጉሡን ሠራዊት እንዲወጉ አነሳሳቸው። በዚህ በጁዳር ምክርና ትስቀሳ ቱርኮችና ይስሐት በታኅሣሥ 7 ቀን የንጉሡን ሠፈር ለመውጋት ከተራራው ወረዱ። በዜና መዋዕሉ እንደተመለከተው፤

“ጁዳር ወደ ፖሻው በደረሰ ጊዜ ለጦርነት ከተራራው ይወርድ ዘንድ አነሳሳው። ስለዚህም ብዙ የቱርክ ፈረሰኞችና ንግዛቶች ከተራራው ወረዱ። ንጉሡም አርበኞቹን በፍጥነት አደራጅቶ ወጣ። ከዚያ በኋላ ጨዋዎችንና ቁርባኖችን በአንድነት እያከታተለ ወደ ውጊያ ሥፍራ ሲልክባቸው ጠላቶች ከፈታቸው ሸቹ። የንጉሡ ወታደሮች ሰንደቅ ከመድፍ ጋር ከነበረበት ቦታ ላይ ደረሱ። መድፉን ከተቀመጠበት ቦታ በጣሉት ጊዜ ባለ ሰንደቁ እየሸሸ ተመልሶ ወደ ፖሻው ሠፈር ደረሰ። የንጉሡ ወታደሮች ከመድፉ ቦታ አልፈው ወደ ላይ በመውጣት ወደ ፖሻውና ወደ ይስሐት ሠፈር ተረቡ።

“ይህ የረቡዕ ቀን ለንጉሡ የኃይልና የድል ለፖሻውና ለይስሐት ደግሞ እያንዳንዱ ሰዓት እስከ ምሽቱ ድረስ የፍርሃት ቀን ሆነ።”¹²

ከረቡዕ ታኅሣሥ 7 ቀን ጦርነት በኋላ ከፖሻውና ከይስሐት ወታደሮችና የጦር አበጋዎች ብዙዎቹ በየቀኑ ወደ ንጉሡ ሠፈር መግባት ጀመሩ። በዚህ ሁኔታ የ1578 የቱርክ-ኢትዮጵያ ጦርነት የመጨረሻ ፍልሚያ

በታኅሣሥ 17 ቀን ተጀመረ። በዚህ ቀን የንጉሡ ወታደሮች ለምግብ ዘረፉ በአካባቢው ተበትነዋል። በማለት ይስሐቅ በንጉሡ ሠፈር ላይ በድንገት ጦርነት እንዲከፍት ፖሻውን ቀስቀሰው። አሁንም በዜና መዋዕሉ ቃል፡

“በታኅሣሥ 17 ቀን ጥዋት ይስሐቅ የንጉሡ ሰዎች ወደ ዘረፉ ሄደዋል የሚል ወሬ ሰማ። ከዚያ በኋላ ወደ ፖሻው ሄዶ ሰዎቹ ወደ ዘረፉ ሄደዋልና በንጉሡ ሠፈር ላይ ጦርነት እንከፈትበት አለው። ምንም እርሱ ራሱ በዚያን ቀን ጦርነት ባይፈልግ ሁልጊዜም እንደሚያደርገው የይስሐቅን ምክር ተቀበለ።

“በዚያን ቀን ሁለት የይስሐቅ ጠንቋዮች አባ አስካልና አባ ሐሊብ ተጣሉ። የመጀመሪያው ዛሬ ዘመቻ ብትጀምር ድል ታደርጋለህ ሲል ሁለተኛውን ግን ዛሬ ከንጉሡ ከመላክ ሰገድ ጋር ጦርነት ብትገጥም እንተ ትሸነፋለህ አለው። ይስሐቅም ዕለተ ፍጻሜው ደርሶበታልና የእውነተኛውን ሳይሆን የሐሰተኛውን ጠንቋይ ቃል ሰማ።

“ከዚያ በኋላ ፖሻውና ይስሐቅ ከመሸጉበት ተራራ መድረቻቸውን አሸክመው ወደ ውጊያ ሜዳ ወረዱ። ፈረሰኞችንና ነፍጠኞችን ደግሞ በቱርኮች የውጊያ ስልት አሰለፉ።

“ንጉሡ ግን ዋጋቸውን ለመስጠት ከሜጉላው እንደሚወጣ ሙሽራ ከሠፈሩ ወጥቶ አርበኞቹን በሦስት የውጊያ ግምባሮች አሰለፈ። በቀኝና በግራ ግምባሮች የተሰለፉት ወታደሮችን በተክለ ጊዮርጊስና በደህራጌት ሥር አድርጉ እርሱ ራሱ ከመሀል ሆኖ የሁለቱንም ግምባሮች ማስተባበርና ማበረታታት ጀመረ።

“በዚያን ጊዜ ቱርኮች ድምፁ እንደ መብረቅና ነጉድንድ እስኪሆን ድረስ ነፍጥና መድፍ ተኮሱ። ነገር ግን የተክለ ጊዮርጊስ ወታደሮች በድፍረት በቱርኮች መካከል ሰንጥቀው ገቡ። እነርሱንም በተኩ። ሁለት ነጋሪቶችንና ይስሐቅ የተቀመጠበትን በቅሎ ማረኩ። ከዚያ በኋላ ብዙ በበቅሎ ላይ ሆነው የሚዋጉ ቱርኮች ቆሰሉ። ብዙዎችም በምርኮ ተወሰዱ።

“ከዚያ በኋላ ይስሐቅ አርባና ሠላሳ የሚሆኑ የቱርክ ፈረሰኞች አስከትሎ ከመካከላቸው ወጣ። ነገር ግን ቱርኮች ከእርሱ ተለይተው ወደ ኋላ ቀሩ። እርሱ ብቻውን ሲሄድ በሽመቃ ይጠብቅ የነበረ አንድ እግረኛ ወታደር አግኝቶት ይስሐቅን ከኋላ በጦር ወጋው። በገዳይ ደምብ ፎክራ

ይስሐቅም ደሙ እንደ ውሃ እየፈሰሰበት ወደ ጦር ሚዳው ተመለሰ። ልብሱ በሙሉ በደሙ ተነከረ። ያን ጊዜ ከፈረሱ አውርደውት በምድርም ላይ አስተኙት። የልብስ መጋረጃም አደረጉለት።

“ከዚያም በኋላ ዋና አማካሪው የነበረ ገራድ እርሱን ቀድሞት መሞቱን ሰምቶ ይስሐቅ በሞትም አንድ መሆናችን መልካም ነው። ነገር ግን ከእርኩሶች ጋር ሆነን በመዋጋታችን ክፉ ስም አስቀረን”¹³ ብሎ ሞተ።

በታኅሣሥ 1578 ይስሐቅ ከቱርክ ጌቶቹ ጋር በኢትዮጵያ ጦር እንደዚህ ከተደመሰሰ በኋላ አሥር ዓመታት ቆይቶ በአካባቢው የእዙም ልጅ የሚባል አንድ ሌላ ምንደኛ ሰው ተነሳ። ከእረሱ በፊት ይስሐቅ እንደ አደረገው ሁሉ የእዙም ልጅም ሄዶ በምፅዋ ከቱርክ ፖሻ ጋር በአገሪቱ ላይ ተባበረ። ፖሻውም ከሀጂውን ግለሰብ በክፍለ ሀገሩ ላይ ባህረነጋሽ ብሎ ሾመው።

ከዚያ በኋላ በ1588 መጨረሻ በእዙም ልጅ አስተባባሪነት የቱርክ ፖሻ ከነወታደሮቹ ከደኸና ማለትም ከእርኩኮ ተነስቶ አካባቢውን በጦር ጋይል ያዘ። በድንገት ደርሶ የባህረነጋሽ ዳህራጌትን ወታደሮችና የጦር አለቆች ደመሰሰ። በተጨማሪም የሐማሴኑን ከንቲባ የሠራዊቱንም አቀፅ ጨምሮ የክፍለ ሀገሩን ብዙ ታላላቅ ሰዎችና መኳንንቶች በግፍ በጭካኔ ገደላቸው። በተጨማሪም ወራሪው ፖሻ በሠራዊ የክፍለ ሀገሩን ርዕሰ ከተማ ደባርዋን ይዞ ተቀመጠ።

የክፍለ ሀገሩ በጠላት የመያዙ ወሬ አጼ ሠርፀ ድንግል በሰሜን ምዕራብ በደምብያ አውራጃ ሳለ በህዳር 1588 መጨረሻ በሰው መልእክት ደረሰው። ከዚያ በኋላ አጼ ሠርፀ ድንግል በደቡብ በመሀልና በምዕራብ ኢትዮጵያ ከሻርክ፣ ከሀዲያ፣ ከዋጅ፣ ከሸዋ፣ ከዳሞት፣ ከአማራ፣ ከጉጃም፣ ከደምብያ፣ ከሽሬ፣ ከትግራይ፣ ወዘተ... የተውጣጡ ወታደሮችንና የጦር አለቆችን አስከትሎ በምፅዋና በትግራይ መካከል ከታኅሣሥ እስከ ጥር ብርቱና ፈጣን የመከላከልና መልሶ የማጥቃት ዘመቻ በማካሄድ የቱርክ ወራሪዎችን ለአንዴና ለመጨረሻ ከአካባቢው አስወጣ።

በዚህ ረገድ በጥር 1589 በደኸና/አርኪቦ ጦርነት በኢትዮጵያ ጦር ተሸንፎ የቱርክ ፖሻ በጀልባ ሽሽት ወደ ምፅዋ ደሴት ገባ። ከደሴቱ ለድል

አድራጊው አጼ ሠርፀ ድንግል በጻፈው የይቅርታ ደብዳቤ “ከዚህ በኋላ የአገርህን ምድር ሁለተኛ አልረግጥም” በማለት ተናገረ። የዜና መዋዕሉ ጸሐፊ ወልደሃይማኖት እንደመገበው፣ ከዳኸና በተነሳው በእምስተኛው ቀን በሐግቤን ደጋው ላይ ሳለ ንጉሡ ከፖሻው የይቅርታ ደብዳቤ አገኘ። ፖሻው ለንጉሡ በጻፈው ደብዳቤ፤

“ጌታዬ ሆይ ከፈትህ ወድቄ ለጌትነትህና ለግርግደነትህ እንደሚገባ እጅ እነሳለሁ። ድምፅህን ሰምቼ ፈራሁ። ሥራህን አይቼ ደነገጥኩ። ከዚህ በፊት የአገርህ ሰዎች አስስተውኝ እስከ ደባርዋ መጣሁ። አገርህን ልገዛ ፈለኩ። ግድረግ የማይገባኝን ነገር ለግድረግ ሞከርኩ። ጌታዬ ሆይ፣ ለዚች ስህተቱ ይቅርታ እድርግልኝ። ከዚህ በኋላ ግን የአገርህን ምድር ሁለተኛ አልረግጥም። የምታዘኝን ሁሉ አደርጋለሁ። ከሎሌዎችህም እንደ አንዱ እሆናለሁ።”¹⁴ አለ።

ከታሪክ አኳያ ሲገመገም ከ1540 እስከ 1597 ድረስ የኢትዮጵያ ጠንካራ አጼ ነገሥታት ገላውዴዎስ፣ ሚናስና ሠርፀ ድንግል ከውጭ በፖርቱጋልና በቱርክ ግፊት ከውስጥ ደግሞ በእርስ በርስ ጦርነትና በሕዝቦች የፍለሳ እንቅስቃሴ ላይ የአገሪቱን በኢግም አህመድ ግራጁ አመፅ የተናጋውን የማዕከላዊ መንግሥት የበላይ ሥልጣንና ሥርዓት መልሰው ለማቋቋም ባኬሄዱአቸው ብርቱ የፖሊሲና የተግባር እርምጃዎች የውጭ ኃይሎችን ግፊት በቀይ ባህር ደብቶች ላይ ለመግታት ችሉ።

ነገር ግን በሌላ በኩል በአገር ውስጥ የማዕከላዊ መንግሥትን የበላይ ሥልጣንና ሥርዓት መልሰው ለመገንባት ወይም ለማጠናከር የወሰዱአቸው የፖሊሲና የተግባር እርምጃዎች ከግባቸው አልደረሱም።

በዚህ ወቅትና ሂደት በ1440ዎቹ በአጼ ዘርዓዖስቅብ በሰሜን የጠረፍ ክልል የተገነባው የባህረነጋሽ አካባቢያዊ ግዛት በቱርኮች ጂኦፖለቲካዊ ግፊት ከባህረነጋሽ ይስሐቅ አመፅና ውድቀት ጋር አብሮ ፈረሰ።

በአንጻሩ በ1580ዎቹ ከባህረነጋሽ ይስሐቅ ውድቀት እስከ 1880ዎቹ ድረስ ለሦስት ምዕተ ዓመታት ታላቁ የትግራይ ክልል የሰሜን ኢትዮጵያ ዋናው አካባቢያዊ ግዛት ሆነ። የቀድሞው የባህረነጋሽ ግዛት በቱርኮች ከተያዘው የምፅዋ ደሴት በመለስ አሁን የታላቁ የትግራይ ክልል ውስጣዊ አውራጃና የወረዳ አካል ብቻ ሆኖ ቀረ። በተጠቀሰው ዘመን በሰሜን የታላቁ

ትግራይ ክልል አካባቢያዊ ክስተትና ዕድገት በዚህ ጥናት ይዘትና ሂደት ከዚህ በታች አግባብ ባለው ሥፍራና ጊዜ የበለጠ ግልፅ ይሆናል።

6. የቀይ ባህርና የዓባይ ሸለቆ ጂኦፖለቲካ

በኢትዮጵያ ኅብረተሰብ ዘንድ ታሪክ ሲባል የነገሥታት ዜና መዋዕልና የቅዱሳን ገድል ከማለት የተለየ ትርጉምና ግንዛቤ የለም። በዚና መዋዕል፣ በተረትና በታሪክ መካከል ልዩነት የለም። በአገሪቱ ረጅም ማኅበራዊ ህልውና ልምድና ሥርዓት መሠረታዊ የሕዝብና የኅብረተሰብ ጥያቄ የሥርዓት፣ የፖለቲካ ኢኮኖሚ፣ የጂኦፖለቲካ አስተዋጽኦና ተፅዕኖ ጥያቄ የመንግሥትና የፖለቲካ ሥርዓት ጥያቄ በወገ አይታወቅም።

በመሆኑም በዚህ ጥናትና በሌሎችም በዚህ ደራሲ ተከታታይ ሥራዎች፣ ኢትዮጵያ የታሪክ መነሻ፣ የኢትዮጵያ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ፣ የኢትዮጵያ የገባር ሥርዓትና ጅምር ካፒታሊዝም ይዘትና ሂደት ከተለመዱና ከታወቁ የነገሥታት የቅዱሳን የጦር አበጋዞች የድርጅቶች ስምና ሥራ ይልቅ የሕዝብ የፍለሳና የሠፈራ እንቅስቃሴ፣ የፖለቲካ ኢኮኖሚና የጂኦፖለቲካ (በተለይም የዓባይ ሸለቆና የቀይ ባህር ጂኦፖለቲካ) ጥያቄዎች፣ ጉዳዮችና ሚናዎች ከጥናት ዘዴ አኳያ ተደጋግመው ሲነሱ ለአንባቢው አዲስ ነገር አዲስ አሳቢ እንደሚሆን ይገመታል። ባጭሩ የኢትዮጵያን ረጅምና ውስብስብ ታሪክ የሕዝብ፣ የፖለቲካ ኢኮኖሚ፣ የፖለቲካ ሥርዓት የጂኦፖለቲካ ሚናዎችና ጉዳዮች ሳይታወቁ በነገሥታት በካህናት በሱልጣኖችና በጄኮች በድርጅቶች ተረትና ዜና ብቻ ማወቅና መግለፅ እንደማይቻል በልምድ ተረጋግጧል። ስለዚህ የኢትዮጵያን ማኅበራዊ ዕድገት ሁኔታን በአዲስ የጥናት ዘዴ ማጥናትና ማወቅ ለደራሲም ለአንባቢም ምርጫ የሌላው ነገር ሆኗል።

በደራሲው በሌላ ሥፍራና ወቅት እንደተብራራው፤

“ጂኦፖለቲካ የአንድ አካባቢ ወይም አገር የጂኦግራፊያ፣ የእስትራቴጂ፣ የፖለቲካና የኢኮኖሚ ሁኔታዎች መስተጋብርና መግለጫ ነው።¹ በዚህ አኳያ በእስትራቴጂያዊው አፍሪካ ቀንድ የኢትዮጵያ ሕዝብና መንግሥት ብሔራዊ ሕልውና፣ ሕይወትና ነፃነት ከሁለቱ ከቀይ ባህርና ከዓባይ ሸለቆ ጂኦፖለቲካ ጋር በቅርብና በጥብቅ የተያያዘ ነው። በኢትዮጵያ ታሪክ እንደዚህ ለቀይ ባህርና ለዓባይ ሸለቆ ጠረፎችና ወሰኖች ወሳኝ ሚና

የሰጡ ጂኦግራፊያዊ አካባቢያዊ ፖለቲካዊ እስትራቴጂያዊ፣ ኢኮኖሚያዊና ታሪካዊ ሁኔታዎች ብዙ ናቸው። ጥቂቶቹን ለመጥቀስ ያህል፡

1. የቀይ ባህርና የዓባይ ሸለቆ ጠረፎችና ወሰኖች ኢትዮጵያን ከውጭ ዓለም ጋር የሚያገናኙ በሮችና ድልድዮች ናቸው።
2. ሁለቱም የኢትዮጵያ ብሔራዊ ጠረፎችና ወሰኖች ከጥንት ጀምረው የአገሪቱ ዋና የንግድ መግቢያና መውጫ በሮች ናቸው።
3. ሁለቱም የባዕዳን ወረራ በሮች ናቸው።
4. በሁለቱም ታሪካዊ ጠረፎችና ወሰኖች አግካይነት ኢትዮጵያ ከጥንት ጀምሮ ከአካባቢው የአፍሪካና የእስያ ሕዝቦች ጋር የቆየና የጠበቀ ባህላዊና ታሪካዊ ግንኙነቶች መሥርታለች።²

በዚህ ረገድ፣ የቀይ ባህርና የዓባይ ሸለቆ ጂኦግራፊካዊ ከጥንት እስከ ዛሬ ድረስ በኢትዮጵያ ረጅም የነፃነት ታሪክ እንደ ዘመኑ ተጨባጭ ዓለም አቀፍ ሁኔታና ሂደት በአገሪቱ ብሔራዊና ግንባራዊ ዕድገት ላይ መሠረታዊ የልማት አስተዋጽኦና የአፍሪካ ተፅዕኖ ፈረቃ ሲያስከትል ኖሯል።

በጥንት ዘመን በቀይ ባህርና በዓባይ ሸለቆ ጠረፎችና የንግድ መስመሮች ጥንታዊ ግብጻውያን፣ ባባውያን፣ ግሪኮችና ሮማውያን በየዘመናቸው በንግድ፣ በሃይማኖትና በባህል ከአፍሪካ ቀንድ ጋር የነበራቸው የረጅም ዘመን ግንኙነት ለኢትዮጵያ ጥንታዊ ፑንታውያን፣ ደላግታውያንና አክሱማውያን ሉላላዊ አገሮችና መንግሥታት ዕድገትና ዓለም አቀፍ ዝና ገንቢ አስተዋጽኦ እንደ አደረገ ከታሪክ መረጃና ጥናት ታውቋል።

በሌላ በኩል በመካከለኛው ዘመን በአካባቢው ሁልአቀፍና ዓለም አቀፍ የአረቦች ኃይልና እንቅስቃሴ፣ በአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት በንግድና በኃይል ሚዛን ጥያቄ ላይ የፖርቱጋሎችና የቱርኮች ግጭት፣ በአሥራ ዘጠነኛውና በሀያኛው ተከታታይ ምዕተ ዓመታት ደግሞ የኢምፔሪያሊዝምና የፋሽዝም ግፊት፣ እንዲሁም በቅርቡ ነጻጅ ዘደት እምራች የሆኑ የአረብ መንግሥታት ከስተት በኢትዮጵያ በቀይ ባህርና በዓባይ

ጂኦግራፊካ ላይ አፍሪካ ተፅዕኖ አሳድሯል። በድምሩ በአለፉት አምስት ምዕተ ዓመታት የተጠቀሱት የውጭ ተፃራሪ ኃይሎች በልዩ ልዩ መንገዶችና ወቅቶች በአገሪቱ ብሔራዊና ግንባራዊ የዕድገት ጉዳይ ላይ ብዙ እንቅፋቶችን በመፍጠር ዛሬ የኢትዮጵያ ሕዝብ ለሚገኝበት ኋላቀር የዕድገት ደረጃ ታላቅ አስተዋጽኦ እንደአደረጉ ታሪክ ያስተምረናል።³

7. የኤርትራ ግንባራዎችና ጉረቤቶች የኢምፔሪያሊዝም ሽንፈት በኤርትራ

ከኢትዮጵያና ከላይቤሪያ በስተቀር የዛሬው አፍሪካ ብሔረመንግሥታት ግለትም ስቲቶች በሙሉ ውጫዊ መነሻቸውና ፈጠራያቸው የአውሮፓውያን የኢምፔሪያሊዝም ሥርዓት ነው። የኢምፔሪያሊዝም ሥርዓትና ሥራ በአፍሪካ አህጉር በክልል በቋንቋና በሥርዓት አዲስ ብሔረመንግሥት ወይም ስቲት መፍጠር ያቃተው በኤርትራ ምድር ብቻ ነው።

በእነዚህ በኢምፔሪያሊዝም ሥርዓትና ሥራ ይህ የኤርትራ ልዩ የዕድገት ሁኔታና ሂደት ከታሪክ አኳያ እንዴትና በምን ይገለጻል ይታወቃል የሚለው ጥያቄ በታላቅ ጥንቃቄና ጥሞና የሚታሰብ መሠረታዊ የሕዝብ የአገር የኅብረተሰብ ጉዳይ ነው።

በዚህ ጉዳይ ከሁሉ በፊት ከ1941 እስከ 1952 ድረስ በአካባቢ፣ በአገር፣ በአህጉርና በዓለም አቀፍ ደረጃዎች የተፈጸሙ ነገሮች ግለትም በኤርትራ የፖለቲካ አንጃዎች መድረክ፣ በዓለም ኃያላን መንግሥታት ኮሚሽን፣ በዓለም መንግሥታቱ ድርጅት አደባባይና ኮሚሽን፣ በአረብ አገሮች ግፊት፣ በላቲን አሜሪካ አገሮች ተፅዕኖ፣ በኢትዮጵያና በኤርትራ ምሁራን መድረክ ግለትም በኤርትራ ድምፅ ጋዜጣ፣ በኢትዮጵያና በኢጣሊያ መንግሥታት የፖለቲካና ዲፕሎማሲያዊ ዘመቻዎች የክልሉን የወደ ፊት ዕድልና ዕድገት በሚመለከት በግልፅና በስውር የተወሰዱ የድጋፍ ሆኑ የተቃውሞ አቋሞችና እርምጃዎች ሁሉ ከታሪክ አኳያ በነገሩ ላይ ግለትም የኢምፔሪያሊዝም ሥርዓትና ሥራ በዘመኑ በሌላ የዓለም አካባቢዎች እንደአደረገው በኤርትራ ምድር አዲስ ኅብረተሰብና ብሔረመንግሥት ለመፍጠር፣ ሳይችል ቀረ፣ በክልሉ ልዩ ታሪካዊና ግንባራዊ ምክንያቶች የኢምፔሪያሊዝም ሥርዓትና ሥራ በኤርትራ ምድር ላይ ተሸነፈ ከሸፈ በሚለው ቲሲሱ ወይም ኃይለ አሳብ ላይ የይዘት ሆነ የገንዛቤ ልዩነትና

ለውጥ ሊያመጡ አይችሉም።

ይህንን ልዩና መሠረታዊ የሆነ የሕዝብ፣ የአገር የኅብረተሰብና የመንግሥት ክስተትና ዕድገት ጥያቄ ሳይንሳዊ በሆነ የምርምር ዘዴና ሚዛን በሥፍራና በጊዜ በትክክል የሚያስረዳው ጥናው ነገር ረጅምና ውስብስብ የሆነው የራሱ የኤርትራ ጥንታዊና በሀውርታዊ ኅብረተሰብ ዕድገትና ጥንት፣ የኤርትራ ልዩ የፖለቲካ ሊኮናሚ ሁኔታ፣ በሥፍራ በቋንቋ፣ በሥርዓት፣ በሃይማኖትና በባህል የኤርትራ ግንባረሰቦች መስተጋብርና መወራረስ፣ የኤርትራ የጂኦፖለቲካ ታሪክ ነው።

የኤርትራ ግንባረሰቦች ጥንትና ሥርዓት

ዛሬ ኤርትራ በአፍሪካ ቀንድ በቀይ ባህርና በዓባይ ሸቆቆ ጂኦፖለቲካዊ ክልል ውስጥ የትግራ፣ የኩናማ፣ የናሬ፣ የቢለን፣ የትግራ፣ የሳህ፣ የአፋር፣ የቤጃ፣ የቤኒሻንጉልና የራሻይያ በሀውርታዊ ኅብረተሰብ፣ የክርስትናና የእስልምና ሃይማኖቶች ሕብረምድር አገር ነው።

በ1889-1952 የኢምፔሪያሊዝም — ፋሽዝም ተውኔታዊ ተግባር (episode) ለኤርትራ በሀውርታዊ ግንባረሰቦችና ሃይማኖቶች ሕብረምድር ላይ ከኢኮኖሚና ከድርጅት አኳያ ከፍተኛ የዕድገት ለውጥ ለማስከተል ባለመቻሉ በሌላ የአፍሪካ አካባቢዎችና አገሮች እንደአደረገው በኤርትራ አዲስ የብሔረመንግሥት ሥርዓት ለመፍጠር ሳይችል ቀረ።

በኤርትራ ይህ የኢምፔሪያሊዝም የፖሊሲና የተግባር ውድቀት በምን ምክንያቶች እንደደረሰ በትክክል የሚያስረዳን የክልሉ ታሪክ ስለሆነ የኤርትራ ግንባረሰቦችን ሃይማኖቶችንና ጉረቢቶችን የግንባራዊ ክስተት፣ ዕድገት ጥንት፣ ሥርዓት፣ መስተጋብርና መወራረስ ሁኔታ በዓይነትና የጥናት ዘዴና ሚዛን ግጥናትና ግስረዳት እንደሚያስፈልግ ከላይ ተገልጿል።

የኤርትራ ግንባረሰቦችን ብዛትና አንድነት መስተጋብራን መወራረስ በሚመለከት አንደኛ፣ በአክሱግውያን ዘመን መንግሥት ፍጽሜ በዛሬው የኤርትራና የትግራይ ኩታገጠም ክልል የተካሄደው ታላቁ የቤጃ ሕዝብ ፍልሳና ሠረራ ሂደት የሚታወስ ነው። በኤርትራ ትግረና ሳህ በመሳሰሉት ነባር ሕዝቦች ላይ ለዘመናት የጉልተኛ ሥልጣንና ሥርዓት የመሠረቱ

የበለውና የቤኒሻንጉል ባላባታዊ ካስቶች የተጠቀሰው የቤጃ ሕዝብ ፍልሳና ሠረራ ውጤቶች ናቸው።¹

ሁለተኛ፣ ከዘጠነኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻ እስከ አሥራ ሦስተኛው ምዕተ ዓመት ድረስ በመሀል ሰሜኑ ደጋግ ክልል በአክሱግውያን በፈላሻ፣ በአገውና በአግራ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች መካከል ረጅም የሥልጣን፣ የግዛትና የጉሳ ጦርነት በተካሄደበት ዘመን ከላስታ አካባቢ የአገው ክርስቲያናዊ ሰደተኞች በኤርትራ በትግረና በናሬ ነባርና አጉራባች ሕዝቦች ክልል ላይ በፍለሳ ሠፍረው በክልሉ ለዛሬው ኩሻዊው የቢለን ግንባረሰብ መነሻ ሆኑ።²

ሦስተኛ፣ በአሥራ አምስተኛው ምዕተ ዓመት ገደግ በደቡብ ከትግራይ አንድ አስገዴ የሚባል ክርስቲያናዊ ሹም ከነተከታዮቹ ጋር ወርዶ በባርካው ቆላግ ክልል በትግረና በቤጃ ነባር ሕዝቦች መካከል በመስፈር በአካባቢው በፀል ስምዒት “ቤተ አስገዴ” ተብለው ለሚጠፋና የትግረ ቋንቋ ለሚናገሩ የሀብብ የአድተክሌና የአድማርያም ባላባታዊ ግንባረሰቦች ብሎም በትግረ ነባርች ምርትና ጉልበት ለሚናፋና “ሽግግሌ” ተብለው ለሚታወቁ ጉልተኞች የጉሳ አባት ሆኑ።³

በኤርትራ ቆላግው ክልል ከዚህ በላይ ባጭርና በጥቅል የተጠቀሱት የበለው የቤኒሻንጉልና የአስገዴ ሰፋሪዎችና ተወላጆቻቸው እንደሰፈሩበት አካባቢ ሁኔታ ነባር የቤጃ፣ የትግራ፣ የቢለንና የሳህ ቋንቋ ተናጋሪ እናሳና ባላባታዊ ግንባረሰቦች ናቸው። በግንባራዊ ኑሮ እርከንና ተግባር በዘርና በትውልድ ሐረግ የተመሠረቱ የበለው የቤኒሻንጉልና የአስገዴ ጉልተኛ ካስቶች በየክልላቸው በአንድ በኩል በክልሉ ነባርና ነባር የቤጃ፣ የትግራ፣ የቢለንና የሳህ አምራች ሕዝቦች ላይ የገዥ ቤተሰቦችና መደቦች፣ በሌላ በኩል ደግሞ እንደወትቱና እንደዘመኑ ጂኦፖለቲካዊ የጋይል ሚዛን ሁኔታ በክልሉ ሕዝቦች ላይ ለጉንደር፣ ለቱርክ፣ ለፋንጅ፣ ለትግራይና ለግብፅ አጉራባች ባለሥልጣናት በግብር በንግድና በሃይማኖት የአካባቢው ወኪሎች ነበሩ።

አራተኛ፣ በደቡብ ምዕራብ በጋሽ ክልል በእርሻ የሚናፋት ተዛማጅና አጉራባች የኩናማና የናሬ ናይሎቲካዊ እናሳ ግንባረሰቦች መላ አካባቢው በመጨረሻ በ1889 በኢጣሊያኖች እንደቅኝ ግዛት እስኪያዝ ድረስ በየሬናቸው ለረጅም ዘመን ከጉንደር፣ ከትግራይ፣ ከቢለን፣ ከቤጃ፣ ከፋንጅ፣

ከግብፅና ከሱዳን ወራሪዎች በፈረቃ የሚመጣቸውን የዘረፋ ጥቃት እየተከላከሉ በሥፍራና በጊዜ በግንደርጥ ጦርነት ውስጥ ይኖሩ እንደነበር የትግል ታሪካቸው ያስተምረናል።

አምስተኛ፡ የደቡብ ኤርትራ ትግርኛ ቋንቋ ተናጋሪው ክፍል ከላሆነው አጉራባች ክልልና ግንባረሰብ ጋር በአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት ከባህረነጋሽ ይስሐት አመፅና ውድቀት ጀምሮ አካባቢው በ1889 በኢጣሊያ ኖች እንደቅኝ ግዛት እስኪያዝ ድረስ የአዲሱ ትግራይ (ትግራ) ክልል አካል እንደነበር ይታወሳል።

በመሆኑም ከባህረነጋሽ ይስሐት እስከ 1889 ድረስ ያለው የደቡብ ክርስቲያናዊ ኤርትራ ታሪካዊና ግንባራዊ ዕድገት ሁኔታ ከዚህ በታች አግባብ ባለው ሥፍራና ጊዜ ከጉንደርና ትግራይ ባለሥልጣናት ጋር በስፋት ይታያል።

ስድስተኛ፡ በደቡብ ምሥራቅ ኤርትራ የአፋር ግንባረሰብ ሠፈራና ሥርጭት ደግሞ በአካባቢው ከጥንታዊ የአውሳና የአዳል ሉልጣኔቶች ጋር በቅርብ የተያያዘ ነው።

የቱርኮች ሚና በኤርትራ

ቱርኮች በአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት በሕንድ ውቅያኖስና በቀይ ባህር ላይ በንግድና በኃይል ሚዛን ጥያቄ ከፖርቱጋል ባላንጣዎቻቸው ጋር ባካሄዱት ረጅምና የተሳካ ወታደራዊ ትግል በ1516 ግብፅን፣ በ1517 ሱዋኪንን (የዛሬውን ፖርትሱዳን) በ1555 ዳህላክን በ1557 ደግሞ ምዕዋንና አርኪኮን በጦር ኃይል በቀጥታ እንደያዙ ይታወሳል። ከ1558 እስከ 1589 ድረስ የቱርክ ወራሪዎች ከሱዋኪንና ከምዕዋ ተነስተው በኢትዮጵያ ላይ ለሦስት አሥርታት ባካሄዱት ረጅምና መራራ ጦርነት ተሸንፈው ወደ ተጠቀሱ ደሴቶች እንደተመለሱ የሚታወቅ ነው።

በዚህ ረገድ የኢትዮጵያ ጥንታዊው አዳሊስ የወደብ ከተማ በስምንተኛው ምዕተ ዓመት ገደማ በአረቦች ከተደመሰሰበት እስከ አሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት በአካባቢው የተነሱ የአረብና የቱርክ ተከታታይ እንቅስቃሴዎችና መንግሥታት ከንግድ ከከተማ፣ ከዕደጥበብ፣ ከኢንዱስትሪና ከባህል ዕድገት አኳያ ሱዋኪንና ምዕዋን ጫምሮ ለአፍሪካ የቀይ ባህር ወደቦችና ጠረፎች አስተዋጽኦ አላደረጉም።¹

በዚህ ረጅም ዘመን የአፍሪካ ቀንድ ደሴቶችንና ወደቦችን የአረብ — ቱርክ እስላማዊ ባለሥልጣናትና ሰፋሪዎች ሲቆጣጠሩ ቆላማው የጠረፍ አካባቢ ደግሞ ከጫፍ እስከ ጫፍ ድረስ በቤጃ፣ በትግራ፣ በሳሆ፣ በአፋርና በሱግሌ ዘላን ግንባረሰቦች ቁጥጥር ሥር ነበር። በመሆኑም በአፍሪካ ቀንድ መሀል አገር በቅይጥ የእርሻ፣ የዕደጥበብና የእንስሳት ርባታ ተግባራት ተሰማርተው የሚኖሩ የኢትዮጵያና የሱዳን የተለያዩ መንግሥታትና ሕዝቦች የዘላኑን ቆላማ ቀበሌዎች በነፃ ተሻግረው በጠረፍ ኬላ ሰፍረው ከሚኖሩ ከአረብ — ቱርክ ነገዶች፣ ሰባኪዎችና ባለሥልጣናት ጋር ቀጥተኛ ግንኙነት አልነበራቸውም ለማለት ይቻላል።

በሌላ በኩል በጠረፋ የደሴትና የወደብ ኬላዎች ሠፍረው በሚኖሩት የአረብ ቱርክ ሰፋሪዎችና በአካባቢው አፍሪካዊ የዘላን ግንባረሰብ መሪዎች መካከል በንግድ፣ በቋንቋ፣ በሃይማኖት በኃብቻ በባህል እያደገ የሚሄድ ግንኙነት እንደነበር ይታወሳል። የዚህ ግንኙነት አንድ ጥሩ ምሳሌ ከ1589 እስከ 1810ዎቹ ድረስ በምዕዋ በቱርክ ሰፋሪዎችና በአርኪኮ በበለውና ይዞች ማለትም ወኪሎች መካከል የነበረው ተግባራዊ ግንኙነት ነው። በአርኪኮ ሰምሃር ክልል የበለው ካስቶች በሳሆና በትግራ ነባር ግንባረሰቦች ላይ ባላባታዊና ጉላዊ ገዢዎች ነበሩ።

በተጠቀሰው ረጅም ዘመን በአርኪኮ የበለውና ይዞች በአንድ በኩል በምዕዋ ለሠፈሩ የቱርክ ባለሥልጣናት በሌላ በኩል ደግሞ እንደወቅቱ የኃይል ሚዛን ለጉንደር — ትግራይ ባለሥልጣናት ይገብሩ ነበር።² የቱርክ ሠፋሪዎች በምዕዋ ደረት ጣቢያዎች የበለውና ይዞች ደግሞ በአርኪኮ የመተዳደሪያቸው ዋናው ምንጭ በኢትዮጵያ ገቢና ወጭ ንግድ ላይ የሚያስከፍሉት የኬላ ቀረጥ ገቢ ስለሆነ ሁለቱም በየበኩላቸው የንግድ ማዕቀብ እንዳያደርጉባቸው ከጉንደር ነገሥታትና ከትግራይ አካባቢያዊ መሳፍንቶች ጋር በአንፃራዊ ሰላም ይኖሩ ነበር።

የፋንጅ ተፅዕኖ በኤርትራ

ፋንጅ ከ1504 እስከ 1820 ድረስ ለሦስት ምዕተ ዓመታት በላይኛው ዓባይ ሸለቆ በስናር መዲና ማዕከልነት የነበረው ናይሎቲካዊ የእስላም መንግሥት ነው።³ እንደቀደምቱ የዓባይ ሸለቆ አጉራባች የኑቢያ የሚርጩ የናቢዲያ፣ የማኩሪያና የአለዋዲያ ተከታታይ መንግሥታት ሁሉ፣ የፋንጅ

መንግሥት ከኢትዮጵያ ጋር የቀረበ ጂኦፖለቲካዊ መስተጋብር (ግንኙነት) እንደነበረው ይታወቃል። በመሆኑም በዚህ ጥናት በአካባቢው የፋንጅ መንግሥትን ከስተት ዕድገት መስፋፋትና ውድቀት ባጭሩ ማገናዘብ የአካባቢው አጠቃላይ ታሪክ በሚመለከት የበለጠ ግንዛቤ ሊሰጥ ይችላል። በዚህ ረገድ፤

በጥንትና በመካከለኛው ዘመናት የዓለም ታሪክ “ኩሽ”፣ “ኢትዮጵያ”፣ “ኑቢያ”፣ “ናፖታ”፣ “ሚሮዌ”፣ “ናቢዲያ”፣ “ሚኩሪያ”፣ “አሉዲጥ”፣ (አልጥ) “ፋንጅ” ወይም “ስናር” ተብለው በብዙ ስሞች የሚታወቁ ሕዝቦችና አገሮች በግምት ከ3000 ዓመተ ዓለም እስከ 1820 ዓመተ ምሕረት ድረስ በአርባ ስምንት ምዕተ ዓመታት ውስጥ በላይኛው ዓባይ ሸለቆ ውስጥ በሰሜን በአስዋን አጠገብ ከዓባይ ወንዝ የመጀመሪያው ችግሩ እንስቶ በደቡብና በምሥራቅ እስከ የአክሱማውያን ኢትዮጵያ ድረስ ባለው ምድር በየጊዜው በፈረቃ የተነሱ ልዩ ልዩ ተዛማጅና ተከታታይ የጥቁር አፍሪካ ሕዝቦች አገሮችና መንግሥታት ናቸው።

ከእነዚህ “ኩሽ”፣ “ኑቢያ”ና “ናፖታ” ለተጠቀሱት ሕዝቦችና አገሮች የጥንታዊ ግብጻውያንና ሲግዳላውያን ልዩ ልዩ ስሞች ናቸው። ግሪኮች ግን የተጠቀሱትን ጨምሮ ከግብፅ በታች የሚገኙ የጥቁር አፍሪካ ሕዝቦችንና አገሮችን በሙሉ “ኢትዮጵያ”ና “ኢትዮጵያውያን” በማለት በወል ይጠሩ እንደነበር ይታወቃል። “ሚሮዌ” ለጥንታዊ ኑቢያ በኋላ የግሪኮች፣ የሮማውያንና የአክሱማውያን ስም ነው። ማኩሪያ፣ “ናባዲያ” “አሉዊያ” “(አልጥ)”፣ “ፋንጅ” (ስናር) ደግሞ በኋላ ከስድስተኛው ምዕተ ዓመት እስከ አሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻ ድረስ የተነሱ የአካባቢ ንዑስ መንግሥታት ናቸው።

ከ642 ዓመተ ምሕረት በኋላ ከግብፅና ከአረቢያ በወርነት፣ በሃይማኖትና በንግድ ምክንያት በአካባቢው የሠፈሩ አረቦች የተጠቀሱ አጉራባች የጥቁር አፍሪካ ሕዝቦችን “ሱዳን” በሚል አዲስ ስም መጥራት ጀመሩ። “ሱዳን” ወይም “ብላድ አስሱዳን” የሚለው ቃል ራሱ ደግሞ ለጥቁር አፍሪካ ምድርና ሕዝብ ከአረቦች የተሰጠ የወል ስም ነው። ባጭሩ የግሪኮች “ኢትዮጵያ”ና የአረቦች “ሱዳን” ሁለቱም በየበኩላቸው ለጥቁር አፍሪካ ምድርና ሕዝቦች ከባዕዳን የተሰጡ የወል ስሞች እንደሆኑ ማጠቃለያ ተገቢ ነው።⁴

በዓመተ ዓለም ከ2700 እስከ 950 ድረስ ኩሽ — ኑቢያ የግብጻውያን ገባር አገር ነበር። በኋላ ግን በዓመተ ዓለም ከ730 እስከ 565 ድረስ ግብፅ ራሱ ለኑቢያ ነገሥታት ገባር አገር ሆነ። በ30 ዓመተ ዓለም ሮማውያን ግብፅን ከግሪኮች ከያዙት በኋላ በሰሜናዊ ኑቢያ — ሚሮዌ ላይ ለተወሰነ ጊዜ የመስፋፋት ፖሊሲ እንደነበራቸው ታውቋል።⁵

በመጨረሻም በዘመነ ክርስትና መጀመሪያ የአካባቢው የኖባ ዘላን ሕዝቦች ግብፅን ከሚገዙ ሮማውያን ጋር የጥትም ግብረት ፈጥረው ለሚሮዌ መንግሥትና ሥልጣኔ ድክመትና ውድቀት ወላኝ አስተዋጽኦ እድረጉ።⁶ ከዚህ በኋላ፣ በአራተኛውና በስድስተኛው ምዕተ ዓመታት በአዲስ ነገሥታት ኢዛናና ካሌብ ዜና መዋዕሎች እንደተመለከተው በላይኛው ዓባይ ሸለቆ ሁለቱም ሚሮዌና ኖባ ከቤጃ ሕዝቦችና አገሮች ጋር በአክሱማውያን በሀውርታዊ መንግሥት ሥር ሆኑ።⁷

በስድስተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ ገደማ የሚሮዌ ሕዝብና አገር ከአክሱማውያን ተፅዕኖ ነፃ በመሆን በሦስቱ ሉላላዊ የኖባዲያ፣ የማኩሪያና የአለዋዲያ አካባቢያዊ መንግሥታት እንደሆኑና እነርሱም በግብፅ ኮፕት ቤተ ክርስቲያን እግካይነት በቅደም ተከተል በ540ዎቹ፣ በ560ዎቹ፣ በ580ዎቹ ወደ ክርስትና እንደገቡ ታውቋል።⁸ የኖባና የቤጃ ማኅበረሰቦችም እንዲሁ ከአክሱማውያን ተፅዕኖ ነፃ አገሮች ሆኑ።

በ642 የአረብ ወራሪዎች ግብፅን ከሮማውያን ወስደው እንደያዙት ይታወቃል።⁹ በ643 የአረብ ወራሪዎች ከግብፅ ተነስተው በመሀል ኑቢያ አገር በማኩሪያ ላይ የመጀመሪያ ወረራ ከፍተው በሸንፈት ተመለሱ። በ651 አረቦች በማኩሪያ ላይ ሁለተኛውን ወረራ አካሂዱ። በ652 በግብፅ እስላምና በማኩሪያው ክርስቲያን መንግሥታት መካከል እስከ 1272 ድረስ ለስድስት ምዕተ ዓመታት የቆየው የሰላም ውል ተደረገ።¹⁰

በዚህ ረጅም ዘመን አረቦች ከግብፅ፣ ከመካከለኛው ምሥራቅና ከአረቢያ በንግድና በሠፈራ ተግባራት በላይኛው ዓባይ ሸለቆ በኑቢያው ክርስቲያን ሕዝቦችና መንግሥታት ዘንድ ቀስ በቀስ ከአረብኛው ጽንጽ ጋር የእስላም ሃይማኖትና ባህል “በሰላማዊ” መንገድና አሠራር አስፋፋ። በዚህ ሁኔታና ሂደት ከ1272 እስከ 1504 ድረስ የአረብ ሰፋሪ ነጋዴዎችና ሰባዚዎች ከአፍሪካዊ ተከታዮቻቸው ጋር ሁነው በግብፅ የግምሉክ ባለሥልጣናት የፖለቲካና ወታደራዊ ድጋፍ በሸለቆው ለአንድ ጄህ

ዓመታት ጊዜ የተስፋፋውን የክርስትና ሃይማኖት ከነባህሉ ደምስሰው በመላው ምድረ ኮቢያ ከአረብኛ ቋንቋ ጋር የእስላም ሃይማኖትና ባህል ለአንድና ለመጨረሻ መሠረቱ ለአገሩም “ሱዳን” የሚል የአረብ ስም ሰጡ። በመሆኑም በአገራባቹ ሱዳን እስከ ዛሬ ድረስ እስላምና አረር እንድም ሁለትም ሆኑ።

በ1504 በቀድሞው የናበዲያ፣ የማኩሪያና የአሉዋዲያ ክርስቲያናዊ የኮቢያ መንግሥታት ምድር አዲሱ ናይሉቲካዊ የፋንጅ (የሸሎክ) እስላማዊ አገርና መንግሥት በምዕራብ ኢትዮጵያ የወሰን ጠረፍ ላይ በነጭ ዓባይ፣ በጥቁር ዓባይና በአትበራ ወንዞች መካከል በስናር መዲና ማዕከልነት አማራ ዱንቃስ በተባለው የሸልክ ጦር አበጋዝ መሪነት ተመሠረተ።¹¹

ከሦስት ምዕተ ዓመታት በኋላ በ1820 በግብፁ መሐመድ ዓሊ (1779-1842) ወረራ ለአንድና ለመጨረሻ እስኪደመሰስ¹² ድረስ አዲሱ የፋንጅ እስላማዊ ሕዝብና መንግሥት በንግድ፣ በቋንቋ በፖለቲካና በሃይማኖት ከኢትዮጵያ አገራባች አገር ጋር በተለይም በምዕራብ በዛሬው ወለጋና ጉጃም ከበርታና ከጉሙዝ ነባርና ተዛማጅ ናይሉቲካው ማኅበረሰቦች¹³ ጋር በሰሜን በዛሬው ኤርትራ ደግሞ ከቤጃና ከትግረ ማኅበረሰቦች¹⁴ ጋር በሥፍራና በባህል በጣም የቀረበ ግንኙነት ነበረው።

በዚህ ወቅትና ረገድ የቱርክ ሠፈራ ባለሥልጣናት በቀይ ባህር ዳርቻ ከምዕሮና ከሱዋኪን የቀረጥ ኬላዎች፣ የፋንጅ ባለሥልጣናት ደግሞ ከላይኛው ዓባይ ሸለቆ ከናስር እንዲሁም የጉንደርና የትግራይ ባለሥልጣናት ከኢትዮጵያ መሀል ደጋ በየበኩላቸው በተለያዩ የኤርትራ ጉሳዎችና ማኅበረሰቦች ላይ በቋንቋ፣ በግብር፣ በንግድና በሃይማኖት አንፃራዊ የተፅዕኖ ክልሎቻቸውን በማስፋፋት ላይ ነበሩ።

በዚህ ረገድ በኤርትራ ቆላማው ክልል በተለይ የቤኒሻንጉል ጉሳ መሪዎችና ጉልተኞች በቤጃ በቢለንና በትግረ ነባር ማኅበረሰቦች ላይ ለፋንጁ ባለሥልጣናት የአካባቢው ገባር ጉልተኞችና የሃይማኖት ወኪሎች ነበሩ። የፋንጁ ባለሥልጣናት በበኩላቸው “ናብታብ” ተብለው የሚታወቁ የቤኒሻንጉል ባላባቶችን “ዳግላል” በሚል ካስታዊ የዘር የጉሳና የትውልድ ግዕረግ ይሾሙአቸው ነበር።

የጉንደር መንግሥት የተፅዕኖ ክልል በዓባይ ሸለቆ

በአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት በአንድ በኩል በደቡብ ኢትዮጵያ ተከታታይና ተዛማጅ የኢጣል አህመድ ግራጁ አመፅና ታላቁ የሕዝቦች ፍለሳ ክርስቲያናዊ የአማራ — ትግራ የገዢ መደቦችንና ቄሶችን ከ1270 ጀምረው ለሦስት ምዕተ ዓመታት ይገዙት ከነበረው ከደቡብ ሰፊና ሀብታም ክልል በማስወጣት እስከ 1850ዎቹ ድረስ በሰሜን ጠባብ ደጋግው ክልል ተወስነው እንዲኖሩ አደረጉአቸው። በሌላ በኩል ደግሞ ቱርኮች በ1558-1589 የሰሜን ጦርነት ተሸንፈው ከተባረሩ በኋላ በምዕረ የወደብ ኬላ ላይ ተወስነው ከውጪ ዓለም ጋር ነፃ ግንኙነት እንዳያደርጉ የመግቢያና የመውጫ በር ዘጉባቸው።

በዚህ ሁኔታና ወቅት በ1597 ጦረኛው አጼ ሠርፀ ድንግል ሲሞት በሰሜን ደጋ የ1597-1607 የተለመደው የሥልጣንና የእርስ በርስ ጦርነት በአጼ ያዕቆብ፣ በአጼ ዘድንግልና በአጼ ሱስንዮስ መካከል ለአሥር ዓመታት ተካሄደ። በጦርነቱ በአሮሞ የሉባ ወታደሮች ኃይል የሥልጣን ጠላቶችን ደምስሶ አጼ ሱስንዮስ እስከ 1632 በሰሜን ምዕራብ በአመዛኙ በአገው፣ በፈላሻና በጉሙዝ ድምር ኢየሱሳውያን በተባሉ የፖርቱጋልና የእስፓኝ ሚሲዮናውያን ድጋፍ የኢትዮጵያን የጉንደር ዘመነ መንግሥት መሠረተ።¹⁶

በአሥራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት ከሰሜንም ደጋግ ክልል የቤተ አማራንና የአንጉትን አውራጃዎች ጨምሮ የዓባይ ወንዝና የአፋር አገር በመለስ የሚገኘው የመሀል ደቡብ ኢትዮጵያ አጋማሽ በአመዛኙ በወሎ፣ በከረዩ፣ በቱላማና በሜጫ አሮሞ ጉሳዎችና ማኅበረሰቦች ቁጥጥር ሥር በመሆኑ እንዲሁም የምዕረ — አርኪኮ ጠረፍ በቱርኮች በመያዙ ምክንያት ለጉንደር — ትግራ ነገሥታትና የጦር አበጋዞች ከፈላሻ ከአገውና ከጉሙዝ ነባር አገሮች ውጭ ለዘረፋ፣ ለግብር፣ ለንግድና ለግዛት አገልግሎት ከፍትና ቅርብ አካባቢ የዛሬውን ኤርትራ ጨምሮ በቀይ ባህርና በላይኛው ዓባይ ሸለቆ መካከል የሚገኘው ቆላማ ክልል ሆኖ ተገኘ።

በዚህም ክልል በምዕራብ በሁለቱ የዓባይ ወንዞችና በአትበራ ወንዝ መካከል እናሳው የፋንጃ አጉራባች አገርና መንግሥት እንደነበረበት ከዚህ በላይ አይተናል። በተጨማሪም በዓባይና በአትበራ ወንዞች መገናኛ ላይ ጥንት በ350 ከፍባ ጦርነት በኋላ እዚህ ሲሄድ የድል መታሰቢያ ሐውልት ባቆሙት አካባቢ በጉንደር ዘመን መንግሥት ሐኬት በተባለው በአገሩ የቤጃ መሪ የሚገዛ አንድ አትበራ የሚባል አገር ነበር። እንዲሁም ከዛሬው የክሰላ ከተማ በስተሰሜን በአርባ ስድስት ኪሎሜትር ርቀት ላይ ፋጡማ በተባለች የቤጃ መሪ የሚገዛ ለኢትዮጵያ አደዎች የሚገብር አርም የተባለ አገር ነበር። እንዲሁም በክሰላ አካባቢ መዛጋ የሚባል ለኢትዮጵያ የአዲው መንግሥት ገባር የሆነ የቤጃ አገር እንደነበር የሚታወስ ነው።

በእዚህ ሱስንዮስ ዜና መዋዕል መሠረት እነዚህ አጉራባች የፋንጅ— ስናር፣ የአትበራና የአርም አገሮችና መሪዎች ለኢትዮጵያ የአዲው መንግሥት ተጠሪ ገባሮች ነበሩ።¹⁷

ይሁን እንጂ በተጠቀሰው አካባቢ ከአሥራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ ጀምሮ በኢትዮጵያና በፋንጅ — ስናር መንግሥታት መካከል በተለይ ለረጅም ዘመን የሚቀይ የግንድ የግዛትና የጠረፍ ግጭት ተፈጠረ። በሁለቱ ወሰንተኛ መንግሥታት መካከል የአትበራ — ቀይ ባህር ስትራቴጂ ያዊው ክልል የግጭቱ መነሻ ሆነ። ግጭቱም እየተባባሰ በመሄድ በ1616— 1618 ወደ ግልፅ ጦርነት ደረሰ። በጸሐፊ ትእዛዝ ተክለ ሥላሴ ዘገባ መሠረት፣ የጦርነቱም ምክንያቶች የሚከተሉት ነበሩ።¹⁸

1. የስናር ንጉሥ ለእዚህ ሱስንዮስ የተለመደውን ግብር አልከፈለም።
2. የስናር ሰዎች የኢትዮጵያን ብሔራዊ የግዛት ክልል ተሻግረው በደምብያ የዘረፉ ድርጊት ፈጽመዋል፤
3. በኢትዮጵያ መንግሥት ላይ አምጸ ወደ ስናር ለሸሸው ለመዘጋ ሹም አሌብ የስናር መንግሥት ጥገኝነት ሰጥቷል፤
4. ወደ ኢትዮጵያ ተጽዋ ይመጣ የነበረው ግብጻዊ አቡነ ይስሐት በስናር ለረጅም ጊዜ ታስሮ ከቆየ በኋላ በእሥር ቤት ጥቷል፤
5. በስናር በኢትዮጵያ ዜጎች ላይ የበደለ ሥራ ተፈጽሞባቸዋል።
6. ከኢትዮጵያ የሚሄዱና ወደ ኢትዮጵያ የሚመጡ ነጋዴዎች በስናር ይዘረፋሉ።

በእነዚህና በሌላም ተመሳሳይ የግንድና የጠረፍ ጉዳዮች በ1617— 1618 እዚህ ሱስንዮስ በፋንጅ በአትበራና በአርም አገሮችና ሕዝቦች ላይ በተከታታይ ብዙ የጭታ የግዛት፣ የቅጣት፣ የዘረፋ፣ የግንድና የገበያ ግስፋፈጋ ዘመቻዎችን ከደምብያ እንደሚከተለው በልዩ ልዩ ወራትና አትጣጫዎች አካሄደ።

1. በሚያዝያ — ግንቦት 1617 በራሱ መሪነትና አዝማችነት እዚህ ሱስንዮስ በፋንጅ ላይ የመጀመሪያውን የተሳካ የቅጣት ዘመቻ አካሂዶ በድል ተመለሰ።¹⁹
2. በ1618 በደጃዝማች ዮናኤልና በከንቲባ ዘጊዮርጊስ ጥምር አዝማችነት ሌላ የቅጣት ዘመቻ በፋንጅ ላይ ተካሄደ።²⁰
3. በደጃዝማች ወልደ ሐዋርያት መሪነት አንድ የጦር ሠራዊት ወደ አትበራ ዘምቶ ከአርባ ስድስት ቀናት በኋላ በድል ወደ ደምብያ ተመለሰ።²¹
4. በደጃዝማች ተክለ ጌዮርጊስ የትግራይ ገዥ የተመራ አንድ ሌላ ሠራዊት በክሰላ አካባቢ በመዘጋ ቤጃ አገር ላይ ዘምቶ በድል ተመለሰ።²²
5. በአቤቱሁን መልክአ ክርስቶስና በደጃዝማች ዮናኤል ጥምር አዝማችነት ምስተኛው የቅጣት ዘመቻ በፋንጅ አገር ላይ ተካሄደ።²³
6. በሐምሌ 1619 ከዛሬው ኤርትራ በባህረ ነጋሽና ትግራ መኳንን ገብረግርያም መሪነት ከክሰላ በስተሰሜን በአርባ ስድስት ኪሎሜትር ርቀት ላይ ወደሚገኘው የአርም ቤጃ አገር የዘመተው አንድ ሠራዊት የአገሩን መሪ ፋጡማን በምርኮኝነት ይዞአት በደምብያ ወደ ደንቀዝ መዲና ተመለሰ።²⁴

የእነዚህን ዘመቻዎች ሂደትና ውጤት መሠረት በግድረግ ጸሐፊ ትእዛዝ ተክለሥላሴ አገና በስፋት እንደአስቀመጠው፣ በ1619 እዚህ ሱስንዮስ፤

“ከእሱ አስቀድሞ የነገሡ ነገሥታት ያላደረጉትን አደረገ። ከሱዋኪን ከባህር ዳርቻ ወርት እስከሚወጣበት ፋዝቄሉ ድረስ አስከብሮ የበጋውን ወራት በደስታ አሳለፈ።²⁵

በዚህ በተለመደው የባለግል ውሳሌ ጸሐፊ ትእዛዝ ተክለ ሥላሴ

የጌታውን የአጼ ሱባንዮስን ያገር ገምባታ ሥራ ሰፋ አድርጎ ግትረቡ ገልፅ ነው። ነገር ግን በዘመኑ በሰሜን ምዕራብ በቀይ ባህርና በላይኛው ዓባይ ሸለቆ መካከል የሚገኘው የቤጃ ምድር እንደ ጥንቱ የአክሱግውያን ዘመን ለኢትዮጵያ መንግሥት ለንግድና ለግዛት ግስፋፊያ ክፍትና ቅርብ አካባቢ ሆኖ እንደቀረበ ብሎም ለኢትዮጵያ የጉንደር መንግሥትና ሥልጣኔ ዕድገት ታላቅ አስተዋጽኦ እንደ አደረገ የማያጠያይቅ ጉዳይ ነው።

ምክንያቱም በቀይ ባህር ዳርቻ በምዕዋና በሱዋኪን ደሴቶች ላይ መሸገው ለኬላ ዘረፋ የተቀመጡ ቱርኮች በ1558-1589 ጦርነት ከሰሜን ኢትዮጵያ በሸንፈት ከተባረሩ ወዲህ ወደ መሀል አገር እንደገና ገብተው ለመስፋፋት አልቻሉም።

በተጨማሪም ንዑሱ አጉራባች የፋንጅ መንግሥት በምሥራቅ ወደ አትበራ — ቀይ ባህር ክልል ለመስፋፋት ምኞት ቢኖረውም እንዲሁም በባርካ ቆላግው አካባቢ በቤጃው ምድር የቤኒዓምር የጉላ መሪዎችንና ባላባቶችን የመሳሰሉት የሃይማኖት ወኪሎች ቢኖሩትም እንኳ በጉንደር — ትግራይ ከኢትዮጵያ ባለሥልጣናትና የጦር አበጋዞች ጋር በግዛት ጉዳይ በብቃት ለመወዳደር የሰው ሆነ የድርጅት ኃይል አልነበረውም።

በሌላ በኩል በሰሜን በአርኪኮ — ሰምሃር ጠረፍ ክልል የበለው ናይቦችን በምዕራብ ቆላግው ክልል ደግሞ የቤኒዓምር ጉልተኛ ባላባቶችን የመሳሰሉት በጣት የሚቆጠሩ የቱርኮች የፋንጅ ወኪል ግለሰቦችና ቤተሰቦች ከመኖራቸው በስተቀር፣ በጉንደር — ትግራይ ነገሥታትና መሳፍንት ዘመን አካባቢው ከ1820 ጀምሮ በግብፁ እስላማዊ ተፅዕኖ ሥር ከመምጣቱ በፊት የዛሬው ኤርትራ የተለያዩ ግንባራዎች በግዛትና በሃይማኖት በአመዛኙ ገና የኢትዮጵያ ክርስቲያናዊ መንግሥት ውስጣዊ አካላት እንደ ነበሩ የታሪክ መረጃና ጥናት እንደሚከተለው ያስተምረናል።

የጉንደር መንግሥት ግዛት በኤርትራ

1558-1740

በኢትዮጵያ በሀውርታዊ ገብረተሰብ ከአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት እስከ አሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት ድረስ (1) የአዳሉ ኢግም አሀመድ ግራጁ የአመፅ ጦርነት፣ (2) ታላቁ የደቡብ ኢትዮጵያ ሕዝቦች የፍለሳና የሰፈራ እንቅስቃሴ (3) የምዕዋ ደሴት በቱርኮች መያዝ፣ (4) የጉንደር አካባቢያዊ መንግሥት ክስተትና ዕድገት አራት መሠረታዊ ሁኔታዎችና ሂደቶች እንደሆኑ ለአንባቢው ለማስገንዘብ በዚህ ጥናት አግባብ ባለው ሥፍራ ሁሉ ጥረት ተደርጓል።

እነዚህ የተጠቀሱት ታሪካዊ ኃይሎችና ሁኔታዎች በአገሪቱ ግንባራዊ የዕድገት ሂደትና አቅማጭ ላይ በአጠቃላይ በኤርትራ ልዩ አካባቢያዊ ዕድገት ላይ በተለይ ምን ተፅዕኖ አስከተሉ ምንስ አስተዋጽኦ አደረጉ ብሎ መጠየቅ አሁን የተሻለ ትምህርታዊ ግንዛቤ ሊሰጠን ይችላል።

በዚህ ረገድ፣ አንደኛ፣ ከሥፍራ ከጊዜና ከተግባር አኳያ ሲገመገም፣ ከእነዚህ ታሪካዊ ሁኔታዎችና እንቅስቃሴዎች፣ የኢግም አሀመድ ግራጁ ጦርነትና ታላቁ የደቡብ ሕዝቦች እንቅስቃሴ የተካሄዱት በአመዛኙ ከትግራይ በመለስ በምሥራቅ፣ በደቡብና በምዕራብ ኢትዮጵያ አጋማሽ ክልል ሲሆን በልዩ ልዩ ውስጣዊና ውጫዊ ምክንያቶች ወደ ዛሬው ኤርትራ ክልል አልዘቀለም ለማለት ይቻላል። በዚህ ነገር በወቅቱ በአካባቢው በተከሰተው ታላቅ የረሀብና የበሽታ መቅላፍት ምክንያት ኢግም አሀመድ ግራጁ በ1535 ኤርትራና ትግራይን ለቆ በሰሜን ምዕራብ በፈላሻ፣ በአማራ፣ በአገውና በጉሙዝ አካባቢ ደምብያን የሉልጣኔቱ ማለትም የመንግሥቱ መሠረትና ማዕከል አድርጎ እንደቆረቆረው የሚታወስ ነው።

ሁለተኛ፣ እንዲሁም በአሥራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ በካቶሊክ ሚሲዮናውያን ምክንያት በአዛኙ በዳሞት፣ በጉጃም፣ በደምብያ፣ በበጌምድር፣ በቤተ አማራ፣ በአንጉት፣ በላስታ፣ በሰሜንና በትግራይ የተካሄደው የሃይማኖትና የእርስ በርስ ጦርነት በአጠቃላይ ሲታይ ከዛሬው ኤርትራ ውጭ በደቡብ ነበር።

ነገር ግን ቱርኮች በ1558፣ በ1562፣ በ1578፣ በ1588ና በ1589 ከምዕዋና ከሱዋኪን ደሴቶች በኢትዮጵያ ላይ ያካሄዱት ወረራ በግምባር